Ephemeris Philosophica Theologica-Philosophicae
Facultatis in Vytauti Magni Universitate

LOGOS

FILOSOFIJOS ŽURNALAS

1934
Nr. 1

Redaktorius
PROF. PR. DOVYDAITIS

Leidžia Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos-Filosofijos Fakulteto Filosofijos skyrius.

KAUNAS — — — — — — — — — — — — — — — — 1934

TURINYS — SOMMAIRE

Ephemeris Philosophica Theologica-Philosophicae
Facultatis in Vytauti Magni Universitate

LOGOS

FILOSOFIJOS ŽURNALAS

1934
Nr. 1

Redaktorius
PROF. PR. DOVYDAITIS

Leidžia Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos-Filosofijos Fakulteto Filosofijos skyrius.

KAUNAS — — — — — — — — — — — — — — 1934

Terminologijos teorija ir lietuviškoji filosofijos terminija

(Tęsinys iš 1927 m. 2 nr.)

Prof. Dr. St. Šalkauskis, Kaunas.

Terminų kategorijos

A. Buvimo, suvokimo ir reiškimo būdų santykiavimas. — B. Substancijos įvardymas. — C. Prietapų (akcidentų) įvardymas substancijos būdu. — D. Substancijų ir prietapų apibūdinimas. — E. Veiksmo, vyksmo ir nusistatymo įvardymas.

PRATARTIS ŠIAM SKYRIUI.

Po ilgesnės pertraukos autorius grįžta prie terminologinės savo studijos. Šitas dalykas visados autoriaus buvo mėgiamas, o, kaip nebaigtas darbas, jis juo labiau neduoda autoriui ramybės. Bet, priėjus arčiau prie lietuviškųjų terminų klausimo, jis pasirodė sunkesnis, negu autorius iš pradžios buvo tikėjęsis. Einant sąmoningai prie mūsų filosofinės terminijos sudarymo, neišvengiama pirma išnagrinėti terminų kategorijos, t. y. įvairūs reiškimo būdai pagal įvairias reiškiamųjų dalykų kategorijas. Panašių sistemingų tyrinėjimų mūsų filologinėje literatūroje kaip ir nėra. Vieno kito bandyta sistematizuoti kai kurių priesagų prasmės; nagrinėta priepuoliais atskiros priesagos, bet nieks nėra dar bandęs aprėpti visumą. Tiesa, prieš keturiasdešimts metų su viršum Augustas Leskienas išspausdino labai vertingą aniems laikams veikalą, pavadinęs jį *„Die Bildung der Nomina im Litauischen“ (Leipzig 1891)*. Bet tai buvo kalbininko specialisto darbas, kuriame reiškimo būdai nagrinėjama pagal žodžių šaknis ir priesagas. Kaip kalbininkui, A. Leskienui labiau rūpėjo konstatuoti kalbos faktai, negu jie sistematizuoti pagal reiškiamųjų dalykų prasmę. Be to, paminėtasis veikalas mūsų laikams yra jau gerokai pasenęs ir toli gražu neatvaizduoja dabartinės mūsų kalbos.

Autoriui teko prieiti reiškimo būdų sistematizavimo klausimą iš logikos ir ontologijos pusės, kuri, tikrai sakant, svetima yra kalbininkams specialistams. Toks nusistatymas terminų kategorijų dalyke sudaro didelių sunkybių dėl kelių priežasčių. Visų pirma kyla klausimas, kaip skirstyti terminai atskiromis kategorijomis pagal reiškiamųjų dalykų ypatybes. Ontologinės kategorijos ne tik nustato labai plačias ribas, kuriose gali būti numatyta didelė, tiesiog neapribota daugybė terminologinių kategorijų, bet ir pačios gali būti įvairiai suprantamos ir interpretuojamos. Autorius pagrindu pasiėmė aristotelines ontologines kategorijas, bet jų ribose teko laisvai, savo nuožiūra, formuoti terminologines kategorijas pagal reiškiamųjų dalykų rūšis. Jam nebuvo žinoma nė vieno pavyzdžio, kuris galėtų aplengvinti šitą darbą, juo labiau kad kiekvienoje kalboje terminologinės kategorijos konkretinėse savo smulkmenose priklauso nuo jos ypatybių. Taigi autoriaus darbo sunkybės yra kilusios ypatingai dėl dviejų aplinkybių, pirma, dėl nebuvimo terminologinių kategorijų sistemos ir, antra, dėl stokos sistematizuotos medžiagos, liečiančios lietuvių kalbos reiškimo būdus.

Autorius todėl bandė iš vienos pusės sudaryti savą terminologinių kategorijų sąrangą (struktūrą), o iš antros pusės stengėsi panaudoti svarbiausią medžiagą, kuri mažiau ar daugiau liečia lietuvių kalbos reiškimo būdus. Abu tuodu dalyku pasirodė labai sunkūs, ir autorius neturi įspūdžio, kad jam pasisekė visai gerai juodu įveikti. Ypač jis jaučiasi tinkamai neišnaudojęs mūsų kalbinių šaltinių, nes, norint tai padaryti kaip reikiant, tektų virsti kalbininku ir pasisavinti atitikamus darbo metodus ir būdus.

Prie mažiau ar daugiau panaudotų kalbinių šaltinių priklauso, be paminėto A. Leskieno veikalo, dar šie dalykai:

1. Baronas, J., *Rusų lietuvių žodynas,* 2 leidimas. Kaunas 1932.

2. Bytautas, Romas, *Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos.* Kaunas 1908.

3. Būga, K., *Kalba ir senovė,* I dalis. Kaunas 1922.

4. *Gimtoji Kalba,* 1933 m., 1—10 nr. Kaunas.

5. Javnis, K., *Gramatika litovskago jazyka.* Litovskij original i russkij perevod. Petrograd 1908—1916.

6. *Mūsų Kalba,* priedas prie *„Lietuvos Mokyklos“* 1925 m. 1—8 nr., 1926 m. 1—12 nr., 1927 m. 1—7 nr.

7. Niedermann, Dr. Max, Senn, Dr. Alfred, Brender, Dr. Franz, *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Litauisch — Deutsch.* A.-K. Heidelberg 1932.

8. Rygiškis, Jonas, *Lietuvių kalbos gramatika.* Etimologija. 2 leidimas. Kaunas 1922.

9. S a l y s, A., *Kalbos tikslumas ir kitkas*. Kaunas 1931.

10. S e r e i s k i s, B., *Lietuviškai–rusiškas žodynas*. Kaunas 1933.

11. Š l a p e l i s, Dr. J., *Lietuvių ir rusų kalbų žodynas*. Vilnius 1921.

12. *Švietimo Darbas:* B ū t ė n a s, P., *Sudurtinžodžių sudėtindalės*, 1925 m. 11 nr.; S k a r d ž i u s, Pr., *Bendrinė kalba ir jos vartojimas*, 1927 m. 4, 6 ir 9 nr. ir 1928 m. 2 nr.; *Kai kurie žodyno dalykai*, 1928 m. 7 nr.; *Kalbos mažmenos*, 1926 m. 4 ir 8 nr., 1927 m. 1 ir 11 nr.; *Kalbos mažmožiai*, 1929 m. 3 nr.; P. J o n i k a s, *Priesaga –inis*, 1929 m. 2 nr.

13. V i r e l i ū n a s, A., *Įvardai, arba terminai, priimti Terminologijos Komisijos*. Kaunas 1924.

14. V i r e l i ū n a s, A., *Mūsų kalbos ugdymas*. Kaunas 1925.

Prie šios progos autorius nuoširdžiai dėkoja ponui B. Sereiskiui, kuris teikėsi prisiųsti jam 8 lankus iš spausdinamos, bet dar neišėjusios paskutinės jo žodyno dalies.

Kaip galima spręsti iš panaudotosios literatūros, jos toli gražu nepakanka terminologinių kategorijų sistematizacijos darbui atlikti. Todėl autoriui nekalbininkui reikėjo kalbininko pagalbos. Čia malonėjo autoriui padėti gerb. kolega dr. A. Salys. Jis sutiko rankraštį paskaityti, ir savo patarimais prisidėjo prie darbo patobulinimo. Autoriui gerai suprantama, kad nekalbininko darbą sunku kalbos dalykuose visiškai suderinti su lingvistikos mokslo reikalavimais. Todėl visai neišvengiama, kad jo darbas, kad ir specialisto skaitytas, šituo atžvilgiu nebus tobulas. Autorius pabrėžia tad, kad dr. A. Salys, padėjo darbą tobulinti, bet, žinoma, negalėjo jo perdirbti iš naujo. Bet ir už suteiktą pagalbą autorius taria jam šioje vietoje savo nuoširdžią kolegišką padėką.

Šia proga autorius turi padaryti keletą įspėjamųjų paaiškinimų, kad galima būtų išvengti nereikalingų nesusipratimų su kritikais.

Visų pirma, suprastinimo sumetimais, autorius savotiškai vartoja galūnės terminą, stengdamasis jį priderinti elementarinės gramatikos reikalams. Kaip buvo jau savo laiku pažymėta (Logos, 1927 m. 1 nr., 20 p.), galūnė autoriui reiškia tą žodžio dalį, kuri eina nuo šaknies iki jo galo. Tuo būdu galūnė susideda iš priesagos ir kaitmens. Priesaga (sufiksas) yra nekintamoji galūnės dalis; kaitmuo (fleksija) — kintamoji. Bet ir kaitmuo autoriaus suprantamas plačiau negu kalbininkų specialistų. Kaitmenimis laikomos tokios galūninės dalys, kaip *–as, –a, –ys, –is, –ė, –us, –uo, –ias, –ia, –ius,* nes šios dalys keičiasi linksniais ir skaičiais ir turi reikšmės ne tiek terminologinėms kategorijoms, sudaryti, kiek žodžių santykiams reikšti sakinyje. Kalbininkai specialistai dažnai pažiūrėtų į šituos dalykus kiek kitaip.

Antra pastaba turi liesti priesaginių kategorijų traktavimą. Autoriaus minties eiga veda nuo tikrovės per sąvoką prie žodžio, arba, kitaip

tariant, nuo ontologinės per loginę prie terminologinės kategorijos. Todėl pagrindinis jo rūpestis yra susekti, kokiomis terminologinėmis ir visų pirma priesaginėmis kategorijomis reiškiasi ontologinės ir loginės kategorijos. Jei tad autorius kur teigia, kad kuri nors ontologinė ar loginė kategorija reiškiasi tam tikra priesaga, tai toks teigimas nėra išimamojo ar išskiriamojo pobūdžio; tai, būtent, nereiškia, kad tam tikra ontologinė ar loginė kategorija reiškiasi viena kuria priesaga, arba kad tam tikra priesaga gali reikšti tik vieną kurią kategoriją. Nagrinėjant substancijų reiškimąsi, atskirų priesagų reikšmės retai kada visos paliečiamos. Tai daroma tik tada, kai priesagos reikšmė nėra sudėtinga ir liečia tiesioginiu būdu substancijos dalykus, arba kai praktiniais sumetimais apsimoka kiek išeiti iš substancijos reiškimosi ribų, kad paskui, tyrinėjant prietapų (akcidentų) reiškimąsi, nebūtų reikalo grįžti prie priesagų, kurios labiausiai dera substancijoms reikštis.

Atskirų priesagų reikšmėms sugretinti, duotos dvi sinoptinės lentelės, kurios parodo, kokiomis priesagomis reiškiasi substancija–subjektas ir substancija–objektas (ž. 37 p. ir 58 p.). Iš jų galima matyti, kad viena ir ta pati ontologinė ar loginė kategorija reiškiasi įvairiai, ir kad sykiu viena ir ta pati priesaga reiškia įvairias kategorijas.

Pagaliau, keli žodžiai apie pavyzdžius. Duodamas pavyzdžių kiekvienai terminologinei kategorijai, autorius toli gražu nėra sunaudojęs visų charakteringesnių pavyzdžių. Kai kur, pavyzdžiui, bepriesagiams ir sudurtiniams įvardams, autoriui buvo gana sunku parinkti bent po kelis reikšmingus pavyzdžius. Tiesa, tokiais atsitikimais paprastai buvo svarbu vien konstatuoti principinį tam tikros terminologinės kategorijos galimumą.

Tipiškesnių priesagų atsitikimais buvo svarbu ne tik konstatuoti terminologinių kategorijų galimumą, bet ir iškelti aikštėn svarbiausius įvardus. Tokiu atveju autorius davė ne tik žmonių žodžių, bet ir naujadarų, vykusiai sudarytų tipišku būdu. Čia tipiškumas buvo autoriui svarbiausias dalykas.

A. BUVIMO, SUVOKIMO IR REIŠKIMO BŪDŲ SANTYKIAVIMAS

Tikrovė, mintis ir kalba yra iš savo esmės trys skirtingi dalykai, kuriems tačiau yra skirta šiaip ar taip santykiuoti tarp savęs. Tikrovė specialia prasme yra tai, kas turi buitį, nepriklausomą nuo mūsų minties. Mintis yra mūsų proto padaras, kilęs iš tikrovės pagrindo. Kalba yra psichofiziologinis žmogaus padaras, su kurio pagalba yra reiškiama skiemenuotu būdu mintis. Turime čia tris sritis: ontologinę, kur viešpatauja tikrovės dėsniai; loginę, palenktą proto dėsniams, ir gramatinę, kurią valdo žodžio dėsniai. *Ontologiniai tikrovės, loginiai proto ir gramatiniai žodžio dėsniai*

yra iš savo prigimties visai skirtingi dalykai, ir negali būti jokios rimtos kalbos apie jų sutapimą vienų su kitais arba net apie jų atitikimą tarp savęs.

Jei ontologiniai, loginiai ir gramatiniai dėsniai, kaip priklausą įvairioms sritims, yra visai skirtingi savo prigimtimi, tai anaiptol nereiškia, kad tikrovė, mintis ir kalba neturi nieko bendro tarp savęs ir neturi atitikti tam tikra prasme viena kitą. Ir iš tikro, ko verta mintis, neatitinkanti tikrovės, arba ko verta kalba, neatitinkanti minties ir tuo pačiu — tikrovės? — Juk mintis iš savo prigimties yra pašaukta atitikti tikrovę, o kalba — mintį, ir jei vienoje ar antroje nėra reikalaujamo atitikimo, negalima kalbėti apie tikrą mintį, apie reikšmingą kalbą.

Tas faktas, kad, iš vienos pusės, tikrovės, minties ir kalbos *dėsniai* yra visai *skirtingi* savo prigimtimi, kaip valdą įvairias sritis, ir kad, iš antros pusės, *tikrovė, mintis ir kalba iš savo prigimties yra pašauktos tam tikroje tvarkoje atitikti viena kitą,* davė progos daug kam iš filosofų ir mokslininkų tikrovės, minties ir kalbos atitikimą tarp savęs arba nelygstamai teigti arba nelygstamai neigti. Abiem atvejais buvo gaunamas vienašališkas nusistatymas, einąs iš nesugebėjimo įžvelgti abidvi dalyko puses ir duoti sintetinį klausimo išsprendimą. Mes nemanome, kad ontologiniai, loginiai ir gramatiniai dėsniai atitinka vieni kitus, bet mes griežtai teigiame, kad žodis iš savo prigimties yra pašauktas bent tam tikrame laipsnyje atitikti mintį, ir kad mintis yra pašaukta bent tam tikrame laipsnyje atitikti tikrovę, o jei toks yra jų pašaukimas, tai jie ir turi turėti tam tikrų priemonių savo pašaukimui ištesėti.

Plačiai suprantamos gramatikos mokslas turi savo uždaviniu susekti ne tik grynai formalinius kalbos dėsnius, bet taip pat ir tinkamą minties reiškimą kalbos priemonėmis. Panašiai, logikos mokslas turi savo uždaviniu ištirti mąstymo vyksmą, kuris ne tik neprieštarauja pats sau, bet — ir tikrovei. Kas gi atsitiktų, jei imtume teigti, kad ne tik ontologiniai, loginiai ir gramatiniai dėsniai neatitinka vieni kitų, bet ir apskritai tarp tikrovės, minties ir kalbos negali būti jokia prasme jokio atitikimo? — Tokiu atveju turėtume, norėdami būti nuoseklūs, neigti gramatikos ir logikos mokslų prasmę, o galutinėje sąskaitoje — ir prasmę bet kurio kito mokslo. Iš to jau matyti, kad *tarpusavis tikrovės, minties ir kalbos atitikimas turi būti imamas ne tik kaip labai reikšmingas faktas, bet ir kaip kardinalinis uždavinys žmogaus dvasios darbui.*

Šiuo atveju mums nerūpi tyrinėti kalbamo atitikimo klausimas visoje jo platumoje. Mums svarbu į jį atsižvelgti tik tiek, kiek to reikalauja terminologijos dalykas toje savo dalyje, kurioje tyrinėjama terminų kategorijos pagal reiškimo būdus. Terminologija nagrinėja minties faktus, kiek šie yra imami ir klasifikuojami santykyje su kalba, t. y. ryšium su tomis reiškimo priemonėmis, kurios juos atitinka. Iš vienos pusės pagal

buvimo būdus, arba būsenas, susidaro suvokimo būdai, arba minties kategorijos; o iš antros pusės pagal suvokimo būdus formuojasi reiškimo būdai, arba terminų kategorijos. *Terminų kategorija mums yra ne kas kita, kaip terminų grupė, tipiška savo lytimi, dažniausiai — savo priesaga ir atitinkanti turinčių tam tikrą bendrumą sąvokų grupę.* Šitą grupę prancūzų kalba vadina *catégorie suffixale.* Priesagų skirtumai atitinka paprastai minties skirtumus; iš čia gaunama tai, kad *priesaginės kategorijos atitinka tam tikrame laipsnyje ir minties kategorijas.*

Lietuvių kalboje priesaginės kategorijos tiek yra ryškios ir taip taisyklingai yra vartojamos minties katogerijoms reikšti, kad galima net, kaip buvo anksčiau sakyta (ž. Logos, 1927 m. 1 nr. 22 p.), kalbėti apie kategorinį galūniavimą šalia linksniavimo ir asmenavimo. Susekti pagrindinius dėsnius mūsų kategoriniam galūniavimui, kiek tai yra galima dabartinėse mūsų mokslo ir autoriaus išgalių aplinkybėse ir yra artimesnis šio skyriaus uždavinys.

Terminologija tyrinėja minties lytis, kurios atitinka tikrovės dalykus ir kurios atitinkamai norima išreikšti žodiniais ženklais. Terminologija tad, siekdama tikslaus tikrovės, minties ir kalbos atitikimo tarp savęs, turi išlaikyti nuoseklią liniją, einančią iš tikrovės per mintį prie žodžio. Mintis čia vaidina centrinę rolę: ji iš vienos pusės pagauna tikrovę, o iš antros pusės atitinkamą prasmę suteikia žodiniams ženklams. Žmogaus protas, atsikreipdamas į tikrovę, stengiasi ją pagauti buvimo atžvilgiu; ogi, atsikreipdamas į žodį, jis suteikia jam reiškimo galią, kurios žodis neturi iš vienos tik fizinės savo prigimties. Pirmuoju atveju gaunami suvokimo būdai, antruoju — reiškimo būdai.

Atsiskleisdamas išviršinei tikrovei, mūsų protas visų pirma pagauna ją bendru esybės atžvilgiu ir tik paskui sugeba įžvelgti joje įvairias jos savybes. Šitie *suvokimo aktai, kuriais esybė yra pagaunama savo savybėse, ir yra ne kas kita, kaip suvokimo būdai. Pačios savybės, kuriomis esybė apsireiškia mūsų protui, yra buvimo būdai,* kurie realiai yra ankstybesni už suvokimo būdus, nes šie seka buvimo būdus panašiai, kaip protas seka patį daiktą. „Modi essendi seu proprietates rerum seu entium praecedunt modum intelligendi, sicut causa effectum“, sako Siger de Courtrai savo *Summa modorum significandi** (93 p.). Vadinasi, esybės savybė yra tasai realus pagrindas, ant kurio tegali įvykti realus suvokimo būdas.

Iš kitos pusės tas pats buvimo būdas eina realiu pagrindu reiškimo būdui, nors ir kitaip, kaip pirma, būtent, tarpininkaujant suvokimo būdui. *Reiškimo būdas yra ne kas kita, kaip proto suteikta žodžiui galia reikšti tam tikrą jo suvoktą daikto savybę.* „Modus... significandi..., sako tas pats

* G. Wallerand, *Les Oeuvres de Siger de Courtrai,* Louvain 1913. Edition: *Les Philosophes Belges.* Tome VIII.

autorius, est ratio quaedam concessa voci ab intellectu secundum quod talis vox talem modum essendi significat" (T. p. 94 p.). Taigi, *reiškimo būdai seka buvimo būdus tarpininkaujant suvokimo būdams.*

Esant tokiam santykiavimui tarp buvimo, suvokimo ir reiškimo būdų yra visai prigimta terminų kategorijų susekime išeiti iš ontologinio tikrovės pagrindo, nes terminai turi reikšti ne tik minties kategorijas, bet ir buvimo kategorijas. Kokios tad yra pagrindinės ontologinės kategorijos, kurios paskui šiaip ar taip turi būti pareiškiamos loginėje ir gramatinėje srityje? — Vadovaujantis realiu sveiko proto sprendimu, galima susekti, kad pagrindinės ontologinės kategorijos, kurios čia mums visų pirma turi rūpėti yra substancija ir prietapas (accidens). Substancija yra savibūvė esybė, t. y. tai, kas turi buitį savyje, tuo tarpu kad prietapas yra tai, kas turi buitį kame kitame, būtent, substancijoje. Kitaip tariant, prietapas yra nesavibūvė esybė. Po esybės suvokimo šis skirtumas tarp substancijos ir prietapo yra vienas iš svarbiausių ontologinių konstatavimų, ir dargi toks, kad jis neišvengiamai atsiliepia loginėje ir gramatinėje srityje.

Substancija iš savo prigimties yra veikimo pradas ir, kaipo tokia, jinai yra visų savo prietapų pagrindas arba pamatas. Prietapai, kaipo kylą iš jos, ją mums apreiškia, kitaip tariant, jie yra savibūvės esybės apraiškos. Taigi turinti savyje buitį esybė apsireiškia mums savo prietapais, t. y. neturinčiomis savyje buities esybėmis. Sakant, kad substancija reiškiasi mums savo prietapais, yra iš tikrųjų pasakoma, kad mes patiriame, arba pažįstame, substanciją per prietapus. Substancija yra bendra pozityvinė esybės potencija, arba galybė, pajėga; tuo tarpu kad prietapas yra esybės aktas, arba veiksmas, kitaip tariant, aktualus esybės pasireiškimas.

Substancijos ir prietapo santykiavimas yra kardinalinis ontologinei tikrovės sričiai; bet sykiu jis yra realus pagrindas loginei pažinimo sričiai, nes *pirmykšte savo prasme* sprendimas yra ne kas kita, kaip substancijos ir prietapo santykiavimo konstatavimas. Tiesa, ekzistencialinis, arba esamasis, sprendimas tėra vien plikas substancijos buvimo konstatavimas; bet ir čia šitas konstatavimas tegalimas vien todėl, kad substancija mums reiškiasi savo prietapais. Tad faktiškai, konstatuodami substancijos buvimą, konstatuojame jos apsireiškimą prietapais, t. y. organiškajame santykiavime su jaisiais. Jei ontologinėje srityje, sakysime, žmogus pirma yra ir paskui tik apsireiškia, tai pažinimo srityje žmogus todėl mums yra, kad pirma jis mums apsireiškia, būtent, savo prietapais.

Kvalifikacijos sprendimuose substancijos su prietapais santykiavimo pagrindas yra dar ryškesnis. Jei sprendimas „substancija *yra*" mums visų pirma reiškia „substancija mums pasireiškia", tai sprendimai apie tai, *kokia* yra pasireiškianti mums substancija, jau mums tiesioginiu būdu sako, *kaip* ji mums pasireiškia, būtent, kokiais prietapais. Teisingai tad sa–

koma, kad realioji tikrovės substancija yra pagrindinis, arba pirmykštis savo kilme, sprendimo subjektas. Šita prasme net pačiuose terminuose „substancija" ir „subjektas" yra tam tikros analogijos. Jei „substantia", lotyniškai tariant, yra *ens substans*, t. y. esybė, stovinti po kuo kitu, tai „subjectum" yra *id, quod subjicitur intellectui,* — tai, kas yra palenkiama protui. Tai, kas yra pametama (subjicitur) po kuo kitu, yra, lietuviškai tariant, pamatas. Ir štai pagrindinis sprendimo pamatas yra realioji individualinė substancija, pasireiškianti savo prietapais, ir tuo pačiu duodanti mums galimybę apie ją taryti, arba tariniuoti (praedicare) šiuos prietapus.

Kaip matome, spręsmo pamatas ir tarinys pirmykšte savo kilme, arba galutinėje savo sąskaitoje, atitinka tikrovės substanciją ir prietapą. Čia tekonstatuojamas vien bendriausias atitikimas tarp buvimo būdų ir suvokimo būdų. Šis ontologinės ir loginės srities atitikimas negali būti pavadintas adekvatus tikra šito žodžio prasme. Iš vienos pusės mąstymas neįstengia niekados išsemti viso tikrovės turtingumo; jis nesugeba suimti į save viso realaus jos turinio, bet tesuteikia mums vien tą tikrovės supratimą, kurį duoda atskiri jos piūviai. Bet iš antros pusės mąstymas mums duoda net daugiau, kaip kad yra tikrovėje. Dažniausiai tai yra toks sąvokų jungimas, kuris neatitinka tikrovės tvarkos, kaip jai priešingas. Tačiau ne visa tai, ko yra mūsų mąstyme daugiau, kaip tikrovėje, eina iš klaidos. Mūsų sąvokos, sudarytos pasiremiant tikrovės pagrindu, bet paskui nuo jo atitrauktos ir apibendrintos, logikos srityje gali būti derinamos laisviau, negu tai yra su substancijos ir prietapo santykiavimu tikrovėje, ir vis dėlto tai dar nereiškia, kad loginė tvarka visais tokiais atvejais prieštarauja ontologinei. Pavyzdžiui, ontologinėje tvarkoje substancija yra pirmesnė už prietapą, kaip kad pagrindas yra pirmesnis už einančią iš jo apraišką, bet ne atvirkščiai; tuo tarpu pažinimo tvarkoje apraiška yra pirmesnė už savo pagrindą. Toks skirtumas galimas todėl, kad iš savo prigimties ontologiniai ir gnoseologiniai dėsniai yra skirtingi.

Didesnė loginės tvarkos laisvė pasireiškia ir tada, kai pamatu yra imamas prietapas, nors pirmikšte savo prasme vienintelis tikras pamatas yra substancija. Atitraukimo ir apibendrinimo veiksmais žmogaus mintis randasi tam tikra prasme atpalaiduota nuo tikrovės sąvaržų, ir tai dar nereiškia vis dėlto šitos minties netikrumo; tai tik leidžia laisviau spekuliuoti minties pradais bendro samprotavimo plotmėje, t. y. nesivaržant tomis ribomis, kurias stato konkretiniai atsitikimai. Štai kodėl spręsmo pamatu gali eiti ne tik substancija, bet ir prietapas, ir dar dėl to nėra reikalo paneigti tikrumą spręsmų, turinčių pamatu prietapus.

Einant nuo loginės prie gramatinės srities, reik vėl konstatuoti, kad kalba duoda ir mažiau ir daugiau, negu mintis; čia atitikimas tarp žodžio ir minties yra dar mažiau griežtas kaip kad tarp minties ir tikrovės; juo

mažiau tobulas yra tad atitikimas tarp žodžio ir tikrovės. Vis dėlto skirtumas, kurio yra tikrovėje tarp substancijos ir prietapo, ir kuris randa savo atspindį spręsme pamato ir tarinio skirtume, šiaip ar taip turi išeiti ir iš tikro išeina aikštėn gramatinėje srityje.

Jei ontologija konstatuoja daiktuose dvi pagrindines būsenas: substanciją ir prietapą, iš kurių pirmoji reiškia tai, kas yra labiau pastovu, o antrasis — tai, kas labiau kinta, vyksta, tampa, tai spekuliatyvinė gramatika per savo senovinius atstovus konstatuoja, kad atitinkamai „vardas“ (nomen) ir „įvardis“ (pronomen) yra pašaukti reikšti tai, kas yra daiktuose pastovu ir trunkama, tuo tarpu kad „žodis“ (verbum) ir „dalyvis“ (participium) yra skiriami reikšti tai, kas daiktuose yra kintama tampama. Ir čia reik iš pat pradžios pažymėti, kad pirmykšte savo prasme „vardas“ ir ypatingai daiktavardis (substantivum) yra pašauktas reikšti substanciją, ir kad etimologinė giminystė žodžių *substantia* ir *substantivum* nėra atsitiktinis gramatinei nomenklatūrai. Senovinių spekuliatyvinės gramatikos atstovų supratimu daiktavardis reiškia substanciją su atitinkamu jos savybės pažymėjimu — *nomen significat substantiam cum qualitate* (plg. Duns Scotus, Gramatica speculativa, 1902, 28—29 p.).

Tokia yra pirmykštė „vardo“ prasmė. Bet tolimesnėje evoliucijoje „vardas“ atitolo nuo pirmutinio savo paskyrimo ir ėmė reikšti ne tik substanciją, bet ir prietapą, tiesa, substancijos būdu (per modum substantiae). Tam tikra prasme prietapas dalyvauja substancijos prigimtyje ir todėl skolinasi iš jos atsitiktinį savo pastovumą. Dėl šitų substancialinių savo šaknų prietapas įgauna galią reikštis „vardu“. Tokiu būdu reiškimosi vyksme substancija ir prietapas randasi labai glaudžiai susiję tarp savęs: substancija reiškiasi per prietapus ir todėl priežastingai yra pareiškiama ryšium su prietapais, ją apreiškiančiais; o iš kitos pusės prietapai remiasi substancialiniu savo pagrindu ir jo pastovumo vardan yra reiškiami „vardais“, t. y. substancijos būdu. Substancija pažymima atitinkama jos savybe, pasireiškiančia prietapu: štai kokią prasmę turi žodžiai „cum qualitate“ posakyje „nomen significat substantiam cum qualitate“. Sykiu prietapas imamas pastovumo atžvilgiu, pažymimas substancijos būdu, nes kaip buvo senovėje sakyta, „quidquid permanet, per modum substantiae permanet“.

Užtat veiksmažodis ir dalyvis yra pašaukti reikšti kintamą vyksmą daiktuose, būtent: judėjimą, veiksmą, kęsmą ir kitus tapimo vyksmus. „Nomen significat rem suam per nodum substantiae seu entis, et verbum per nodum significandi fieri seu esse“, sako Siger de Conrtrai (O. c., 108 p.). Tą patį skirtumą tarp „žodžio“ (verbum) ir „vardo“ (nomen) Duns Scotus išreiškia šiais žodžiais: „proprietas *fluxus* et *sucessionis*...

opponitur propietati entis, quae est proprietas habitus et permanentis" (O. c., 85 p.).

Apie veiksmažodžio ir dalyvio skirtumą buvo seniau sakyta, kad veiksmažodis (verbum) atskiria veiksmą nuo subjekto, kuris jį padaro, ima, taip sakant, veiksmą su distancija (cum distantia) nuo subjekto, tuo tarpu kad dalyvis (participium) reiškia veiksmą, sujungtą su subjektu (sine distantia). „Est igitur participium medium inter nomen et verbum", sako S i g e r d e C o n s t r a i (O. c., 122 p.). Dalyvis vienas savo savybes gauna iš „vardų", kitas — iš veiksmažodžio, štai kokia prasme jis yra dalyvis abiejų pusių. Iš čia yra kilęs ir jo istorinis vardas „participium".

Prie šios progos bus ne pro šalį pažymėjus, kad kaip tik kyla reikalas įvardyti veiksmą, tenka šis veiksmas imti prietapo prasme ir reikšti substancijos būdu. Pavyzdžiui, žodis *„vykdyti"* reiškia veiksmą, bet jei panorėsime šitą veiksmą *įvardyti,* arba suteikti jam *įvardą,* turėsime kalbėti apie *„vykdymą",* kuris yra jau daiktavardis reiškiąs veiksmą substancijos būdu.

Terminologijos reikalui daugiau turi reikšmės daiktavardžio ir būdvardžio skirtumas. Daiktavardis reiškia savibūvę esybę tiek realine tiek abstraktine prasme: būtent, substancija yra realiai savibūvė esybė, tuo tarpu kad prietapas gali būti imamas substancijos būdu tik abstraktine prasme. Šitas daiktavardžio supratimas buvo šitaip S i g e r d e C o u r t r a i išreiškiamas: „Substantivum autem est modus significandi accidentalis nominis, designans circa rem modum per se entis et abstracti sive sit proprie ens per se sicut substantiae, sive sint entia per se distincta ab illo in quo *sunt,* et ut sic significata, ut in accidentibus abstractis" (Wallerand, O. c. 98 p.). D u n s S c o t u s, kalbėdamas apie daiktavardį, tą patį dalyką išreiškė posakiu „modus significandi per modum *per se stantis*" (D u n s S c o t u s, O. c. 32 p.).

Jei daiktavardžiui yra prigimta reikšti realus ar tik abstraktinis savibūdiškumas, tai būdvardis yra pašauktas reikšti imbuviškumą, t. y. visa tai, kas realinei ar abstraktinei esybei pritampa iš šalies, kas jai yra imbuvys, joje, kaip sakant, įsigyvena. Štai kodėl S i g e r d e C o u r t r a i sakė, kad „adiectivum est modus significandi accidentalis nominis designans circa rem modum essendi adjacentis" (Wallerand, O. c. 97 p.), o D u n s S c o t u s tą pat išreiškė žodžiais: „nomen ergo *adiectivum* significat *per modum inhaerentis alteri secundum esse*" (D u n s S c o t u s, O. c., 33 p.).

Iš to, kas pasakyta apie daiktavardį ir būdvardį, galima padaryti išvadą, kad daiktavardis įvardija substancijas ir imamus substancijos būdu prietapus, tuo tarpu kad būdvardis apibūdina substancijas ir šiaip imamus prietapus. Dabar jau galima sudaryti tolimesnis planas terminų kategorijoms tyrinėti: mums svarbu bus susekti iš pradžios, kaip įvardijamos substancijos, kaip realiai savibūvės esybės; paskui, kaip įvardijami prietapai,

kaip apstrakčiai savibūvės esybės; toliau, kaip apibūdinama ir substancijos ir prietapai, ir, pagaliau, kaip įvardijami įvairūs tapsmai: veiksmas, vyksmas, nusistatymas ir t. t.

B. SUBSTANCIJOS ĮVARDYMAS.

1. — *Nepriklausomasis ir priklausomasis substancijos įvardymas.*

Kaip įvardijamos substancijos? — Atsakant į šitą klausimą, visų pirma reikia konstatuoti bendrą dėsnį, kad substanciją pažinti ir todėl apie ją spręsti mes tegalime vien iš to, kaip ji mums reiškiasi savo prietapais. Todėl, galima jau spėti, kad ji, kaipo taisyklė, yra vadinama ryšium su tuo prietapu, kuris ją pareiškia. Pavyzdžiui, substancija, reiškianti save gyvybe, yra vadinama *gyviu, gyvūnu, gyvuonimi* ar *gyvuliu;* substancija, reiškianti save augimu, vadinama *augmenimi, augalu, auguonimi, augila,* ar dar kaip kitaip, destis kokia augimo ypatybė yra imama į dėmesį. Vis dėlto ir gyvybė ir augimas substancijai yra prietapai, kurie nereiškia savibūvio pačios substancijos pagrindo, prieinamo mums ne kitaip, kaip per prietapus. *Substancijų įvardymas iš prietapų yra priklausomasis jų įvardymas. Atitinkamai substancijų įvardymas be sąryšio su prietapais bus nepriklausomasis jų įvardymas.* Toks nepriklausomasis substancijos įvardymas įvyksta, pavyzdžiui, tada, kai kam nors yra suteikiamas tikrinis vardas, jokia prasme nesurištas su substancijos reiškimusi. Bet ir tikrinių vardų atsiradimas dažniausiai buvo susijęs su tam tikromis ypatybėmis tų asmenų, gyvių ar šiaipjau daiktų, kuriems jie buvo duodami. Tik ilgainiui vardo sąryšis su įvardijamojo subjekto ypatybėmis atsipalaiduoja ir tokie vardai suteikiami be priklausomumo nuo įvardijamųjų asmenų ar daiktų ypatybių, arba, kitaip tariant, nuo prietapų.

Nurodytas čia nepriklausomasis substancijų įvardymas yra grynai konvencionalinis, t. y. jis pareina nuo žmonių arbitralinės nuožiūros ar sutarimo vadinti daiktus ir ypač asmenis tokiais ar kitokiais vardais, realiai nesurištais su jų subjektu tokiu ar kitokiu reiškimusi. Imant dalyką griežtai, kiekvienas realiai pagrįstas substancijos įvardymas yra priklausomasis įvardymas. Mes negalime pažinti ir todėl pagrįstai įvardyti dalyko, kuris mums jokia prasme nesireiškia, ir apie kurio savybes mes neturime nė mažiausio supratimo. Net tada, kai mums nekalbininkams substancijos įvardymas pirmu pažvelgimu atrodo nepriklausomasis, kaip, pavyzdžiui, *Dievas, žmogus, siela, vėlė, kūnas, akmuo,* nes šie vardai neduoda mums išsyk galimumo suvokti jų priklausomumą nuo reiškimosi ypatybių, vis dėlto ir šiais atvejais kalbininkų tyrinėjimai gali susekti tokį realų priklausomumą ir tuo įrodyti, kad ir šiuo atveju mes turime reikalą su

priklausomuoju įvardymu. Kuo daugiausia šį įvardymą galima pavadinti lygstamai nepriklausomu, todėl, kad jo priklausomumas nuo įvardijamojo daikto prietapų nėra visiems lygiai aiškus ir sugestyvus.

Lygstamai nepriklausomų substancijos įvardymų yra palyginti nedaug. Jie siekia gilią senovę ir turi turtingą tradicinę prasmę, kaip tik todėl, kad jų atsipalaidavimas nuo konkretinių prietapų, siaurai aprėžiančių terminų prasmę, duoda galimumą jungti su jais plačiąsias koncepcijas. Visai kitokiu pobūdžiu pasižymi priklausomieji substancijos įvardymai. Kadangi jų sąryšis su atskirais prietapais yra visai permatomas, tai jis kaip tik siaurai užbrėžia termino prasmę ir tuo pačiu stato visai aiškias ribas jo supratimui. Todėl, jei priklausomieji substancijos įvardymai nėra tiek prasmingi, kaip nepriklausomieji, tai jie užtat pasižymi daug didesniu tikslumu ir konkretumu. Nepriklausomųjų įvardymų nebuvimas per daug suvaržytų minties reiškimąsi, tuo tarpu kad priklausomųjų įvardymų nebuvimas per daug apsunkintų tikslų jos reiškimąsi, esant per didelei neapribotų galimybių daugybei.

2. — *Substancijos rūšys.*

Mūsų reikalui turi ypatingos reikšmės priklausomasis substancijos įvardymas ir, būtent, dėl dviejų priežasčių: pirma, todėl, kad mūsų kalba turi dideles galimybes substancijoms reikšti pagal įvairius prietapus, ir, antra, todėl, kad šitas galimybes išnaudojant, kaip tik susidaro mūsų filosofinė terminija. Kaip jau buvo sakyta, mūsų kalboje priseaginės kategorijos yra didelis turtas. Jos, būtent, išreiškia mūsų minties kategorijas, kurios savo ruožtu remiasi tam tikromis būsenos kategorijomis. Svarbu šia proga pažymėti, kad priesagos vieta žodžio galūnėje, tarp šaknies ir kaitmens, kaip tik skirta reikšti ne žodžių santykiavimą sakinyje, bet žodžio priklausomumą prie tam tikros kategorijos: „Priesaga (le suffixe), sako J. V e n d r y e s, tarnauja pareikšti kategorijai, prie kurios žodis priklauso (veiksnio, veiksmo, įrankio, didybės, mažybės vardai ir t. t.), tuo tarpu kad kaitmuo (le désinence) pažymi vien žodžio rolę sakinyje“ (Le Langage, Paris 1921, 97 p.).

Substancija, pareiškiama ryšium su prietapu, kuris ją apreiškia, paprastai gauna savo įvardyme priesagą, kuri kaip tik išreiškia substancijos santykiavimą su šituo prietapu. Jei, pavyzdžiui, tariame *sakytojas,* tai tokiu atveju žmogus, kaip substancija, yra pareiškiamas ryšium su veiksmu, kuriuo jis reiškiasi; o tai ir išeina aikštėn su priesaga *–toj–*. Tokiu būdu susidaro priesaginės terminų kategorijos, kurios skiriasi tarp savęs savo prasme ir reiškia skirtingas daiktų grupes. Šiuo metu mums rūpi terminų kategorijos, reiškiančios įvairias substancijos rūšis.

Substancijos įvardą gausime kiekvieną kartą, kai terminas reiškia šiaip ar taip savibūvę esybę. Sistemingą substancijos suskirstymą rūšimis buvo sudaręs dar III amž. po Kr. Porphyrius–Malchus, gyvenęs nuo 232 iki 304 m. Jis atvaizdavo substancijos kategorijoje giminių ir rūšių santvarką tam tikra schema, kuri įgavo žinomą vardą *Arbor Porphyriana*. Iš tos schemos patiriame, kad substancijos skirstomos visų pirma į nematerialines ir materialines. Nematerialinėmis substancijomis, pavyzdžiui, bus *vėlė, angelas* ir t. t. Materialinė substancija yra kitaip vadinama *kūnu*. Kūnai skirstomi į neorganinius ir organinius. Neorganiniai kūnai, pavyzdžiui, bus įvairūs *metalai, mineralai* ir šiaipjau visi materialiniai elementai, nesudarą organinių junginių. Organinis kūnas yra ne kas kita, kaip *gyvis* plačiausia to žodžio prasme. Gyviai skirstomi į nejuslingus ir juslingus. Nejuslingi gyviai bus įvairūs *augmens*, pavyzdžiui, *žolės, medžiai* ir t. t. Juslingas gyvis yra ne kas kita, kaip *gyvūnas* plačiausia to žodžio prasme. Gyvūnai skirstomi į neprotingus ir protingus. Neprotingi gyvūnai bus, pavyzdžiui, *vabzdžiai, žuvys, paukščiai, žvėrys* ir t. t. Protingas gyvūnas yra *žmogus*. Žmogus neskirstomas rūšimis tikra to žodžio prasme. Jis susiskirsto individais asmenimis.

Kiekvienas daiktas, kuris eina individu vienoje kurioje iš čia paminėtų rūšių bus substancija, o jo pavadinimas bus atitinkamas substancijos įvardas. Taigi, konkrečiau tariant, substancijomis bus: 1. nematerialinės esybės, arba dvasios, 2. neorganiniai kūnai, 3. nejuslingi gyviai, 4. neprotingi gyvūnai, ir 5. žmonės. Todėl, kai terminas reiškia individą, priklausantį vienai iš šitų penkių rūšių, mes turime substancijos įvardą. — Šitų įvairių grupių terminai neturi lygios reikšmės ir vienodo įdomumo filosofinei terminologijai. Juo mažiau kuris daiktas turi susilietimo punktų su žmogumi, su jo veikimu, nusistatymu, reikalais, interesais, juo labiau atsitiktinis bus jo įvardymas, ir juo mažiau ryškiai išeis aikštėn priklausomasis jo įvardymo būdas. Ir, atvirkščiai, pačių žmonių įvardymai pagal jų veiksmą (1), vyksmą nusistatymą (2), kokybę (3) santykį (4), ir dakitų, gyvų ir negyvų, įvardymas pagal tai, kiek jie yra veiksmo objektai (5), medžiaga (6), įrankiai–priemonės (7) ir talpos daiktai (8), turi filosofinei terminologijai ypatingos reikšmės, nes jie dažniausiai pavyzdiškai ryškūs savo priklausomuoju būdu ir laisvi nuo atsitiktinio pobūdžio. Susekti šituose įvardymuose tam tikrą, kad ir negriežtą dėsningumą bei taisyklingumą ir sudaro mūsų tiesioginį uždavinį tolimesniame tyrinėjime.

3. — *Substancija — veiksmo subjektas, arba veiksnys.*

Veiksnio rolėje išeina paprastai gyvosios substancijos ir ypačiai žmogus. Kadangi lietuvių kalba leidžia su tam tikru taisyklingumu iš veiksmažodžių sudarinėti veikiančių subjektų pavadinimus ir dargi dažnai ne

vienu, bet keliais būdais, tai veiksnio įvardai pasižymi ypatingu taisyklingumu. Šiame skirsnyje veiksmo subjektu vadiname tik tokį veiksnį, kurio veiksmas turi realios įtakos koreliatyviniam objektui, vadinamam veikiniu. Ten, kur nėra veikinio, negali būti ir veiksnio, nors gali būti vyksmo arba nusistatymo, kokybės ar santykio subjektas. Kitaip tariant, kalbėdami čia apie veiksmo subjektą, arba veiksnį, teturime galvoje darybinį veiksmą tikra to žodžio prasme. Kaipgi tad reiškiasi veiksnys, šitaip suprantamas?

a. — Veiksmo subjektai kartais pareiškiami įvardais, kurie neturi priesagos mūsų prasme, t. y. nekintamos dalies tarp šaknies ir kaitmens, ir todėl stoksta tipiškos prasmės. Jų prasmė susidaro gana atsitiktinai ir todėl jie negali būti kiek taisyklingiau skirstomi į žodines kategorijas. Čion, pavyzdžiui, priklauso įvardai, susidarę iš šaknies su kitu balso laipsniu ir kaitmens:

sargas, kuris reiškia maždaug tą pat, ką ir *sargovas,* ir yra susidaręs iš *sergėti:* šaknis *serg–* ir kaitmuo *–as; vadas,* kuris reiškia maždaug tą pat, ką ir *vadovas,* ir yra susidaręs iš *vesti:* šaknis *ved–* ir kaitmuo *–as*...

Čion priklauso ir tokie įvardai, kurie susidaro iš priešdėlio, šaknies ir kaitmens, pavyzdžiui:

pakramta, kas kitus kramto, griaužia, taip pat pats kramtimas: priešdėlis *pa–,* šaknis *–kramt–,* kaitmuo *–a; pašaipa,* kas kitus pašiepia, taip pat pats pašiepimas: priešdėlis *pa–,* šaknis *–šaip–,* kaitmuo *–a*...

b. — Atskirą grupę įvardų, reiškiančių veiksmo subjektus, sudaro sudurtiniai daiktavardžiai. Jie pasižymi ypatingai tuo, kad jungia krūvon veiksmo objektą, arba veikinį, su veiksmo subjektu, arba veiksniu. Šių sudurtinių daiktavardžių sudėtis paprastai yra šitokia: šaknis, reiškianti veikinį, (jungiamoji balsė, arba sąsaga), šaknis, reiškianti veiksnį, ir kaitmuo, pavyzdžiui:

akidrėskys, akiplėša, barzdaskutys, bulviakasys, dievdirbys, duobkasys, kraugerys, krauleidys, kultūrnešys, puodžiedys, savimarša, savimyla, savimoka, teisdavys, tvarkdarys, vienvaldys, žmogžudys.

Kiekvieno sudurtinio įvardo prasmė gali būti nusakyta dviem žodžiais, bet tuomet pareiškiamoji sąvoka nustoja tam tikro ypatumo, kurį suteikia jai sudurtinis reiškimo būdas. *Žmogaus nužudytojas* ir *žmogžudys* nėra tas pats dalykas. Asmuo, nužudęs žmogų visai atsitiktinai, bus žmogaus nužudytojas arba užmušėjas, bet jis dar nebus žmogžudys tikra to žodžio prasme. *Žmogžudys* pasižymi *žudiko* pastoviais nusiteikimais ir žudo žmogų su nusistatymu jį užmušti. *Kraugerys,* kad ir vartojamas perkeltąja prasme, reiškia pastovų žmogaus nusiteikimą žiauriai elgtis su kitais žmonėmis. *Puodažiedys* reiškia tą pat, ką ir *puodžius;* pirmuoju atveju ryškiau tik išreikštas veiksnys, kas *žiedžia* puodus; tuo tarpu kad antruoju atveju beveik visas turinys pareina nuo veikinio (puodo), kas verčiasi *puodais.*

c. — Paprasčiausiai veiksmo subjektas, arba veiksnys, yra pareiškiamas galūnėmis *-ėjas, -ėja,* pavyzdžiui:

audėjas, -ja, baudėjas, -ja, malėjas, -ja, kirpėjas, -ja, nešėjas, -ja, rinkėjas, -ja, pjovėjas, -ja, rišėjas, -ja, sėjėjas, -ja, skalbėjas, -ja, siuvėjas, -ja, šlavėjas, -ja, teisėjas, -ja, vedėjas, -ja, veikėjas, -ja, verpėjas, -ja, vežėjas, -ja, virėjas, -ja...

arba *-tojas, -toja,* pavyzdžiui:

akėtojas, -ja, auklėtojas, -ja, dorintojas, -ja, gamintojas, -ja, ganytojas, -ja, gundytojas, -ja, išvaduotojas, -ja, mokytojas, -ja, pavaduotojas, -ja, penėtojas, -ja, protintojas, -ja, ragintojas, -ja, rašytojas, -ja, tardytojas, -ja, ugdytojas, -ja, viliotojas, -ja...

Didžiausia dauguma šitaip reiškiamų veikimo subjektų neįgauna jokios specialios prasmės, nes galūnės *-ėjas, -ėja, -tojas, -toja* neturi palinkimo reikšti jokių veiksmo niuansų: nei specialaus nusiteikimo, nei profesionalumo, nei vertingumo, nei kita ko. Jos visos reiškia gryną veiksmo subjektą, ir todėl beveik iš kiekvieno darybinio veiksmažodžio galima padaryti veiksnio įvardą, panaudojant vieną ar kitą iš jų, destis kokios kategorijos yra pats veiksmažodis. Tiesa, yra veiksmažodžių, iš kurių padaromi veiksnių įvardai ir su galūne *-ėjas,* -ėja ir su galūne *-tojas, -toja.* Pavyzdžiui, šalia *arėjo* yra ir *artojas.* Tokiu atveju būtų naturalu laukti, kad kalba rodo palinkimo pagal specializacijos dėsnį suteikti kiekvienai iš šitų lyčių skirtingos reikšmės. Šiaipjau tik kai kurie iš šios kategorijos veiksnių įvardų įgauna kiek specialinės prasmės, kai jie imama vartoti tam tikram pastoviam užsiėmimui ar pašaukimui reikšti. Prie tokių veiksnių, pavyzdžiui, priklauso *artojas, ganytojas, kirpėjas, pasekėjas, piovėjas, rašytojas, rinkėjas, tardytojas, teisėjas...*

d. — Galūnės *-ikas, -ikė* reiškia taip pat veiksmo subjektą, bet jos suteikia jau veiksniui tam tikrų ypatybių, kurios išskiria jį iš paprastų veiksnių tarpo. Šita galūnė, būtent, dar nurodo arba palinkimą į mažai reikšmingą veiksmą, kuris sykiu su tuo tampa mažiau ar daugiau pastoviu užsiėmimu (α), arba pamėgimą, įgudimą į peiktiną veiksmą (β). Pirmam atsitikimui (α)), gali eiti pavyzdžiais šie žodžiai:

arikas, kas paprastai aria; *braukikas, -kė,* kas paprastai brauko; *kėlikas,* kas paprastai kelia iš vieno upės kranto į antrą; *krovikas, -kė,* kas paprastai ką krauna; *mėžikas,* kas paprastai mėšlą varto, veža; *minikas,* kas paprastai linus mina; *nešikas,* kas paprastai daiktus neša; *pinikas, -kė,* kas paprastai pintinius daiktus daro; *pirkikas, -kė,* kas paprastai perka; *piovikas,* kas paprastai piauna, skerdžia; *plovikas, -kė,* kas paprastai plauna, *rinkikas, -kė,* kas paprastai dalyvauja rinkimuose, kas turi teisę rinkti; *svėrikas,* kas paprastai sveria, pav., gelžkelių stotyse; *šėrikas,* kas paprastai šeria gyvulius; *vežikas,* kas paprastai žmones veža...

Antram atsitikimui (β), gali eiti pavyzdžiais šie žodžiai:

degikas, -kė, kas kitus padega; *ėdikas, -kė,* kas kitus su atkaklumu ėda, griaužia; *išdavikas, -kė,* kas kitą piktai išduoda; *korikas,* kas su įnirtimu karia; *laužikas, -kė,* kas paprastai laužia visa, kas po ranka patenka; *lupikas, -kė,* kas lupa pinigus, palūkanas; *plėšikas, -kė,* kas žmones per prievartą plėšia; *prigavikas, -kė,* kas mėgsta žmones prigauti; *skundikas, -kė,* kas mėgsta kitus skųsti; *spaudikas, -kė,* kas kitus spaudžia su pamėgimu; *žudikas,* kas su nusistatymu žudo...

Galėjome pastebėti, kad iš veiksmažodžio *arti* sudaromi net trys veiksnio įvardai: *arėjas, artojas* ir *arikas.* Einant specializacijos dėsniu galima pastebėti, kad mūsų kalba turi palinkimo kiekvienam iš šių įvardų suteikti tam tikrą ypatumą. Gryniausias veiksmo subjektas yra *arėjas,* nes šis įvardas priklauso prie priesaginės grynų veiksnių kategorijos ir dargi įgauna galūnę tipišku būdu pagal pirminius veiksmažodžius. *Artojas,* kad ir priklauso savo galūne prie priesaginės grynų veiksnių kategorijos, vis dėlto, įgauna galūnę netipišku būdu pagal antrinius veiksmažodžius. Pastaroji aplinkybė padaro, kad *artojas* įgauna specialinės prasmės šalia *arėjo;* jis, būtent, yra linkęs reikšti žmonių luomą, kuris verčiasi žemės arimu. *Artojas* tai beveik vis viena, kas ir *žemdirbys.* Užtat *arikas* reiškia žmogų, kuris paprastai žemę aria. Jame jausti net darbo padalijimo momentas: tai beveik samdinys žemei arti.

e. — Ne retai veiksmo subjektą reiškia ir galūnė *-ovas, ovė,* bet tai atsitinka tik tada, kai veiksniui priskiriama specialioji misija, nepaprastas palinkimas ar pašaukimas, pavyzdžiui:

atstovas, -vė, kas pastatytas kitus atstoti, pavaduoti; *ganovas, -vė,* kas specialiai pastatytas ganyti; *gėrovas,* kas gali ir mėgsta daug gerti; *palydovas, -vė,* kas yra skirtas lydėti; *rangovas,* kas yra specialiai pasiryžęs atlikti rengimo darbus; *sargovas, -vė,* kas specialiai pastatytas sergėti; *tvarkovas, -vė,* kam pridera prižiūrėti tvarką; *užstovas, -vė,* kas yra pašauktas kitus užstoti; *vadovas, -vė,* kas yra pašauktas vesti kitus; *valdovas, -vė,* kas yra pašauktas valdyti; *varovas, -vė,* kas yra pastatytas galvijus, kiškius varyti.

Galūnės *-ovas, -ovė* yra tarsi priešumoje su galūnėmis *-ikas, -ikė,* nes pirmosios reikia didelio ar reikšmingo veiksmo subjektą, tuo tarpu kad antrosios — nereikšmingo ar peiktino veiksmo subjektą; pirmuoju atveju veiksnys yra pastatytas ypatingu paskyrimu arba pašauktas, tuo tarpu kad antruoju atveju veiksnys yra arba samdomas arba yra su pamėgimu palinkęs į nedidelius, kartais net niekšiškus darbus.

f. — Kai veksmas charakterizuoja savo subjektą labai ryškiu būdu, taip, kad viso veiksnio esmė labiausiai pasireiškia šito veiksmo ypatybėmis, yra vartojama galūnė *-lys, pavyzdžiui,*

drožlys, kas sugeba gerai drožti ir verčiasi drožimu (stalius, Drechsler, skaptuotojas); *kvieslys,* kas visas yra skirtas kvietimui; *piršlys,* kas yra atsidėjęs piršlyboms; *sėklys,* kas yra atsidėjęs sekimui; *suoslys,* kas nuolat kitą suosia ar pats suosiasi...

g. — Panašią rekšmę turi kartais galūnė *-snys,* kuri, kaip ir galūnė *-lys* reiškia ryškaus ir intensyvaus veiksmo subjektą, pavyzdžiui, *keiksnys,* kas stipriai keikia; *veiksnys,* kas stipriai arba su pastovumu veikia...

4. — *Substancija — vyksmo-nusistatymo subjektas.*

Reik skirti vyksmo subjektą nuo veiksmo subjekto pagal *vyksmo* ir *veiksmo* skirtumą. Vyksmas yra išreiškiamas tarputiniais veiksmažodžiais, kurie stovi tarp veikiamųjų veiksmažodžių ir kenčiamųjų veiksmažodžių. Veikiamieji veiksmažodžiai reiškia veiksmą, turintį realios įtakos savo objektui, arba veikiniui. Kaip sakyta, kur nėra veikiamas koks nors realus veikinys, nėra ir veiksmo ir atitinkamai negali būti ir veikiamojo veiksmažodžio. Dažniausiai veikinys yra nuošalinis veiksniui; tuomet veiksmas yra darybinis ir atitinkamai pats veiksmažodis yra taip pat darybinis, pavyzdžiui: *mušti, piauti, šildyti, siųsti...* Esti, kad pats veiksnys sykiu yra ir veikinys; tuomet veiksmas tarsi grįžta į veiksnį ir todėl yra sangrąžinis; tokiu taip pat yra vadinamas ir pats veiksmažodis, pavyzdžiui: *plaktis, praustis, rengtis...* Pagaliau, veiksmas gali būti dviejų ar daugiau veiksnių sau teikiamas savitarpiniu būdu; atitinkamai gausime savitarpinius veiksmažodžius, pavyzdžiui: *muštis, peštis, šelptis...* Vis dėlto darybiniai, sangrąžiniai ir savitarpiniai veiksmažodžiai visi bus veikiamieji, nes visados čia yra koks nors veikinys, kuris realiai yra veikiamas veiksnio.

Priešginybę veikiamiesiems veiksmažodžiams sudaro kenčiamieji veiksmažodžiai. Tiesa, mūsų kalba nežino tikrų šios rūšies veiksmažodžių. Jie yra mūsų kalboje sudaromi iš veiksmažodžio *būti* su neveikiamųjų dalyvių pagalba, pavyzdžiui, *būti giriamam, būti šildomam...* Kai sakinyje toks veiksmažodis yra tariniu, tai pamatu eina veikiamasis objektas, arba veikinys, kuris tuomet, sakoma, kenčia veiksmą. Jei, pavyzdžiui, turime sakinį: *šuo mušamas,* tai čia veikinys „*šuo*" kenčia veiksmą, bet nieku būdu nėra veiksnys.

Kaip sakyta, tarp veikiamojo ir kenčiamojo yra dar tarputinis būdas: jis, būtent, apima visą eilę vyksmų, nusistatymų, stovių, kokybių ir t. t. Veiksmažodžiai kurie reiškia šitą tarputinį būdą, ir yra tarputiniai veiksmažodžiai. Pavyzdžiui, vyksmą ar nusistatymą reiškia tokie veiksmažodžiai, kaip *bėgti, džiaugtis, eiti, gulėti, juoktis, miegoti, stovėti* ir t. t. Tuo

tarpu stovį ar kokybę reiškia tokie veiksmažodžiai, kaip *galėti, mokėti, sugebėti, žinoti* ir t. t.

Pirmu pažvelgimu šita tarptautinių veiksmažodžių grupė gali pasirodyti keistai nucharakterizuota. Gali kilti klausimai, kokiu būdu veiksmažodis gali reikšti kokybę ir kodėl veiksmažodžiai „*mokėti, žinoti* ką nors" nėra veikiamojo būdo. Tinkamai skiriant gramatinę ir realinę, arba ontologinę sritį, šitie klausimai lengvai išsprendžiami. Savo lytimi veiksmažodžiai *galėti, mokėti, sugebėti, žinoti* priklauso prie kalbos dalies, kuri yra vadinama veiksmažodžiu; čia turima galvoje gramatinė sritis. Kas kita, jei pažiūrėsime ontologiniu atžvilgiu į tuos dalykus, kuriuos reiškia šie veiksmažodžiai, t. y., jei pasistatysime klausimą, prie kokios būsenos kategorijos priklauso pareiškiami šiais veiksmažodžiais dalykai. Tuomet pamatysime, kad *galėjimas, mokėjimas, sugebėjimas, žinojimas* priklauso prie kokybės kategorijos.

Šia proga be kita ko patiriame, kad viena ir ta pati būsenos kategorija gali būti pareikšta įvairiomis kalbos dalimis ir, iš kitos pusės, kad viena ir ta pati kalbos dalis gali reikšti įvairias būsenos kategorijas. Būtent, iš vienos pusės *mokėti, mokėjimas, mokslas* reiškia kokybės kategoriją, o iš kitos pusės, kaip buvo nusakyta ką tik, veiksmažodis gali reikšti ir veiksmą, ir kęsmą, ir vyksmą, ir nusistatymą, ir stovį, ir kokybę, kuo mažiausia keturias būsenos kategorijas, suplakant krūvon vyksmą ir nusistatymą iš vienos pusės ir stovį ir kokybę iš antros pusės.

Šis veiksmažodžio dalykų nagrinėjimas iškelia aikštėn pačio veiksmažodžio termino netinkamumą. Vienu atžvilgiu jis yra per platus, kitu — per siauras. Per platus jis yra todėl, kad „veiksmo žodis" yra ne tik *veikti*, bet ir *veikimas, veiksena, veikiamai* ir t.t. Šie žodžiai, kad ir yra įvairios kalbos dalys, visi reiškia veiksmo kategoriją. Per siauras jis yra todėl, kad, žodiškai apimdamas tik veiksmą, jis neaprepia nei vyksmo, nei nusistatymo, nei stovio, nei kokybės, o visa tai mūsų veiksmažodis šiaip ar taip gali reikšti. Gramatikos klasikai išvengė šito netikslumo ir nepatogumo, pavartoję veiksmažodžio reikalui grynai konvencionalinį terminą *verbum.* Tą terminą pasisavino daugelis romaniškų tautų, o rusai jį išsivertė žodžiu *glagol.* Kai kurios tautos taip pat gana vykusiai nuveikė sunkenybę, pavadinusios veiksmažodį pagal jo išskiriamąją, visuotinę ir nuolatinę savybę, būtent, pagal tai, kad jis yra kaitomas laikais. Vokiečiai vadina jį terminu *Zeitwot,* lenkai — *czasownik.* Sunku būtų dabar mums rasti tokį grynai konvencinį terminą, kaip lotynų *verbum* ar rusų *glagol;* tad mums teliktų perkrikštyti dabartinį mūsų veiksmažodį į laikžodį. Kaip laikraštis yra raštas, einąs nustatytu laiku, taip *laikžodis* yra kalbos dalis, kaitoma laikais.

Taigi vyksmas yra tarputinė padėtis tarp veiksmo ir kęsmo. Ati-

tinkamai jis yra reiškiamas tarputiniais veiksmažodžiais, pavyzdžiui, *kilti, skristi, smukti, vykti* ir t. t. Šita tarputinė padėtis galima todėl, kad veiksmas ir kęsmas yra dvi priešingos, bet ne prieštaraujančios sąvokos. Tarp „veikti ką kita“ ir „būti ko kito veikiamam“ „vykti“ reiškia savaiminį tapsmą, kuris, kaipo tapsmas, turi bendrumo su veiksmu ir kęsmu, bet, kaipo savaiminis, skiriasi nuo vieno ir antro. Kalbamas čia bendrumas bene bus padaręs tai, kad tarputiniai veiksmažodžiai savo lytimi nesiskiria nuo darybinių, sangrįžinių ar savitarpinių veiksmažodžių; pavyzdžiui, *kilti* yra vienos lyties su *kelti*, arba *džiaugtis* — vienos lyties su *praustis ir peštis.*

Kard. *D. Mercier* savo logikoje *(Logique*, Louvain–Paris 1919, 96 p.) priskiria vyksmą *(verbe actif intransitif)* prie kategorijos, kuri Aristotelio buvo pavadinta *keĩstai* ir lotyniškai netiksliai buvo išversta žodžiu *situs.* Į šitą kategoriją sueina ne tik tokie stoviai, kaip *gulėti, sėdėti, stovėti*, bet ir tokie vyksmai, kaip *bėgti, eiti, nusigąsti, pykti* ir t. t. Lietuviškai šitą kategoriją galima būtų vadinti plačiai suprantamu terminu *„nusistatymas“*, kuris turėtų reikšti tiek sąmoningą tiek ir nesąmoningą padėties ar stovio pasirinkimą. — Šiaip ar taip nusistatymo kategorijoje vyksmas vaidina pagrindinę rolę.

a. — Kaip ir veiksnys nusistatymo subjektas gali būti reiškiamas bepriesagiais įvardais be priešdėlio (α) ir su priešdėliu (β). Pirmajam atsitikimui (α) pavyzdžiais gali būti šie žodžiai:

ingis ir *slanka,* kas tingiai paslenka; *skvirba,* kas visur skverbiasi; *žvalgas,* kas nori žvelgimu ištirti; *žvejys,* kas verčiasi žvejavimu)...

Čion priklauso be kita ko, bepriesaginiai įvardai su kaitmenimi *-ius,* reiškią tam tikrą nusistatymą, pavyzdžiui:

draikčius, gaiščius, pikčius, sekmius (fabulantas), *slankius* (išsisukinėjąs žmogus), *vingius...*

Nemažiau nusistatymo subjektų yra pareiškiama bepriesagiais įvardais su priešdėliu (β), pavyzdžiui:

nenúorama, kas negali nurimti; *padáuža,* kas daužosi, bastosi pasaulyje (vagabunda); *pakráipa,* besikraipanti išdykėlė; *paniurys,* paniuręs žmogus; *patránka,* kas trankosi; *príešgina,* kas atkakliai prieštarauja; *ùžgaida,* kas užsigeidžia daug dalykų, kas turi daug užgaidų (čia *užgaidas* skiriamas nuo užgaido subjekto, t. y. nuo *užgaidos)...*

b. — Sudurtiniai daiktavardžiai taip pat gali reikšti nusistatymo subjektus kaip ir veiksnius; čia tik subjektas yra jungiamas į vieną įvardą ne su veikiamuoju objektu, arba veikiniu, bet su kokia nors aplinkybe, kuri charakterizuoja nusistatymą, pavyzdžiui:

bendramanys, daugnora, gyrpelnys, karžygys, lengvatikys, neklaužada, niekdžiugys, niektikys, saunora, šunuodegis...

Reik konstatuoti, kad sudurtinių daiktavardžių, reiškiančių veiksnius, yra nepalyginti daugiau, kaip reiškiančių nusistatymo subjektus. Matyti, tai įvyksta todėl, kad jungimas krūvon veiksnio ir veikinio yra viena iš naturaliausių kombinacijų sudurtiniam daiktavardžiui.

c. — Panašiai, kaip grynas veiksnys reiškiasi galūnėmis *–ėjas, –ėja, –tojas, –toja,* taip lygiai grynas nusistatymo subjektas gali reikštis tomis pačiomis galūnėmis. Tik nusistatymo kategorijoje šių galūnių vartojimas yra nepalyginti retesnis. Suprantama net, kodėl taip yra: nusistatymas, ypač jei jis yra sąmoningas, jau, kaipo toks, suteikia savo subjektui tam tikros specifinės spalvos; todėl nusistatymo subjektui yra labiau prigimta reikštis galūnėmis, kurios turi specialesnės reikšmės. Štai kodėl tokie žodžiai, kaip *buvėjas, tapėjas,* sudaryti iš veiksmažodžių: *būti, tapti,* daro gana keistą įspūdį.

Vis dėlto galima rasti nemaža nusistatymo subjektų, pareiškiamų galūnėmis *–ėjas, –ėja, –tojas, –toja,* pavyzdžiui:

dykinėtojas, –ja, gyventojas, –ja, keliautojas, –ja, šokėjas, –ja, vaikštinėtojas, –ja, žioplinėtojas, –ja, žuvautojas, –ja... Bet ir tokiais atsitikimais galima pastebėti, kad nusistatymo subjektas kartais tarsi asimiliuojasi veiksniui. Jei *gyventojas,* ar *šokėjas* nėra tikri veiksniai, tai tik todėl, kad *gyvenamas kraštas,* arba *šokamas šokis* nėra realūs veikiniai, kurie kenčia veiksmą. Kraštas yra gyvenamas ta prasme, kad *jame* yra gyvenama; šokis yra šokamas ta prasme, kad jo metu yra daromi judesiai, kurie vis dėlto nėra jokie veikiamieji objektai.

d. — Nusistatymui labiau tinkančios yra galūnės *–ikas, –ikė,* nes jos, kaip buvo sakyta veiksnio atsitikime (3 b), reikšdamos net veiksmo subjektus, kelia aikštėn veiksmo ypatybes ir, be kita ko, veisknio nusistatymą. Vykstamajame nusistatyme tai dar labiau gali išeiti aikštėn. Ir čia galūnės *–ikas, –ikė,* reiškia nereikšmingą arba net peiktiną vyksmą, pavyzdžiui:

bėgikas, –kė, bliovikas, –kė, ėjikas, –kė, lošikas, –kė, pakalikas, –kė, skalikas, –kė, švilpikas, –kė, vėmikas, –kė...

e. — Palyginti retai vartojamos galūnės *–ovas, –ovė,* nusistatymui reikšti. Prie tų negausių atsitikimų priklauso, pavyzdžiui:

gulovas, –vė, kas dalijasi savo lova su kuo kitu; kas eina gulėti pas ką kitą; *žygovas, –vė,* kas kitų naudai žygius daro, atlieka.

f. — Pagal analogiją su veiksniu, kuris reiškiasi galūne *–lys,* nusistatymo subjektas reiškiasi taip pat šita galūne tada, kai vyksmas ar nusistatymas ryškiai charakterizuoja jį visą, pavyzdžiui:

..*bėglys,* kas visas yra pasidavęs bėgsmui; *kamšlys,* kas ryja su įnirtimu; *krioklys,* kas rėkia, kriokia, ūžia; *ošlys,* kas nuolat ošia, plepa; *sėslys,* kas yra įsisėdėjęs, įsigyvenęs vietoje; *šauklys,* kas yra pastatytas šaukti,

kviesti; *šaulys,* kas yra atsidėjęs šaunamajam reikalui; *vėplys, žioplys,* kas išsižiojęs slankiojasi išsiblaškime...

Gyvius, bet ne žmones, reiškia tokie žodžiai su galūne *-lys,* kaip *šoklys,* (žiogas), *vėžlys* (tortue, Schaldkröte). *Smauglys,* kaipo gyvatė, kuri reiškiasi labiausiai smaugimu, priklauso prie veiksnio įvardų.

g. — Nuo galūnes *-lys* beveik nesiskiria savo prasme galūnė *-snys,* panašiai naudojama, kaip ir veiksnio atsitikimuose, pavyzdžiui:

rėksnys, kas daug rėkia; *verksnys,* kas daug verkia; *vyksnys, kas* tampa vyksta... Galūnės *-lys* ir *-snys* gali reikšti tiek veiksmo, tiek vyksmo — nusistatymo subjektą; iš pavyzdžių sunku būtų pastebėti aiškią persvarą į vieną ar kitą reikšmę.

Iki šiolei buvo pravesta griežta paralelė tarp veiksnių ir nusistatymo subjektų įvardymų. Matėme, kad visi būdai, tarnaujantieji veiksniams reikšti, mažiau ar daugiau tinka ir nusistatymo subjektams reikšti. Šis paralelizmas buvo maždaug išlaikytas pagal skirtumą, kokio yra tarp aristoteliškų veiksmo *(pojeīn)* ir nusistatymo *(keīstai)* kategorijų. Toliau pamatysime, kad yra dar visa eilė reiškimo būdų, kurie tetinka jau vieniems tik nusistatymo subjektams reikšti. Bet sykiu mums teks dar labiau praplėsti nusistatymo kategorijos supratimą. Sudarant terminų kategorijas negalima išlaikyti griežto jų atitinkamumo su ontologinėmis būsenos kategorijomis; todėl noroms nenoroms tenka laisviau elgtis su gramatinėmis terminų kategorijomis. Dėl šitos priežasties mums teks net praplėsti kard. D. Mercier supratimą nusistatymo kategorijos ir pereiti prie jos plačios gyvenimiškos sąvokos.

h. — Nusistatymo subjektas labai dažnai yra pareiškiamas galūne *-ininkas, -ininkė.* Nusistatymas visų pirma gali reikštis susidomėjimu, susirūpinimu, atsidėjimu. Tokius nusistatymo subjektus, turėsime šiuose pavyzdžiuose:

ateitininkas, -kė, atgailininkas, -kė, atžangininkas, (reakcionierius), *aušrininkas, -kė, blaivininkas, -kė, blaivybininkas, -kė, brangininkas, -kė, daiktininkas, -kė,* (realistas), *drausmininkas, -kė,* (rigoristas), *dvasininkas, -kė,* (spiritualistas), *giesmininkas, -kė, jausmininkas, -kė,* (sentimentalistas), *kultūrininkas, -kė, kūnininkas, -kė* (sibaritas), *lenkininkas, -kė lietuvininkas, -kė, lobininkas, -kė, maldininkas, -kė, naujovininkas, -kė,* (novatorius), *pažangininkas, -kė,* (progresistas), *pradininkas, -kė,* (iniciatorius), *protininkas, kė,* (intelektualistas), *religininkas, -kė, saldininkas, -kė, senovininkas, -kė,* (archeologas, konservatorius), *smarkininkas, -kė, tautininkas, -kė, turtininkas, -kė, vartininkas, -kė, žodininkas, -kė,* (formalistas)...

Iš visų surašytų čia pavyzdžių didžiausią daugumą sudaro įvardai, sudaryti iš daiktavardžių, kurie reiškia nusistatymo objektus. Tarp jų ran-

dame tik keturis pavyzdžius, kurie yra sudaryti iš būdvardžių, būtent: *blaivininkas, brangininkas, saldininkas* ir *smarkininkas.* Iš jų du įvardžiu, būtent, *blaivininkas* ir *smarkinikas,* galėtų būti laikomi ne tik nusistatymo subjektų, bet ir kokybės subjektų įvardais. *Blaivininkas* ir *smarkininkas* ne tik yra blaivaus — smarkaus nusistatymo žmonės, bet ir blaivūs — smarkūs žmonės. Ne kokybės, bet nusistatymo subjektas bus jau *blaivininkas.* — *Brangininkas* yra nusistatymo subjektas, nors žodis ir nėra tipiškai sudarytas iš daiktavardžio: *brangininkas* yra žmogus, nusistatęs branginti savo prekę. Panašiai *saldininkas* yra žmogus, mėgstąs saldumynus.

Kai susidomėjimas, susirūpinimas ir atsidėjimas įgauna pastovaus darbo lytį, paprastas nusistatymas tampa verslu, profesija, luomu. Tai yra stipresnis nusistatymo laipsnis. Tokio nusistatymo subjektus reiškia, pavyzdžiui, šie įvardai:

bitininkas, -kė, dailininkas, -kė, dainininkas, -kė, darbininkas, -kė, jūrininkas, -kė, kalbininkas, -kė, karininkas, laikraštininkas, -kė, mokslininkas, -kė, laivininkas, laukininkas, palūkininkas, -kė, prekininkas, -kė, pusininkas, -kė, sielininkas, teisininkas, -kė, ūkininkas, -kė, vargonininkas, -kė, žemininkas, -kė, sodininkas, -kė...

Nusistatymas į kokį nors *realinį daiktą* sudaro tarp šio pastarojo ir nusistatymo subjekto tam tikrą nusistatymo santykį, kuris, kad ir nėra abipusiškai lygiareikšmis, vis dėlto gali būti priskirtas tam tikru atžvilgiu prie realinio santykio kategorijos. *Bitininkas, jūrininkas, laivininkas, laukininkas, prekininkas, sielininkas, ūkininkas, vargonininkas, žemininkas* šiaip ar taip, kaipo subjektai, santykiuoja su tam tikrais daiktais, kurių atžvilgiu ir yra įvardijami. Todėl šituos įvardus beveik su vienodu pasisekimu galima būtų priskaityti prie santykio subjektų įvardų.

i. — Nusistatymo subjektui, imamam gyvenimiška prasme, tikrai specifinė galūnė yra *-ėlis, -ėlė.* Šios galūnės vartojamos subjektams reikštis tada, kai nusistatymas yra laikomas menkavertis arba net tiesiog peiktinas. Panašiai gaunami *„nusistatėliai"* iš vyksmo pusės prisiartina prie veiksnių, iš vertingumo pusės — prie kokybės subjektų. Dėl šitos priežasties tam tikras skaičius *„nusistatėlių"* galėtų net būti *priskirtas* ar prie veiksnių, ar prie kokybės subjektų. Pavyzdžiui, *atsiskyrėlis, -lė, nusižudėlis, -lė, pasikorėlis, -lė* yra kad ir grįžtamojo, bet vis dėlto veiksmo subjektai. Bet ir čia svarbus yra ne tiek pats veiksmas, kiek nusistatymas į šitą veiksmą. Yra net vienas atsitikimas, kai galūnės *-ėlis, -ėlė* reiškia veiksmo objektą, arba veiksnį, būtent, *pastumdėlis, -lė,* kurio nusistatymas tiek yra nerangus, kad jis tampa kitiems stumdimo objektu. Bet ir šitas atsitikimas, visai išimtinas savo pobūdžiu, vis dėlto turi savo esmėje nusistatymą.

Kaip pamatysime vėliau, yra kiek daugiau atsitikimų, kur galūnės *-ėlis, -ėlė* reiškia kokybės subjektą, bet ir čia nusistatymas į tam tikrą

menkavertę kokybę vaidina bene svarbiausią rolę. Ogi tiems atsitikimams, kur nusistatymas, dažniausiai peiktinas ar tik apgailestavimo vertas, visų pirma išeina aikštėn, pavyzdžiais gali eiti kad ir šie žodžiai: *atsilikėlis, –lė, apsileidėlis, –lė, išdidėlis, –lė, išdykėlis, –lė, išdrįsėlis, –lė, iširėlis, –lė išpuikėlis, –lė, išputėlis, –lė, neatbojėlis, –lė, nebuvėlis, –lė, numirėlis, –lė, nusidėjėlis, –lė, pabėgėlis, –lė, paklydėlis, –lė, pasiryžėlis, –lė, perbėgėlis, –lė, persimetėlis, –lė, prisimerkėlis, –lė,* (mirka), *prisiplakėlis, –lė, sukilėlis, –lė, užsispyrėlis, –lė...* Tiesa, šiuose, kaip ir pavyzdžiuose, kurie bus duoti kokybės subjektams, sunku yra kartais griežtai nustatyti, katras momentas turi pirmenybę: nusistatymas, ar kokybė. Todėl tūlas gali ir kitaip patiekiamus pavyzdžius suskirstyti.

k. — Nusistatymo subjektams reikšti ir dargi su dideliu palinkimu į vyksmo momentą tarnauja galūnė *–ūnas, –ūnė,* pavyzdžiui:

atėjūnas,–nė, kas yra atėjęs iš kitur; *atskalūnas,–nė,* kas yra atskilęs, atsimetėlis, schizmatikas, heretikas; *bastūnas,nė,* kas bastosi po pasaulį, klajoklis; *dykūnas,–nė,* kas dykas bastosi, dykinėtojas; *klaidūnas,–nė,* kas klaidžioja arba klysta, klajoklis arba heretikas; *klajūnas,–nė,* kas bastosi, klaidžioja, dykinėja; *lakūnas,–nė,* kas laksto ore ar žemėj; *paklaidūnas,–nė,* kas yra paklydęs, paklydėlis, pasileidėlis; *palaidūnas,–nė,* kas yra pasileidęs, pasileidėlis,–lė; *pasalūnas,–nė,* kas iš pasalų kitą puola, klastininkas; *pataikūnas,–nė,* kas kitam pataikauja, šunuodegis; *perėjūnas,–nė,* kas pro viską praeina svetimas, kas niekur neapsistoja tvirtai ir nieko tikrai nevertina; *skrajūnas,–nė,* kas skrajoja laksto; *valkūnas,–nė,* kas valkiojasi, valkata; *žygūnas,* kas siunčiamas žygiuoja, žygovas... Surašyti čia pavyzdžiai parodo, kad dažnai galūnės *–ūnas, –ūnė* reiškia ne tik palinkimą į vyksmą, bet dargi palinkimą į menkavertį, arba net peiktiną nusistatymą.

Kaipo išimtį, galima surasti kelis įvardus su galūne *–ūnas,* reiškiančius veiksnį, pavyzdžiui:

keikūnas, kas smarkiai keikia ką kitą, keiksnys; *slaugūnas,* kas kitą slaugo, slaugytojas. Bet šiaipjau šie atsitikimai nėra tipiški galūnei *–ūnas.* Daugiau atsitikimų vėliau teks mums iškelti aikštėn, kur galūnė *–ūnas* reiškia kokybės subjektą. — Apskritai prie šios progos reik pažymėti šitokią galūnių reikšenos taisyklę: galūnės, tipiškos veiksniui, dažnokai tinka ir nusistatymo subjektui reikšti, betgi galūnės, tipiškos nusistatymo subjektui, retai kada tinka veiksniui reikšti; užtat jos dažnokai tinka kokybės subjektui reikšti.

l. — Šalia galūnės *–ūnas* ir jai giminiška galūnė *–uonis* gali reikšti vyksmo–nusistatymo subjektus, pavyzdžiui:

delsuonis, kas delsia, ilgai gaišta; *karuonis,* kas karo, pakaruoklis; *palikuonis,* kas pasilieka po savo artimų giminių mirties; *skenduonis,* kas yra paskendęs, skenduolis...

Galūnė *–uonis* turi įvairios reikšmės; ji gali net reikšti neasmenis: pavyzdžiui, *geluonis,* reiškia daiktą, kuris gelia, gylys; bet dažniau pasitaiko, kai šita galūnė vartojama veiksniams reikšti, pavyzdžiui:

ėduonis, kas daug ėda, ėdikas, rijūnas; *giežuonis,* kas kitus giežia, gyžuoklis, suoslys; *grobuonis,* kas grobia, plėšia, grobikas, plėšikas...

m. — Žymiai rečiau vyksmo ir nusistatymo subjektams reikšti eina priemone galūnė *–onas.* Tokiems atsitikimams pavyzdžiais gali būti įvardai: *kiūtonas,* kas tyliai kiūto; *niūronas,* kas yra paniūręs, paniūrėlis...

Skirtingos reiškmės šita galūnė turi, pavyzdžiui, šiuose žodžiuose: *kupronas,* kas turi kuprą (kokybės subjektas); *žiūronas,* kas tarnauja įrankiu žiūrėti...

n. — Galūnės *–oklis, –oklė, –uoklis, –uoklė* dažnai reiškia nusistatymo subjektus, pavyzdžiui:

didžiuoklis,–lė, kas didžiuojasi, išdidėlis, išpuikėlis; *girtuoklis,–lė,* kas mėgsta pasigerti, kas įgudęs gerti; *klajoklis,–lė,* kas bastosi klaidžioja; *pavyduoklis,–lė,* kas pavydi kitiems; *svyruoklis,–lė,* kas nuolatos svyruoja; *šykštuoklis,–lė,* kas įpratęs yra šykštauti; *vaitoklis,–lė,* kas nuolatos vaitoja...

Galima dvejoti, ar tokį *pakaruoklį* reik priskirti prie nusistatymo ar prie grįžtamojo veiksmo kategorijos. Įvardai *nusižūdėlis, pasikorėlis* turi savyje aiškų nurodymą į sangrąžinį veiksmą, tuo tarpu įvarde *pakaruoklis,* kuris reiškia panašų subjektą, vis dėlto labiausiai išeina aikštėn karojimo padėtis, nusistatymas. Užtat aiškią veiksnio prasmę turi įvardas *vilioklis,* kas kitus vilioja.

o. — Prie tipiškesnių galūnių, vartojamų nusistatymo subjektams reikšti priklauso dar *–va, –vis, –vė,* pavyzdžiui:

pereiva, kas nuolatos pereina iš vietos į vietą, perėjūnas, bastūnas, klajoklis; *verteiva,* kas visokiais būdais verčiasi, išsisukinėja, sukčius; *ateivis,–vė,* kas yra atėjęs iš kitur, atėjūnas; *atžagareivis,* kas atžagariai eina, atžangininkas; *išeivis,–vė,* kas yra išėjęs iš savo krašto, emigrantas; *jūreivis,* kas eina į jūrą, kas tarnauja jūros laive; *kareivis,* kas eina į karą, atlieka karo tarnybą; *keleivis,–vė,* kas eina keliu, keliauja; *oreivis,* kas laksto ore, eina oro tarnybą; *pereivis,–vė,* kas pereina iš vietos į vietą, pereiva, perėjūnas; *pirmeivis,* kas pirmas eina, progresistas, pažangininkas...

Sudurtiniai įvardai *jūreivis, kareivis, keleivis, oreivis* yra ypatingi dviem atžvilgiais: pirma, šalia dviejų suduriamųjų šaknų jie turi dar trečia semantemą, būtent, priesagą *„v“,* ir, antra, šalia subjekto nusistatymo jie parodo dar tam tikras aplinkybes, vietą, tarnybą.

p. — Šalia nusakytų mažiau ar daugiau tipiškų nusistatymo subjektams galūnių pasitaiko dar atsitiktinių arba netipiškų galūnių tam pačiam reikalui

reikšti. Prie šios rūšies galūnių galima čia priskirti *–eikis, –šas, –šis, –išius*, pavyzdžiui:

atbuleikis, kas eina atbulas, kas daro viską iš kito galo; *dilbšas*, kas paniuręs žiopso, dilba; *dribšas*, kas yra sudribęs; *gobšas*, godus žmogus; *kipšas*, kas kimba prie kitų, piktoji dvasia; *dilbišius*, kas yra paniuręs, vangus, dilba; *godišius*, kas geidžia turtų, pelngeidys; *mergišius* arba *mergius*, kas mergų ieško, sekioja...

Galūnė *–eikis* žodyje *atbuleikis* turi analoginės reikšmės su galūnė *–eivis* žodžiuose *ateivis, kareivis, keleivis* ir t.t. Su vienodu tad pasisekimu galima būtų jį pavadinti *atbuleiviu* pagal analogiją su *atžagareiviu, pirmeiviu* ir t.t.

Galūnė *–išius* taip pat gali reikšti veiksnį, pavyzdžiui, *vagišius* yra tas, kas vagia svetimą turtą, smulkus vagis.

Žodyje *nemokšas* (arba *nemokša*) galūnė *–šas* (arba*–ša*) tarnauja jau kokybės subjektui reikšti.

5. — *Substancija — kokybės subjektas.*

Sakant, kad substancijos gali būti įvardijamos pagal kokybes, kuriomis jos reiškiasi, kokybės sąvoka suprantama siaurąja prasme. Kokybėmis plačiąja prasme gali būti laikomos visos prietapinės ypatybės. Užtat kokybe siaurąja prasme laikoma tik tas prietapas, kuris atbaigia ir tobulina substanciją buities ir veiksmo atžvilgiu; šita prasme kokybės bus, pavyzdžiui, įprotis, gabumas ir t.t. Bet ir į šitaip suprantamą kokybės kategoriją sueina nemaža žymių, kurios labai įvairiai reiškiasi įvardais.

Visų pirma substancija, kaip kokybės subjektas, gali reikštis būdais, bendrais su veiksmo ir vyksmo–nusistatymo subjektais. Žemiau kaip tik stengsimės sekti kokybės subjekto reiškimąsi tvarkoje, labiausiai atitinkančioje pirmųjų dviejų kategorijų terminus. Jei kuriame punkte atitikimo negalima konstatuoti, jo vietą papildome nauja priesagine kategorija. Sakysime, kokybės subjektas nesireiškia galūne *–snys;* todėl punkte g. nagrinėjame naują priesaginę kategoriją su galūnėmis *–uolis, –uolė,* kurios jau yra tipiškos kokybės subjektams reikšti.

a. — Kaip ir kitų kategorijų subjektai, kokybės subjektas gali reikštis bepriesagiais įvardais. Vieni iš jų būna dargi be priešdėlio (α), kiti — su priešdėliu (β).

Pavyzdžiai pirmajam atsitikimui (α):

aplamis (kvailys), *gývis* (gyvoji esybė), *júodis* (juodas žmogus, juodas gyvis), *krivis* (kreivas žmogus, kreivas gyvis), *mulkis* (kvailas ir niekam tikęs nesusipratėlis), *paikis* arba *paikius* (kvailas, savavalis žmogus), *plikis* (plikas žmogus), *senis* (senas žmogus), *žilis* (žilas žmogus, *žlibis* (žlibas, kiek apakęs žmogus)...

aklys, kvailys, spangys (skersakys), *žinčius, žynys* (žiniūnas, burtininkas), *žvairýs* (žvairakys)...

Pavyzdžiai antrajam atsitikimui (β):

bedievis, begėdis, beprotis, besmegenis, bežadis, išgama (išsigimėlis), *nebylys, neregys, neūžauga* (neišaugėlis, nesubrendėlis, nykštukas, kerna, nevėkšla), *užuomarša* (maršus žmogus)...

Žodžiuose *gyvis, juodis* ir t. t. pirmaeilės semantinės reikšmės turi priegaidės: tvirtapradiškai kirčiuojami, jie reiškia kokybės subjektą, tuo tarpu kirčiuojami tvirtagališkai jie reiškia pačią kokybę. *Júodis* reiškia juodumo subjektą, *juõdis* — patį juodumą; *gývis* reiškia gyvumo subjektą, *gỹvis* — patį gyvumą. Aišku savaime, kad ten, kur šaknies balsis iš prigimties yra trumpas, negali būti ir tokio reikšenos skirtumo. Pavyzdžiui, *plikis,* kur šaknyje turime trumpąją *i,* negali reikšti ir plikumo subjekto ir paties plikumo, nes čia negali būti nė paties tvirtapradės ir tvirtagalės priegaidės skirtumo.

b. — Sudurtiniai daiktavardžiai taip pat gali eiti įvardais kokybės subjektams reikšti, pavyzdžiui:

didburnis, didgalvis, pusgalvis, skersakys, šukdantis, vargdienys, žemžiūra, žvairakys...

c. — Buvo jau anksčiau sakyta, kad veiksmažodžiai kartais gali reikšti kokybę. Šitas faktas gali pasirodyti keistas tiems, kas tinkamai neskiria gramatinių kalbos kategorijų iš vienos pusės ir ontologinių tikrovės kategorijų iš antros. Pirmosios kategorijos susidaro pagal žodžių lytis, antrosios pagal esybių būsenas. Suprantama savaime, kad žodžių lytys ir esybių būsenos yra du visiškai skirtingu dalyku, palenktu skirtingiems dėsniams; štai kodėl negalima reikalauti pilno jų atitikimo.

Šitas neatitikimas matyti jau iš to, kad kokybės subjektas gali reikštis išveiksmažodiniais daiktavardžiais su galūnėmis *–tojas, –toja.* Pavyzdžiui:

galėtojas, –ja, gebėtojas, –ja, mokėtojas, –ja, žinotojas, –ja... gauna savo įvardus pagal kokybes, kurios šiuo atveju yra *galėjimas, gebėjimas, mokėjimas, žinojimas...* Tos pačios kokybės yra pareiškiamos ir tada, kai sakoma, kad žmogus *gali, geba, moka, žino...*

Tačiau šis kokybių reiškimo būdas nėra tipiškas todėl, kad veiksmažodžiams yra prigimtas tam tikras dinamiškumas, kuris mažai derinasi su kokybiniais stoviais. Todėl retas yra ir kokybės subjektų reiškimas galūnėmis *–tojas, –toja.*

d. — Maža tegalėtų atsirasti subjektų, reiškiamų galūne *–ikas.* Prie tų retų atsitikimų priklauso, pavyzdžiui, *šunikas* (nelemtas žmogus), *naujikas* (naujas žmogus). *Žirnikas, kankalikas* taip pat galėtų būti prie šios kategorijos priskirti. Palyginti dažnesnis yra kokybės subjekto reiškimasis galūnėmis *–ikis, –ikė,* bet užtat dažniausiai kokybės subjektas tokiais

atvejais nėra žmogus. Tiems atsitikimams, kur žmogus eina kokybės subjektu, pavyzdžiais gali būti šie žodžiai:

jaunikis (jaunasis sužadėtinis, einąs tuoktis), *kūdikis, mergikė, senikė....* Šiuose pavyzdžiuose išeina aikštėn visų pirma amžiaus kokybės.

Kitą pavyzdžių grupę sudaro tie atsitikimai iš augmenijos, kur augmenų rūšys yra reiškiamos pagal spalvas; pavyzdžiui, čion priklauso:

baltikis,-kė (viena kremblių rūšis), *geltonikis* (geltonžiedis), *kartikis* (kremblių rūšis, pakarklis), *raudonikis* (kremblių rūšis)...

Visai nuošaliai stovi *juodikis,* reiškiąs mažą pinigą, skatiką, arba tamsų kopūstą (Blaukohl).

e. — Labai retai kokybės subjektas gauna galūnes *-ovas, -ovė.* Bene vieninteliai atsitikimai bus čia:

žinovas, kas gerai žino, kas yra žinojimo specialistas kurioje žinijos srityje; *mokovas,* kas gerai moka, kas yra mokėjimo specialistas kurioje sugebėjimo srityje. Tiesa, šis pastarasis pavyzdys gali turėti ir kitą aktyvinę prasmę, kai jis reiškia kompetentingą žmogų, mokantį kitus.

f. — Taip pat išimtiškai kokybės subjektas reiškiasi galūne *-lys.* Pavyzdžiui, *kaplys, -lė* reiškia kietgalvį žmogų, bet ir tai tik netiesiogine analogine prasme. *Meklys,* kuris reiškia miknį, mikčiurną, memeklį, gali būti, jei ne su didesne, tai bent su lygia teise, atkeltas į vyksmo-nusistatymo kategoriją, nes meknojimo pasireiškimas priklauso prie vyksmo-nusistatymo kategorijos, o meknojimo pagrindas, kaip tam tikras prigimties trūkumas, priklauso prie kokybės kategorijos.

g. — Visai tipišku būdu kokybės subjektas reiškiasi galūnėmis *-uolis, -uolė.* Šiuo klausimu R. Bytautas daro šitokią pastabą: „Kaip *-ybė* reiškia *daiktą,* taip *-uolis* reiškia *asmenį,* turintį žinomą kokybę“ (Op. cit. 16 p.). Pavyzdžiui, *grožybė* yra gražus daiktas, tuo tarpu *gražuolis* yra gražus žmogus. Galūnė *-ybė,* reiškianti paprastai esmės ir abstraktinių principų dalykus, nėra tipiška substancijoms reikšti; ji tik gali, be kita ko, reikšti substancialinius dalykus pagal esminę žymę, pavyzdžiui, *būtybė* (gyva esybė), *esybė* (kiekvienas esąs daiktas, dalykas); *gėrybė* (geras daiktas), *nuosavybė* (nuosavas daiktas)... Tos galūnės specialesnį tyrinėjimą tenka nukelti į prietapų reiškimosi būdus. Naturaliausia įvardų su galūne *-uolis* lytis yra ta, kuri gaunama iš būdvardžių, reiškiančių kokybes, pavyzdžiui:

aukštuólis, -lė, drąsuólis, -lė, karštuólis, -lė, mažuólis, -lė, šykštuólis, -lė, šventuólis, -lė... Prie šios rūšies įvardų priklauso taip pat *ruduolis, -lė,* kuris tačiau reiškia ne rudą žmogų, bet rudą gyvuliuką ar paukščiuką. Pažymėtina šia proga, kad *šventuolis* gali turėti kiek ironiškos reikšmės, nes šiaipjau šventą žmogų įprasta vadinti šventuoju. Čia turime vieną specializacijos dėsnio apraišką.

Kai galūnės *-uolis, -uolė* prikergiamos daiktavardžiams ar veiksma-

vardžiams, gauname ne kokybės, bet kitos kokios kategorijos subjektą. Sakysime, *turtuolis, –lė,* yra labai turtingas žmogus; *varguolis, –lė,* yra didelio vargo, neturto žmogus; abiem atvejais turime pasiturėjimo subjektus.

Šios galūnės, prikergtos veiksmažodžiams, duoda paprastai vyksmo-nusistatymo subjektus, pavyzdžiui:

atliekuolis, kas atlieka nuo kitų; *pavyduolis,* kas kitiems pavydi; *skenduolis,* kas skęsta ar yra paskendęs... Prie tos pačios rūšies priklauso ir (rugiai) *biruoliai,* kad ir neturime čia žmogiškojo subjekto: *biruolis* yra tas, kas byra.

Skyrium stovi *žyduolis* (svogūnas), kuris išeina į žiedus. Šis įvardas, kad ir gaunamas iš veiksmažodžio *žydėti,* bet vis dėlto jis reiškia kokybės nešėją.

h. — Galūnės *–ūkas, –ukas, –ukė* reiškia dažnai kokybės subjektus, nors gali taip pat reikšti ir nusistatymo subjektus. Pavyzdžiai:

pečiūkas, stiprių pečių, petingas žmogus; *valiūkas,* kas gavo daug valios, pataikos; *verščiūkas,* verstos kalbos žmogus; *žaliūkas,* stipruolis, goliūgas...

jaunukas, jaunas nesubrendęs žmogus; *juodukas,* juodas žmogus arba gyvulys; *mažiukas,* mažas žmogus, vaikas...

Pavyzdžiais atsitikimams, kai galūnės *–ūkas ir –ukas* reiškia nusistatymo subjektus, gali eiti kad ir šie įvardai:

pasalūkas, kas netikėtai iš pasalų puola (ypač šuo); *stačiūkas,* status žmogus, kalbąs griežtai tiesą; *slapukas,* kas mėgsta slėptis, daryti viską slapta...

Galūnė *–ukas* (–ukė) dažnai turi mažybinę reikšmę ir gali būti prikergiama tiek daiktavardžiams tiek ir būdvardžiams. Pastaruoju atveju ji turi tendencijos suteikti būdvardžiui daiktavardžio reikšmę. *Paršiukas, šuniukas, vaikiukas, veršiukas* yra vis mažybiniai daiktavardžiai. *Bėrukas, širmukas* yra mažybiniai gyvulių vardai, gauti iš būdvardžių.

i. — Nors žodžiai su galūnėmis *ėlis, –ėlė* labiausiai tipiški yra vyksmo-nusistatymo subjektams reikšti, tačiau neretai jie gali eiti ir kokybės subjektų įvardais. Taip esti bent trimis atsitikimais, pirma, kai veiksmažodis, iš kurio sudaromas įvardas su galūne *–ėlis* reiškia kokybę, pavyzdžiui, *nemokėlis, nepajėgėlis, nežinėlis, netikėlis,* antra, kai panašūs įvardai gaunami iš būdvardžių, reiškiančių kokybę, pavyzdžiui, *negyvėlis, nevertėlis,* ir trečia, kai subjektas įgauna tam tikrą kokybę kaip atitinkamo vyksmo–nusistatymo išdavą, pavyzdžiui, *apdiržėlis, apnirtėlis, išlepėlis, išsigimėlis, ištižėlis, neprityrėlis, neužaugėlis, nevykėlis, užmiršėlis.* Čia vyksmo — nusistatymo išdavoje susidaro tam tikras kokybinis stovis.

Kaip retą atsitikimą galima konstatuoti santykio subjekto reiškimąsi šita galūne. Čion, pavyzdžiui, priklauso *nenaudėlis,* kas niekam nėra nau–

dingas ir tuo pasireiškia neigiamu santykiu su kitais žmonėmis; *nutautėlis,* kas prarado ar išsižadėjo savo tautybės ir tuo pačiu suardė savo santykius su savo tauta... Šiaipjau ši galūnė nėra tipiška santykio subjektams reikšti.

k. — Galūnės *-ūnas, -ūnė,* kurios yra tipiškos vyksmo-nusistatymo subjektams reikšti, gali taip pat eiti priemone ir kokybės subjektų įvardams sudaryti. Tik šiuo atveju įvardai dažniausiai sudaromi ne iš veiksmažodžių, bet iš kitų kalbos dalių, ypač iš būdvardžių ir daiktavardžių. Pavyzdžiais čia gali eiti šie įvardai:

didžiūnas, -nė, didelis galingas žmogus, turįs žymią vietą visuomenėje; *drąsūnas, -nė,* drąsus žmogus, drąsuolis, *galiūnas, -nė,* galingas žmogus, valdovas; *gyvūnas,* gyva būtybė; *seniūnas,* vyresnis žmogus, einąs garbingas pareigas kokioje organizacijoje; *žiniūnas,* žynys, žiniuonis, burtininkas.

Vienas iš šios priesaginės kategorijos žodžių reiškia santykio subjektą, būtent, *karaliūnas,* reiškiąs visų pirmą, karaliaus sūnų, o paskui ir paveldintį sostą *karalaitį. Karaliūnas* tegali turėti savo titulą vien santykyje su viešpataujančiu karaliumi. — Šiaipjau prie šios progos reik pažymėti, kad kokybės subjektai, reiškiami galūnėmis *-ūnas, -ūnė,* dažnai esti asmenys, turį visuomenėje žymią poziciją.

l. — Galūnė *-na* (arba net *-sna),* reikšdama kokybės subjektą, kartais suteikia jam niekinamąją pramę, pavyzdžiui:

dvasna, sunykęs, vos gyvas žmogus arba gyvulys; *džiūsna,* sulysęs, sunykęs žmogus arba gyvulys, sudžiūvėlis; *susna,* nususęs žmogus, gyvulys...

m. — *Galūnė -onas,* kuri dažniau eina priemone vyksmo — nusistatymo subjektui reikšti, vis dėlto kartais reiškia taip pat kokybės subjektus, pavyzdžiui:

kupronas, kuprotas žmogus, kuprius; ligonis, ligotas žmogus; *palšonėlis* (iš palšonas, pav., jautis); *širmonėlis* (iš širmonas, pav., arklys)...

n. — Galūnė *-okas, -okė,* kuri, būdama prikergta būdvardžiui, paprastai reiškia nepilną kokybės laipsnį, kartais gali sudaryti daiktavardį, kuris tokiu atveju reiškia kokybės subjektą, pavyzdžiui:

arkliokas, didokas arklys; *berniokas,* pusbernis, vaikis; *naujokas, -kė,* nepatyręs, esąs naujoje padėtyje žmogus; *prasčiokas,* nekultūringas, juodnugaris žmogus...

Tos pačios priesaginės kategorijos žodis *stačiokas* reiškia jau ne kokybės, bet nusistatymo subjektą, būtent, statų, tiesmuką žmogų. *Viliokas,* reiškia veiksmo subjektą, t. y., žmogų, kuris kitus vilioja. Pagaliau, pasitaiko, tiesa, labai retai įvardų, su galūne *-okas,* reiškiančių santykio subjektus; čion priklauso, pavyzdžiui, *trečiokas,* trečias iš eilės vaikas; *šeštokas,* šeštas iš eilės vaikas...

o. — Kokybės subjektai reiškiami taip pat galūnėmis *-eika, -eiva,* pavyzdžiui:

jauneika, jaunasis šeimos narys; *nevaleika,* nevalyvas žmogus, apsileidėlis; *šuneika,* šuniškos vertės žmogus...

gražeiva, gražuolis, puošeika; *gudreiva,* gudrus žmogus; *juodeiva,* juodas žmogus, gyvis; *pykteiva,* piktas žmogus...

Jauneika, imamas nelygstamai jaunumo atžvilgiu, yra kokybės subjektas; bet, palyginus su kitais šeimos nariais, kaip jauniausias šeimos narys, yra jau santykio subjektas. Panašiai *gražeiva,* imamas nelygstamai, yra kokybės subjektas; bet, imamas nusistatymo atžvilgiu, yra jau nusistatymo subjektas, būtent, reiškia tą, kuris paiso gražumo, puošiasi. Todėl imamo paprastąja prasme gražeivos lygmuo *puošeika* yra aiškiai nusistatymo subjektas.

Ir šį kartą, kaip ir kitais atvejais, tenka pastebėti, kad jokia loginė kategorija nesireiškia viena kuria galūne, ir kad beveik kiekviena, kad ir tipiška kokiai loginei kategorijai, galūnė gali sykiu reikšti, bent atsitiktiniu būdu, kitos kategorijos subjektus.

p. — Prie mažiau reikšmingų galūnių, kuriomis gali dar reikštis kokybės subjektai, priklauso *-šas* ir *-ša.* Pavyzdžiais čia gali eiti kad ir šie įvardai:

gobšas, godus žmogus, savanaudis; *kipšas,* piktoji dvasia, velnias; *nemokšas,* nemokėlis, nemokėla, tamsuolis; *niekšas,* niekam tikęs, menkas žmogus, šunikas; *rimša,* tylenis, tylūnas, romus žmogus...

Priklausąs savo galūne prie paskutinės kategorijos įvardų žodis *vargšas (vargšė)* gali būti imamas dvejopa prasme: arba kaipo pasiturėjimo subjektas, neturįs turto žmogus; arba kaipo vyksmo-nusistatymo subjektas, vargstąs vargą žmogus.

6. — *Substancija — santykio subjektas.*

Santykis yra realus prietapas, kurio dėliai esybė yra apsprendžiama kuriuo nors atžvilgiu savo ryšyje su kita kokia esybe. Žmogus, pavyzdžiui, yra tėvas tik ryšium su savo vaiku, su kuriuo jį riša giminystės santykis. Tas pats žmogus gali būti brolis tik ryšium su savo broliu ar seserimi, su kuriais jį riša kitokio laipsnio giminystės santykis. Žmogus yra draugas tik ryšium su kitu žmogumi, su kuriuo jį riša draugiškumo santykis, ir t. t. Kiekvienu santykio atveju yra dvi ar daugiau esybių, kurios santykiuoja tarp savęs, kaipo santykio subjektai arba dalyvės.

Santykiai esti lygiateisiai ir nelygiateisiai. Tevo ir sūnaus santykiai nėra lygiateisiai, nes tėvas sūnaus atžvilgiu ir sūnus tėvo atžvilgiu nėra vienodoje padėtyje. Užtat dviejų brolių santykiai bus lygiateisiai. — Santykio dalyviai gali būti kitu atžvilgiu lygiareikšmės arba nelygiareikšmės esybės. Tėvo ir sūnaus santykio dalyviai yra lygiareikšmės esy-

bės; tuo tarpu kūrybos santykyje kūrėjas ir kūrinys yra nelygiareikšmės esybės.

Santykio terminologijos atžvilgiu svarbu yra primygtinai pažymėti, kad santykio subjekto įvardas tegali reikšti vien tai, kuo viena substancija yra kurios kitos atžvilgiu. Tėvo, sūnaus, brolio, sesers, draugo įvardai reiškia savo, subjektus tiktai pagal tai, kuo vienas subjektas yra iš santykio su kuriuo kitu subjektu ar objektu.

Santykio subjektų reiškimo būdai žymiai jau skiriasi nuo reiškimo būdų, tipiškų kitiems subjektams, būtent, veiksmo, vyksmo–nusistatymo ir kokybės subjektams. Bet ir šiuo atveju bus dar šiokio tokio atitikimo su anksčiau nusakytais reiškimo būdais.

a. — Visų pirma bendras visiems subjektams reiškimo būdas yra tas, kuris susidaro iš šaknies ir kaitmens (α) arba priešdėlio, šaknies ir kaitmens (β). Pavyzdžiai pirmajam atsitikimui (α):

bendras, brolis, draugas, dvynas, sesuo, sūnus, tėvas...

Pavyzdžiai antrajam atisitikimui (β):

pamotė, patėvis, podukra, posūnis, protėvis...

b. — Prie bendrų reiškimo būdų priklauso taip pat santykio subjektų įvardymas sudurtiniais daiktavardžiais; šitiems, palyginti, retiems atsitikimams pavyzdžiais gali eiti:

pirmatakas, viešpats...

Sudurtiniai daiktavardžiai: *kraštotyrys, sielotyrys, šeimotyrys, tautotyrys, žemėtyrys, žmonėtyrys,* galima būtų priskirti prie santykio subjektų įvardų, nes pažymimas yra santykių kategorijos dalykas. Pažinėjas realiai neveikia pažinimo objekto; greičiau jis pats šito objekto yra veikiamas, nes iš jo gauna įspūdžių. Pažinėjas tad ne veikia, bet santykuoja su pažinimo objektu, ir pažinimas yra santykis, bet ne veiksmas. Jei tad suminėtus įvardus imti vienu tik pažinimo atžvilgiu, jie turėtų būti priskirti prie įvardų, reiškiančių santykio subjektus.

Bet tyrinėjimas kitu atžvilgiu yra daugiau, negu pažinimas. Tyrinėjimas, ypač jei jis turi eksperimentinio pobūdžio, yra surištas sykiu su tam tikru veikimu, taikomu pažinimo objektui: šis yra statomas į tam tikras aplinkybes; yra sveriamas, matuojamas ir kitais būdais veikiamas. Todėl yra pagrindo priskirti tyrinėjimą prie veikimo, nors grynu pažinimo atžvilgiu, galima būtų jis laikyti santykiu.

Šalia suminėtų šios rūšies pažinimo tyrimo subjektų nereikalingi yra *gamtotyrys* ir *kalbotyrys,* nes *gamtininkas* ir *kalbininkas* visai gerai juos atstoja. Užtat vartoti vietoje *kraštotyrio, sielotyrio, šeimotyrio, tautotyrio, žemėtyrio* ir *žmonėtyrio kraštotyrininkas, sielotyrininkas, šeimotyrininkas, tautotyrininkas, žemėtyrininkas, žmonėtyrininkas,* sudarant juos iš žodžių: *kraštotyra, sielotyra, šeimotyra, žemėtyra* ir *žmonėtyra,* reikštų nepaisyti paprasčiausio tikslingumo reikalavimų.

c. — Prie bendrų, bet taip pat retų reiškimo būdų priklauso santykio subjektų reiškimas galūnėmis *–ėjas, –ėja, –tojas, –toja.* Pavyzdžiais čia gali eiti šie įvardai:

pažinėjas, –ja, arba *pažintojas, –ja,* pažinimo subjektas; *prakūrėjas,* giminės pradėjėjas, sentėvis, protėvis; *pranokėjas,* anksčiau už kitus gyvenęs žmogus, sentėvis, protėvis...

d. — Santykio subjektai dažnokai reiškiami galūnėmis *–aitis, –aitė,* kurios bene dažniausiai reiškia kilmės santykį, pavyzdžiui:

dukraitis, dukters sūnus; *giminaitis, tė,* vienos giminės žmogus; *sūnaitis,* sūnaus sūnus; *vaikaitis, –tė,* sūnaus ar dukters vaikas, anūkas...

Čion priklauso taip pat daugumas pavardžių arba net palikuonių giminės pavadinimas, pavyzdžiui:

Jogailaitis, Jogailos giminės palikuonis; *Jonaitis,* Jono giminės palikuonis; *Petraitis,* Petro giminės palikuonis...

Palyginimo santykis pateisina galūnės *–aitis, –aitė* pavartojimą ir šiuose žodžiuose:

aukštaitis, –tė, žmogus gyvenąs aukštumoje arba aukščiau už kitą; *dievaitis,* mažas netikras dievas, Dievu laikoma nedieviškoji substancija; *jaunikaitis, –tė,* tinkąs būti jaunikiu jaunas žmogus; *mergaitė,* maža merga; *pašalaitis, –tė,* svetimas žmogus, perėjūnas, pereiva; *viršaitis,* turįs viršų, esąs kitų žmonių viršuje, viršesnis už kitus žmogus; *žemaitis, –tė,* kas gyvena žemumoje arba žemiau už kitus...

Čion gali būti priskirti beveik visi mažybiniai įvardai, kurie šiaip ar taip reiškia palyginimo santykį su pilnu mastu.

Galūnė –aitis, –aitė gali būti įvairiai kirčiuojama, tvirtapradiškai ir tvirtagališkai; bet kadangi kirčiavimo būdas šiuo atveju neturi semantinės reikšmės, tai į šitą aplinkybę, kalbant apie šios galūnės reikšmę, neteko kreipti dėmesio.

e. — Priklausomumo santykį, dažniausiai pagal gyvenamąją vietą, arba visuomeninę grupę, reiškia galūnė *–ietis, –ietė,* pavyzdžiui:

giminietis, –tė, giminės žmogus; *kaimietis, –tė,* (sodietis), kaimo (sodžiaus) žmogus; *kaunietis, –tė,* Kauno žmogus, gyventojas; *panemunietis, –tė,* panemunių gyventojas; *pašalietis, –tė,* svetimas kam ar kokiam reikalui pašalio žmogus; *pietietis, –tė,* pietų žmogus, gyventojas; *rytietis, –tė,* rytų žmogus, gyventojas; *šiaurietis, –tė,* šiaurės žmogus, gyventojas; *tautietis, –tė,* tautos žmogus; *tėvynietis, –tė,* vienos tėvynės žmogus; *vilnietis, –tė,* Vilniaus žmogus, gyventojas; *vokietis, –tė,* Vokios žmogus, gyventojas...

Einant specializacijos dėsniu, galima būtų teigti, kad, jei galūnė *–aitis* reiškia siaurą giminystės santykį, tai galūnė *–ietis* reiškia jau platesnio visuomeninio bendrumo santykį. Šita prasme einant reikėtų *gimi–*

naitį suprasti, kaipo artimesnės giminystės žmogų, tuo tarpu kad *giminietis* turėtų reikšti tolimesnės giminystės žmogų. *Giminaitis* galėtų turėti ryšių su kraujo giminyste, *giminietis* — su gentyste.

f. — Kartais artimą galūnei *-ietis* reikšmę turi ir galūnė *-ėnas, -ėnė,* kuri taip pat gali reikšti priklausomumą pagal gyvenamąją vietą; tik šiuo atveju pasireiškia tendencija imti vieta platesne sritimi, pavyzdžiui:

anykštėnas, -nė, biržėnas, -nė, kupiškėnas, -nė... turėtų būti Anykščių, Biržų, Kupiškio... srities gyventojai. Anykščio, Biržų, Kupiškio... miestelio gyventojai tada būtų vadinami *anykštiečiais, biržiečiais, kupiškiečiais...*

Atitinkamai *romietis* būtų Romos gyventojas, *romėnas* — Romoje susidariusios tautybės žmogus. Panašiai *amerikietis* yra Amerikos gyventojas, *amerikėnas* — amerikietiškos nacijos žmogus; *girietis* yra girių miškų gyventojas, *girėnas* — giriškų papročių žmogus; *kalnietis* yra kalnų gyventojas, *kalnėnas* — kalniškų papročių žmogus; *miestietis* yra miesto gyventojas, *miestelėnas* — miestiškų papročių žmogus...

Bet galūnė *-ėnas* gali taip pat reikšti santykio subjektą pagal tam tikrą giminystę, pavyzdžiui:

brolėnas yra nepilnas brolis, pusbrolis; *dėdėnas,* dėdės sūnus; *seserėnas,* sesers sūnus; *sūnėnas,* brolio ar sesers sūnus; *tetėnas,* tetos vyras...

Iš gyvulių pasaulio atitinkamą analogiją sudaro šie vardai:

šunėnas, panašus į šunį žvėris; *varnėnas,* panašus į mažą varną paukštis, šnekutis.

g. — Prikalusomumo santykį reiškia toliau galūnė *-iškis, -iškė.* Ši galūnė dažniausiai nurodo santykio subjekto priklausomumą prie tam tikros vietos, rūšies, klasės, bendruomenės, pavyzdžiui:

dvariškis, -kė, priklausąs dvarui, dvariško tipo žmogus; *jūsiškis, -kė,* jūsų rūšies, draugijos žmogus; *kauniškis, -kė,* Kauno ar jo tipo žmogus; *maniškis, -kė,* mano draugẽs žmogus, mano vyras; *moteriškė,* moteriškos rūšies asmuo; *mūsiškis, -kė,* mūsų rūšies, mūsų tipo, draugijos žmogus; *namiškis, -kė,* namų bendruomenės žmogus; *rytiškis, -kė,* rytų tipo žmogus; *saviškis, -kė,* savo tarpo, savo bendruomenės žmogus; *šiandieniškis, -kė,* šios dienos žmogus; *taviškis, -kė,* tavo draugẽs žmogus, tavo vyras, tavo žmona; *vyriškis,* vyriškos rūšies asmuo...

Čia reikia pažymėti, kad beveik visi suminėti įvardai su galūne *-iškis, -iškė* gali būti vartojami ne tik daiktavardžių, bet ir būdvardžių prasme. Pavyzdžiui, *kauniškis* gydytojas, *mūsiškis* šuo, *namiškis* žmogus, *saviškis* žmogus...

Šia proga bus ne pro šalį pastačius klausimą, ar gali būti pateisintas *dvasiškio* įvardas. *Dvasiškis* etimologiškai gali reikšti dvasiškos rūšies žmogų pagal analogiją su vyriškiu ir moteriške, arba dvasios (dvasinės)

bendruomenės žmogų pagal analogiją su dvariškiu, jūsiškiu, mūsiškiu, namiškiu, saviškiu ir t. t. Jei dvasiškis nėra tiesiogine ir pilna prasme dvasiškos rūšies žmogus, tai jis šiaip ar taip priklauso prie dvasinės bendruomenės, kuria pretenduoja būti kiekviena raliginė organizacija ir juo labiau Bažnyčia. Bet ir dvasiškos rūšies žmogumi yra kiekvienas dvasiškis ta prasme, kad jam turi rūpėti dvasios reikalai. Vargu tad buvo reikalas varyti iš bendrinės mūsų kalbos tradicinį mūsų *dvasiškį* ir keisti jį *dvasininku,* kuris ne geriau reiškia dvasinio luomo žmogų. Priklausomumas prie tam tikro luomo *(dvasiškis)* pasilieka faktas visiems dvasiškiams, tuo tarpu tikras rūpinimasis dvasios reikalais *(dvasininkas)* gali kartais dvasiškio necharaterizuoti. Palaikius *dvasiškio* įvardą dvasinio luomo žmogui, *dvasininką* galima būtų panaudoti spiritualistui reikšti. — Dar mažiau buvo pagrindo keisti gerą ir tradicijoje įsigalėjusį dvasiškį tokiais netipiškos formacijos žodžiais, kaip *dvasionis, dvasionas.*

h. — Santykio subjektą reiškia toliau galūnė *-ininkas, ininkė,* kuri, kaip jau žinome, dažniausiai vartojama nusistatymo subjektams pažymėti. Nusistatymas kokiu nors atžvilgiu ir santykis su kuo yra dvi artimos loginės kategorijos, kurios, savaime suprantama, gali reikštis viena galūne. Pavyzdžiai santykio subjektams, reiškiamiems galūne *-ininkas, -ininkė:*

amžininkas,-kė, vieno su kuo kitu amžiaus, laiko, šimtmečio žmogus; *antrininkas,-kė,* antros rūšies žmogus, daiktas; apatininkas, palenktas po kuo kitu žmogus (podčinennyj); *apatininkės,* apatinės kelnės; *baudžiauninkas,-kė,* baudžiavos, baudžiamojo priklausomumo žmogus; *dalininkas, -kė,* vienas iš turinčių savo dalį žmonių, dalybų dalyvis; *drauginininkas,-kė,* draugės mėgėjas, narys; *kampininkas,-kė,* gyvenąs svetimame kampe žmogus, benamis, įnamys; *pirmininkas,-kė,* pirmas tarp kitų žmogus, vadovaująs susirinkimui, posėdžiui; *priešininkas,-kė,* priešingos pozicijos arba nusistatymo žmogus; *šalininkas,-kė,* vieną šalį, pusę su kuo kitu laikąs žmogus; *talkininkas,-kė,* dirbąs su kuo kitu talkoje; *viršininkas,-kė,* laikąs viršų, turįs valdžią žmogus...

Priešininką ir *šalininką* galima būtų taip pat priskirti prie nusistatymo subjektų, reiškiamų galūne *-ininkas.*

Nusistatymo subjektai su galūne *-ininkas* savo prasme yra visai aiškus jau dėl vienos savo etimologinės struktūros, o santykio subjektai su ta pačia galūne reikalauja tikslesnio prasmės paaiškinimo. Tai leidžia manyti, kad galūnės *-ininkas* prasmė labiau surišta su nusistatymu, negu su santykiu.

Galūnė *-ininkas* gali kartais reikšti veiksmo ir vyksmo subjektus. Pavyzdžiui, veiksmo subjektus reiškia šie įvardai:

keikininkas (keiksmininkas), kas kitus keikia; *lupininkas,* kas kitus lupa; *mušininkas,* kas kitus muša; *piovininkas,* kas ką piauna; *plėšininkas,* kas ką plėšia...

Vyksmo subjektus reiškia, pavyzdžiui, šie įvardai: *keliauninkas, šliaužininkas...*

Šitie įvardai, kurie yra neabejotini mūsų kalbos faktai, pasižymi iš kitos pusės dviem ypatybėmis: pirma, jie yra sudaryti iš veiksmažodžių, ir tai skiria juos nuo didžiausios daugumos šitos kategorijos terminų, o antra, jie labai gerai ir net su didesniu pasisekimu atstojami tipiškesniais įvardais, būtent: *keiksnys, keikūnas, lupikas, mušikas, piovikas, plėšikas, keliautojas, šliaužėjas...* Šios ypatybės parodo, kad įvardams su galūne *-ininkas* neprigimta darytis iš veiksmažodžių, ir kad šita galūnė nėra linkusi reikšti veiksmo ir vyksmo subjektų. Todėl suprantamas yra griežtas R. Bytauto teigimas: „Niekados galūnė *-ininkas* nėra prijungiama prie veiksmažodžių. Todėl „liudininkas" neturi teisės užvaduoti „liudytojo" (op. cit. 17 p.). Jei šis nelygstamasis teigimas prieštarauja mūsų kalbos faktams, tarp kurių gali būti ir dažniausiai esti visai netipiškų išimčių, tai jis anaiptol neprieštarauja prigimtai ir tipiškai linkmei, pasireiškiančiai kalbamuoju klausimu.

Šia proga tenka konstatuoti, kad mūsų linksnių terminai su galūne *-ininkas*, yra sudaryti visai nevykusiai. Visų pirma galūnė *-ininkas* panaudota juose visai netipišku būdu. Pagal tipiškiausią šios galūnės prasmę *vardininkas* turėtų reikšti žmogų, kuriam rūpi vardas, ar vardai; *kilmininkas* — žmogų, kuriam rūpi kilmė; *naudininkas* — žmogų, kuriam rūpi savo nauda; *galininkas* — žmogų, kuris užima galinę vietą; *įnagininkas* — žmogų, kuris verčiasi įnagiais; *vietininkas* — žmogų, kuris ilgai vietoje gyvena, kuris keno kito vietą laiko; *šauksmininkas* — žmogų, kuris reiškiasi šauksmais, kuriam tik šaukti rūpi. Žodžio linksnius šitie terminai galėtų reikšti nebent pagal analogiją su *apatininkėmis* ar *sprindininkais*. Aišku, kad šitoks terminų sudarymas, paremtas labai abejotina analogija, eina prieš prigimtą ir tipišką mūsų kalbos linkimą.

Be to, tie dalykai, pagal kuriuos linksniai įgauna tokiu atveju savo įvardus, būtent: vardas, kilmė, nauda, galas, įnagis, vieta, šauksmas, didžiausioje savo daugumoje, išskyrus tik vietą, yra linksniams atsitiktinė proga taip ar kitaip vadintis. Tik *vietininkas* yra pavadintas pagal visuotinę bei esminę linksnio žymę. Visi kiti linksnių įvardai yra grynai atsitiktiniai. Vis dėlto linksnių vadinimas *vardiniu, kilminiu, naudiniu, galiniu, įnaginiu, vietiniu, šauksminiu* būtų geresnis, negu jų vadinimas *vardininku, kilmininku* ir t. t.

i. — Galūnė *-ynas*, kuria paprastai naudojamasi vietinio pobūdžio sambūriams įvardyti, kartais gali reikšti ir santykio subjektus. Šiuo atžvilgiu reikšmingiausi įvardai yra: *avynas*, dėdė iš motinos pusės, ir *kaimynas*.

Esti taip pat atsitikimų, kai galūnė *-ynas* reiškia vaikystės stovį gy-

vulių pasaulyje; tuomet vaikas yra įvardijamas santykiu su suaugusiu gyvuliu, pavyzdžiui:

kiaunynas, kiaunės vaikas; *lapynas,* lapės vaikas; *varnynas,* varnos vaikas; *vilkynas,* vilko vaikas; *zuikynas,* zuikio vaikas; *žvirblynas,* žvirblio vaikas...

Yra net keli atsitikimai, kai galūnė *-ynas* reiškia ir kokybės subjektą, pavyzdžiui, *arklynas* yra mažas, menkas arklys; *žmogynas* — mažas menkas žmogus... Bet apskritai visi šitie atsitikimai, tiek santykio tiek kokybės kategorijai reikšti, nėra galūnei *-ynas* tipiški, nes ši, kaip sakyta, visų pirma reiškia daiktų sambūrį, lokalizuotą vienoje vietoje. Todėl vienas kitas iš įvardų, reiškiančių santykį ar kokybę, gali taip pat reikšti ir sutelktinį dalyką. Pavyzdžiui, *žvirblynas* gali reikšti vietą, kur laikosi daug žvirblių, *arklynas* gali reikšti vietą ar įsteigą, kur yra ar auginama daug arklių...

k. — Galūnė *-onis, -onė,* neturi vienos kurios tipiškos prasmės. Tačiau galima sutelkti keletas įvardų su šita galūne, reiškiančių santykio subjektus. Čion, pavyzdžiui, priklauso:

tėvonis,-nė, tėvų paveldėtojas, įpėdinis; *velionis,-nė,* kas santykiuoja su šiuo pasauliu, kaip buvęs žmogus, numirėlis, nabašninkas... Čia pagal reikšmę galima būtų priskirti ir įvardą *pirmuonis,-nė,* kuris kad ir turi galūnę *-uonis,* vis dėlto reiškia santykio subjektą — pirmą vaiką, arba net pirmą vaisių.

Tuo tarpu vardas *ligonis,-nė,* reiškia kokybės subjektą.

l. — Santykio subjektą reiškia, galima sakyti be išimties, galūnė *-ienė,* kuri eina priemone moteriškajai lyčiai įvardams sudaryti pagal vyro padėtį. Pavyzdžiui, *brolienė, audėjienė* yra brolio, audėjo žmona; *daktarienė* — daktaro žmona; *dėdienė* — dėdės žmona; *karalienė* — karaliaus žmona; *piršlienė* — piršlio žmona; *puodžiuvienė* — puodžiaus žmona...

Tokiu pat būdu vadinamos visos žmonos pagal savo vyro vardą arba pavardę, pavyzdžiui:

Juozienė, Jurgienė, Petrienė, Povilienė; Petraitienė, Šimkuvienė, Žemaitienė...

Gyvulių pataitės kartais taip pat yra vadinamos vardais, sudarytais su galūne *-ienė.* Tokie, pavyzdžiui, vardai bus:

asilienė, asilo pataitė; *elnienė,* elnio pataitė...

Tačiau pastaruoju atveju šie įvardai tereiškia santykio subjektą tik tuo atveju, jei *asilienė* ir *elnienė* sudaro su asilu ir elniu poras. Pataitės, kaipo tokios, įvardas reikštų jau kokybės subjektą, pavyzdžiui, vilkė.

Suglausdami krūvon substancijos-subjekto reiškimosi būdus, gauname šitokią galūnių schemą:

Substancija–subjektas (3, 4, 5 ir 6 skirsniai).

	Veiksmo subjektas (veiksnys)	vyksmo-nustatymo subjektas	kokybės subjektas	santykio subjektas
a.	šak.+kait.; priešd.+ +šak.+kait.,	šak.+kait.; priešd.+ +šak.+kait.,	ak.+kait.; priešd.+ +šak.+keit.,	šak.+kait.; priešd.+ +šak.+kait.,
b.	šak.+s s.+šak.+ +kait.,	šak.+šąs.+š k.+ +kait.,	šak.+sąs.+šak.+ +kait.,	šak.+sąs.+šak.+ +kait.,
c.	-ėjas, -ėja, -tojas, -toja,	-ėjas, -ėja, -tojas, -toja,	-ėjas, -ėja, -tojas, -toja,	-ėjas, -ėja, -tojas, -toja,
d	-ikas, -ikė,	-ikas, -ikė,	-ikas, -ikis, -ikė,	-aitis, -aitė.
e.	-o as, -ovė,	-ovas, -ovė,	-ovas, -ovė,	-ietis, -ietė,
f.	-lys,	-lys,	-lys,	-ėnas, -ėnė,
g.	-snys,	-snys,	-uolis, -uolė,	-iškis, -iškė,
h.		-ininkas, -ininkė,	ūkas. -ūkė, -ukas, -ukė,	-ininkas, -ininkė,
i.		-ėlis, -ėlė,	-ėlis, -ėlė,	-ynas, -ynė,
k.		-ūnas, -ūnė,	ūnas, -ūnė,	-onis, -onė,
l.		-uonis,	-na,	-ienė.
m.		-on s,	-onas,	
n.		-oklis, -oklė, -uoklis, -uoklė,	-okas, -okė,	
o.		-va, -vis, -vė,	-eika, -eiva.	
p.		-eikis, -šas, -išius,	-šas. -ša,	

7. *Substancija — veiksmo objektas, arba veikinys.*

Substancija gali eiti ne tik subjekto, bet ir objekto rolėje. Iki šiolei tyrinėta, kaip reiškiasi substancija–subjektas; dabar turime susekti, kaip reiškiasi, arba kaip yra įvardijama substancija–objektas.

Substancija–subjektas veikia, vyksta, nusistato, sąmoningai santykiuoja ir yra aktyvi kokybės nešėja. Substancija–objektas veikiama, pavartojama, kaipo antrinė medžiaga, panaudojama, kaipo įrankis–priemonė, pagaliau, eina daiktu, kuriame kas telpa. Substancija–subjektas yra gyva būtybė ir visų pirma žmogus; substancija–objektas dažniausiai yra negyvas daiktas, rečiau gyva būtybė ir rečiausiai žmogus.

Objektu charakteringiausia prasme yra veiksmo objektas, kuris, kaip tuojau pamatysime, dera lietuviškai vadinti veikinio vardu. Veikinys yra veikiamas daiktas. Jis yra palenktas veiksmui ir yra koreliatyvinė sąvoka veiksniui. Taigi veiksnys yra veiksmo subjektas, veikinys — veiksmo objektas. Šis priešpriešinis įvardų dvejetas yra tikra mūsų kalbos grožybė, kuriai vargu kurioje kitoje kalboje rasime lygiai gražų atitikmenį, ir kuria, deja, mūsų mokslinėje literatūroje tinkamai nesinaudojama.

Kaipgi reiškiasi veikinių įvardai?

a. — Visų pirma reikia konstatuoti, kad veikiniams reikšti gali būti naudojamas bendras visoms kategorijoms bepriesagis įvardijimo būdas, tiek be priešdėlio (α) tiek su priešdėliu (β).

Pirmajam atsitikimui (α) pavyzdžiu gali eiti *vargas*, kuris reiškia pavergimo objektą ir kurio vietoje galima būtų vartoti tipiškesnį įvardą

verginys (ž. A. Leskien, Die Bildung der Nomina im Litauischen", Leipzig 1891, 403 p.).

Antrajam atsitikimui (β) pavyzdžiais gali eiti:

nuopenas,–na, augintinis, išsūnis; *priepenas,–na,* svetimas penimas kūdikis...

b. — Nėra jokių principinių kliūčių veikiniams reikštis sudurtiniais daiktavardžiais. Tačiau sudurtiniai veikiniai retai pasitaiko mūsų kalboje, ir todėl parinkti jiems pavyzdžių nėra lengva. Mes galime paminėti tam tikslui nebent *drožtakotį* (drožtas kotas) ir *vytkotį* (vytinis botago kotas).

c. — Bet dažniausiai veikimo objektas yra reiškiamas galūne *–inys.* Įvardai su galūne *–inys* paprastai reiškia gryną veikimo objektą, arba veikinį, kuris, nebūdamas nei pavartojama medžiaga nei panaudojamas įrankis kokiam nors pašaliniam tikslui, dažnai įgauna iš veikimo tam tikros lyties ir šita prasme kartais gali būti net laikoma veikimo išdava.

Įvardas su galūne *–inys* paprastai reiškia negyvą neprotingą daiktą, nes tikru veiksmo objektu tegali būti tik toks daiktas. Bet yra taip pat atsitikimų, kai veiksmo objektu eina žmogus. Tuomet pagal veikinio lytį įvardas taip pat įgauna galūnę *–inys, –inė.* Tokiems atsitikimams pavyzdžiais gali eiti kad ir šie įvardai:

kalinys,–nė, kalinamas asmuo; *mokinys,–nė,* mokomas asmuo; *pasiuntinys,–nė,* pasiųstas asmuo; *samdinys,–nė,* samdomas tarnas, darbininkas; *šelpinys,–nė,* šelpiamas asmuo; *valdinys,–nė,* valdomas asmuo; *verginys,–nė,* vergiamas, pavergtas asmuo...

Kai veikinys yra negyvas daiktas jis tegali turėti vien tik vyriškosios giminės galūnę *–inys,* kuri paprastai prikergiama darybinių nepriešdėlėtų veiksmažodžių būtojo laiko šaknims. Dažniausiai jis reiškia daromą, rečiau darytą ar padarytą daiktą. Šios rūšies įvardai su galūne *–inys* tiek yra tipiški ir savo lytimi ir savo prasme, kad didžiausia jų dauguma nereikalauja jokių specialesnių paaiškinimų. Prie tipišku būdu sudarytų įvardų su galūne *–inys,* pavyzdžiui, priklauso:

darinys, deginys, dirbinys, drožinys, gaminys, gavinys (rezultatas, porcija), *grindinys, ieškinys, junginys, kliuvinys, kratinys, kūrinys, leidinys, lyginys, malinys, mezginys, nėrinys, pirkinys, piešinys, plovinys, radinys, rentinys, rezginys, rėžinys, ritinys, sekinys* (sekamas daiktas), *siekinys* (siekiamas daiktas), *siuntinys, siuvinys, skalbinys, skiedinys, skolinys, skopinys, slėpinys, statinys, sviedinys, šovinys, taikinys, tęsinys, traukinys, veizdinys* (veizdėjimo daiktas), *veldinys* (paveldimas daiktas, turtas)...

Visi suminėti čia pavyzdžiai visų pirma gali reikšti materialinės substancijas, veikiamas kokia nors prasme. Bet šalia to tie patys įvardai gali turėti ir labiau atitrauktinės prasmės, pavyzdžiui, *ieškinys,* reikšdamas vi–

sų pirma ieškomą daiktą, gali toliau reikšti ir pareiškiamą teisme materialinę pretenziją; *junginys* gali reikšti ne tik jungiamus krūvon materialinius daiktus, bet ir nematerialinius dalykus; *kūrinys* gali būti ne tik materialiai kuriamas daiktas, bet ir dvasinės kūrybos padaras, kur negalima jau kalbėti apie realiai veikiamą objektą; *lyginys* yra ne tik lyginamas daiktas, bet ir bet kuris mūsų psichinio gyvenimo dalykas, lyginamas su kuo kitu; *sekinys* ir *siekinys* yra ne tik sekamas ir siekiamas daiktas, bet ir bet kuri sekama apraiška, bet kuris siekiamas dalykas; panašiai *kliuvinys, slėpinys, skolinys, tęsinys* yra ne tik *kliūvamas, slepiamas, skolinamas, tęsiamas* daiktas, bet ir bet kas, kas yra kliūvama slepiama, skolijama, tęsiama.

Einant dar toliau nurodyta linkme nuo materialinio daikto, realiai veikiamo, prie nematerialinio dalyko, einančio mums kokia nors prasme veikiamuoju objektu, galima gauti visa eilė abstraktesnių veikinių, kurie, kad ir nėra veikiniai tikra to žodžio prasme, vis dėlto turi su jais aiškios analogijos ir todėl yra sudaryti tipišku veikiniams būdu. Čion, pavyzdžiui, priklauso:

davinys (duomo), *jautinys* (jautimo objektas), *jutinys* (jutimo objektas), *klausinys* (klausimo, paklauso objektas), *mąstinys* (mąstymo objektas), *neiginys* (neigimo objektas), *pažinys* (pažinimo objektas), *prašinys* (prašymo objektas), *piešinys, rašinys, reginys, sakinys, šokinys* (šokamas dalykas), *turinys* (turimas viduje dalykas), *vertinys* (verčiamas dalykas)...

Tarp šių pavyzdžių randame jau visą eilę įvardų, kurie yra padaryti iš nedarybinių nors ir galiniuotų veiksmažodžių, tuo tarpu pirmoji tipiškiausioji pavyzdžių grupė padaryta iš darybinių veiksmažodžių. Taip *jautinys, jutinys, klausinys, mąstinys, neiginys* yra sudaryti iš realiai nedarybinių veiksmažodžių. Tačiau ir šita pavyzdžių grupė gali būti priskaityta prie tipiškų įvardų su galūne *–inys.*

Yra betgi ir tokių įvardų su šita galūne, kurie nėra tipiški ar savo prasme ar darybos būdu. Pavyzdžiui, *junkinys,–nė,* reiškiąs savo lytimi junkiamą, t. y. mokamą, pratinamą asmenį, savo turiniu reiškia meilužį; tą pat reikia pasakyti ir apie jo sinonimą *jaukinį,–nę; kurtinys,* tetervinas arba kurčias žmogus, nėra tipiškas nei savo prasme nei darysena; *skendinys,–nė,* (skenduolis) turi netipiškai pavartotą galūnę; *tinginys,–nė,* reiškiąs tingų, nerangų žmogų, taip pat nėra tipiškas nei savo prasme nei savo darysena.

Šalia šitų ryškiausių nukrypimų nuo tipiškųjų įvardų, yra dar visa eilė mažiau ryškių įvardų, kurie nėra tipiški ar tik prasme, ar tik darybos būdu, ar vienu ir antru atžvilgiu. Čion, pavyzdžiui, priklauso:

baltinys (skalbinys), *bradinys,* mažas tinklelis, stumiamas braidžiojant; *čiužinys,* patiesiamas lovoje matracas; *dešinys,–nė,* dešiniarankis;

garbinys, garbana, riestų plaukų pluoštas; *lašinys,* lašamas vanduo; *likinys,* nebevartojamas daiktas, nebenešiojamas drabužis; *milinys,* girnų rankena; *mišinys,* įvairių dalykų sumaišymo išdava; *siautinys,* siautimo metas; *smilkinys,* galvos dalis tarp ausies ir kaktos; *skridinys,* ripa, skrietė; *sukinys,* sukamoji liga, galvosūkis; *šulinys,* gili ręsta duobė vandeniui semti; *trupinys,* nutrupėjusi dalelė, nuotrupa; *tvenkinys,* užtvenktas vanduo, kūdra; *valinys,* juosta, kuria apvytura vaiką, laumės juosta...

Plačiai vartojamas *reiškinys* nei savo prasme (apsireiškimo išdava), nei savo darybos būdu nepriklauso prie tipiškų tos rūšies įvardų. Jei jis sudarytas iš galiniuotinio bet nedarybinio veiksmažodžio (reikšti), tai jis *tipiškai* tegali reikšti reiškiamą dalyką, pavyzdžiui, pareiškiamą žodžiu sąvoką ar daiktą. Toks žodis ir yra mums tikrai reikalingas. Bet jei *reiškinys* yra padarytas iš veiksmažodžio reikštis, tai jis savo darybai tegali rasti analogiją nebent tik žodžiuose *kulinys* ir *sukinys,* jei dargi suponuosime, kad šie žodžiai sudaryti iš žodžių kultis ir suktis. Šiaip ar taip įvardas *reiškinys* (apraiškos prasmė) yra netipiškai sudarytas terminas, tikriausiai pagal vieną kitą išimtį. Tokie terminai drumsčia priesagojimo taisyklingą dėsningumą ir įneša netvarkos į mūsų mokslinę terminologiją. *Reiškinys* juo labiau yra nepriimtinas todėl, kad jis turi visai tinkamą pakaitą žodyje *apraiška,* apie kurį buvo jau savo laiku plačiau kalbėta (ž. Logos, 1927 m. 1 nr. 21 p.).

Mūsų gramatikoje galima užtikti šiuos įvardus su galūne *inys: būdinys, kreipinys, papildinys, pažyminys, sakinys, siekinys, tarinys.* Iš jų mažiau ar daugiau pateisinti tipiškumo atžvilgiu tegalima vien keturis: *kreipinys, sakinys, siekinys* ir *tarinys. Kreipinys* yra kreipiamas kam žodis (gerbiamasis, Pone); sakinys yra sakomas dalykas tiek žodinės lyties tiek ir prasmės atžvilgiu; *siekinys* yra siekiamas dalykas, veiksmas ar kas kita („einu kirvio pirktų“: čia ir kirvis ir pirkimo veiksmas yra šiaip ar taip siekiami); *tarinys* yra tariamas dalykas, būtent, tai, kas yra tariama apie pamatą (subjectum). Užtat *būdinys, papildinys* ir *pažyminys* gramatikoje ne tik nereiškia būdinamojo, papildomojo ir pažymimojo dalyko pasyvine tų žodžių prasme, bet kaip tik yra tie dalykai, su kurių pagalba kas nors yra būdinama, papildoma, pažymima: būdiniu apibūdiname veiksmą, papildiniu papildome kurią sakinio dalį, pažyminiu pažymime kurį sakinio dalyką. Šiems įvardams, turintiems tipišką veikinio galūnę, iš tikrųjų suteikiama įrankio–priemonės prasmė. Apie tokį netikslingą galūnės *–inys,* pavartojimą tenka pasakyti tas pats, kas buvo pasakyta *reiškinio* proga.

Pradėjus kalbėti apie veiksmo obejktų reiškimąsi galūne *–inys,* teko atsižvelgti ne tik į materialines substancijas, einančias tokiais objektais, bet taip pat ir į nematerialinius veiksmo objektus, kurių reiškimąsi, tikrai sakant, reiktų nukelti į prietapų reiškimąsi. Bet kad nereiktų vėliau

grįžti prie galūnės *-inys,* šia proga klausimo nagrinėjimas išplėstas. Panašiai teks elgtis ir su kitais reiškimo būdais, kurie liečia substancijas-objektus: paėmus nagrinėti kokią galūnę, tipišką tokiems objektams, reikės atsižvelgti ir į šitos galūnės taikymą prietapams reikšti, nors šitas taikymas ir yra labiau atsitiktinio pobūdžio. Panašaus nagrinėjimo išplėtimo už substancijos reiškimosi ribų nereikėjo daryti, tyrinėjant substancijų-subjektų reiškimąsi, todėl, kad priesagos, tipiškos subjektų reikšenai, tik labai retais atsitikimais, gali būti taikomos prietapams reikšti.

d. — Pagaliau, veiksmo objektą gali dar reikšti galūnė *-tinis,-tinė,* kartais sykiu su stovinčiu jos priešakyje skiemeniu *-y-* arba *-in-*, pavyzdžiui: *augintinis,-nė,* auginamas ar augintas svetimas vaikas; *auklėtinis, -nė,* auklėjamas ar auklėtas asmuo; *jaukintinis,-nė,* prijaukintas asmuo, meilužis; *mokytinis,-nė,* mokytas asmuo, keno nors mokslo sekėjas; *ugdytinis,-nė,* ugdomas ar ugdytas asmuo...

Jei sugretinsime *mokytinį* su *mokiniu,* tai beveik galėsime spręsti, kad *mokinio* įvarde veiksmo objektas yra labiau pabrėžtas, tuo tarpu kad *mokytinyje* tarsi labiau išeina aikštėn mokslo suformuotas asmuo: *mokinys* yra mokomas asmuo, *mokytinis* — mokytas asmuo, nenustojęs tačiau savo santykio su mokymo subjektu, arba mokytoju. Kai sakomas *mokytinio* įvardas, suponuojamas koks nors mokytojas; kai kalbama apie mokytą žmogų, turima galvoje jo kokybė. *Mokytinis* įteigia klausimą *kieno?* ir tuo tarsi primena, kad jis yra kito žmogaus veiksnys.

Mokytinis ir jam panašūs įvardai iš tikrųjų yra sudaiktavardinti išveiksmažodiniai būdvardžiai. Tokios rūšies įvardai reiškia ne tik veikiamus ar veiktus žmogiškuosius individus, bet ir negyvus veiksnius, pavyzdžiui: *kastinis,* kastas į žemę sūris; *megztinis,* megztas drabužis; *pintinė,* pinta kašė... *Kastinį* a. a. prof. Būga paaiškina (rusiškai) posakiu „sviestas iš kaitintos grietinės", remdamasis Jauniaus pavartotu posakiu „kastinis sviestas" [plg. K. Jaunis, Gramatika litovskago jazyka. Litovskij original, (40 p.) i ruskij perevod (53 p.)]. Pabrėždamas, kad žemaičių tarmėje *a* nėra gaunamas iš *ai* net šiam skiemeniui neturint kirčio, Būga savo pastaboje (ž. t. p. 54 p.) pasisako, kad *kastinio* etimologija jam nežinoma ir, matyti, abejoja, ar šis žodis sietinas su veiksmažodžiu kaitinu. Galima spėti, kad nei Jauniui nei Būgai neteko užeiti Lietuvoje tikrai kasto į žemę sūrio, kuris, būdamas minkštas, gali būti tepamas kaip sviestas. Jei tokio kastinio sūrio buvimas Lietuvoje būtų buvęs jiems žinomas, gal ir *kastinio* etimologija jiems būtų pasirodžiusi kitoje šviesoje.

8. *Substancija — antrinė medžiaga.*

Veikinys, kaip matėme, dažniausiai yra tam tikras materialinis daiktas, kuris veikimo vyksme gali įgyti tam tikrą lytį ir šita prasme būti net

tam tikra išdava, arba padaras. Bet veikinys niekados nėra gryna medžiaga, kuri yra suvartojama naujam daiktui padaryti; kas kita antrinė medžiaga, veikimo vyksme suvartojama kokiam nors tikslui, arba atliekanti nuo kurio veikimo ar kitimo vyksmo: ji radikaliai keičia savo lytį, jei yra realiai veikiama.

Kalbame čia apie antrinę medžiagą todėl, kad pirminė medžiaga neturi jokios lyties ir nesudaro dar pilnos substancijos. Tuo tarpu mums čia kaip tik rūpi susekti, kaip reiškiasi substancija, objekto rolėje. Pirminė medžiaga tokiu objektu negali eiti. Užtat pati antrinės medžiagos sąvoka reikalauja, kad ši medžiaga, turinti jau tam tikrą lytį, būtų pavartojama, kaip substancija, kokiam nors tikslui.

a. — Bepriesagiam antrinės medžiagos reiškimo būdui pavyzdžiais gali eiti šie nepriešdėlėti įvardai:

maita, dvėsena, kuria minta plėšrūs žvėrys ar paukščiai; *penas,* penėjimo medžiaga, maistas...
ir šie priešdėlėtieji įvardai:

išmintai, mitimo produktai, mintamoji medžiaga; *pašaras,* gyvulių šeriamoji medžiaga; *praminas,* pirmoji medžiaga, leidžiama mašinai, įtaisui išbandyti; *prasukas,* sviesto gabalas, einąs užuomazga naujam sviestui susukti... Tiesa, *praminas* ir *prasukas* savo prasme susiliečia su įrankiu-priemone.

b. — Sudurtiniais daiktavardžiais antrinė medžiaga reiškiasi taip pat retai, kaip ir veiksmo objektas. Čia pavyzdžiais galėtų eiti nebent tokie žodžiai, kaip *avikailis,* avies kailis; *rąstigalis,* rąsto galas...

c. — Viena iš galūnių, kurios yra tipiškiausios medžiagai reikšti yra *-alas.* Tiesa, šie įvardai savo prasme linksta iš vienos pusės į veikimo objektus, iš antros — į veikimo įrankius. Atsitinka tai todėl, kad pirmykšte savo prasme įvardas su galūne *-alas* reiškia veikiamąją medžiagą. Veikiamoji meždiaga tam tikra prasme yra jau veiksmo objektas, arba veikinys; tačiau nuo tikro veikinio ji skiriasi tuo, kad ji veikimo vyksme dažniausiai neišlieka su savo lytimi. Užtat, kai veikiamoji medžiaga mažesniame ar didesniame laipsnyje palaiko savo lytį ir sykiu yra pavartojama kokiam nors tikslui, turime jau ne tiek antrinę medžiagą, kiek panaudojamą įrankį.

Tipiški pavyzdžiai veikiamosios medžiagos įvardams su galūne *-alas:*
bėralas, dažalas, ėdalas, gėralas, jovalas, jungalas (amalgama), *kamšalas* (kemšamoji medžiaga), *kepalas, lakalas, lesalas, maišalas, mentalas, mitalas, peralas, pirkalas, ravalas, spiaudalas, srėbalas, tepalas, verpalai, viralas, žindalas...*

Tačiau galūnė *-alas* reiškiasi ne tik veikiamoji medžiaga, bet ir tas materialinis substratas, kuris eina medžiaga kokiam nors vyksmui, pavyzdžiui:

augalas, augamoji medžiaga; *drebalas,* tiršta drebanti masė; *gemalas,* gimstamoji medžiaga, apvaisinta užuomazga; *kvepalai,* kvepiančioji substancija; *raugalas,* raugiamoji medžiaga; *smilkalai,* smilkstamoji substancija; *sunkalas,* sunkiąsis skystimas; *varvalas,* varvimoji medžiaga, snarglius, varvanosis...

Kaip *gemalas* yra dar beformė užuomazga, kurioje medžiagos momentas yra vyraujantis, panašiai *augalas* yra nesusiformavęs dar augmuo, kuriame aiški forma nėra dar apipavidalinusi medžiagos. Dėl *varvalo* reik pastebėti, kad savo perkelta prasme jis reiškia kokybės subjektą. Šiuo atžvilgiu jis primena *tinginį* ir *junkinį,* kurie, turėdami veikinio galūnę *-inys,* reiškia neigiamo nusistatymo subjektus.

Kiek skirtingos prasmės turi žodis *mirkalas;* čia mirkstamoji medžiaga yra ne ta, kuri mirksta, bet ta, kurioje kas mirkoma. Žodis, kad ir yra kiek nutolęs nuo tipiškos savo galūnės prasmės, vis dėlto yra pakankamai sugestyvus. Šalia jo yra dar eilė įvardų su galūne *-alas,* kurie, kiek nuslysdami nuo pirmykštės šitos galūnės prasmės, nenustoja vis dėlto savo tipiško sugestyvumo. Čion, pavyzdžiui, priklauso:

barškalas, barškamoji medžiaga, barškantis daiktas, barškutis; *draikalas,* išdrykusi medžiaga, painiava; *kankalas,* skambantis daiktas, *skambalas; tarškalas,* tarškantis daiktas...

Barškalas, kankalas, skambalas, tarškalas yra vis primityvūs daiktai, iš kurių garsus gauname ne kaipo iš kokių meniškų instrumentų, bet kaip iš stambios medžiagos. Pagal tam tikrą analogiją su šitais daiktais nerimtas kalbas ir šnekas žmonės vadina *plepalais* ir *šnekalais.* Nei plepalai nei šnekalai nėra rimtos, švelnios, turiningos kalbos, kaip *barškalas, kankalas, skambalas, tarškalas* nėra švelnios muzikos instrumentai.

Analogija su tipiškais įvardais su galūne *-alas* lengvai galima pateisinti ir tokius žodžius, kaip *vaidalas, pavidalas* ir *žibalas. Vaidalas* yra neaiškus daiktas, kuris kam vaidenasi; *pavidalas,* kuris savo etimologine kilme, matyti, yra surištas su *vaidalu,* reiškia materialinę formą, būtent, figūrą, kuri kaip tik savo medžiaga skiriasi nuo grynos formos. *Žibalas* yra žibimoji medžiaga, t. y., medžiaga, kuri degdama žiba.

Prie galūnės *-alas* mums teks dar grįžti vėliau, kai reikės nagrinėti tuos atsitikimus, kuriuose medžiaga, pavartojama įrankiu arba priemone, reiškiasi šita galūne.

d. — Maistui, kaip mintamajai medžiagai, reikšti dažnokai vartojama galūnė *-iẽnė,* kuri skiriasi nuo santykio galūnės *-íenė* savo tvirtagale priegaide. Pavyzdžiai:

avižienė, avižų sunka, sriuba, kisielius; *duonienė,* duoninė sriuba; *gėlienė,* prėska sriuba; *kiaušinienė,* valgis iš pakeptų kiaušinių; *kriaušienė,* saldus valgis, iš kriaušių; *kruštienė,* valgis iš grūstų miežių; *lapienė,*

kopūstų sriuba, sriuba iš įvairių žaliumynų; *miltienė,* miltinė košė; *obuolienė,* saldus obuolių valgis, obuolinė košė, marmaladas; *pautienė,* valgis iš pakeptų kiaušinių; *ropienė,* sriuba, košė iš ropių; *roputienė,* sriuba, košė iš ropučių; *saldienė,* saldus valgis; *sausienė,* pasniko sriuba; *uogienė,* saldus valgis iš uogų; *vakarienė,* vakarinis valgis; *vyšnienė,* saldus valgis iš vyšnių; *žirnienė,* košė, sriuba iš žirnių...

e. — Gyvulių mėsa, einanti mintamąja medžiaga, yra reiškiama galūne *-iena,* pavyzdžiui:

antiena, anties mėsa; *arkliena,* arklio mėsa; *aviena,* avies mėsa; *jautiena,* jaučio mėsa; *kiauliena,* kiaulės mėsa; *kiškiena,* kiškio mėsa; *žmogiena,* žmogaus mėsa...

Pagal analogiją *mediena* yra tarsi medžio mėsa. — Pažymėtina dar prie šios progos, kad galūnę *-iena* turi visa eilė žodžių, reiškiančių įvairių rūšių sudorotus laukus, pavyzdžiui:

avižiena, javiena, kvietiena, miežiena, pupiena, ražiena (sudorotas laukas su likusiais ražais), *rugiena, stambiena* (laukas, apibarstytas nupiautais stambais)...

Šiuo atveju galima būtų manyti, kad sudorotas laukas yra įgavęs savo vardą nuo tos ražų arba stambų medžiagos, kurios visuomet mažiau ar daugiau pasilieka lauke. Tuomet vietos įvardymas būtų išsivystęs iš pavadinimo medžiagos, kuri joje randama. Tačiau prieš šitą hipotezę kalba ta aplinkybė, kad liekantieji įvairių laukų stambai ar ražai turi savo tipišką galūnę *-ojas.*

f. — Galūnė *-ojas* dažnai reiškia mažai reikšmingą atliekančią medžiagą; paprastai tai javų ar šiaipjau augmenų šiaudai arba stambai, pavyzdžiui:

aguonojai, apynojai, miežienojai, nendrynojai, pupienojai arba *pupojai, rugienojai, sėmenojai* (linų stambai), *šilojai* (šilų, viržių stambai), *uogienojai* (uogų virkščios), *žirnienojai...*

Ta aplinkybė, kad *miežienojai, pupienojai, rugienojai, žirnienojai* yra gauti prikergiant galūnę *-ojas* ne miežiams, pupoms, rugiams, žirniams, bet *miežienai, pupienai, rugienai, žirnienai,* verčia manyti, kad šie vardai šiais atvėjais yra visų pirma taikomi tiems paskiriems stambams atliekuonims, kurių, kaip sakyta, paprastai lieka sudorotame lauke.

Kad ir be didesnio tipiškumo ir taisyklingumo, su šios rūšies įvardais galima sugretinti ir šie žodžiai:

dangojas, dangaus kūnas; *dangojus,* dengamasis drabužis; *kūnojas,* kūno organas, medžiaga; *sienojas,* rąstas sienoms ręsti; *vasarojus,* pavasarį sėjami javai...

g. — Atliekamos, dažniausiai nereikšmingos, medžiagos prasmę turi ir įvardai su galūne *-ena.* Tai visų pirma pastipusio ar papiauto gyvulio kailis, kartais, mėsa, pavyzdžiui:

dvėsena, padvėsusio gyvulio kūnas, mėsa; *gaišena*, nugaišusio gyvulio kūnas, mėsa, gaišeliena; *jautena*, jaučio kailis; *kiškena*, kiškio kailis; *lokena*, lokio kailis; *meškena*, meškos kailis; *meškenos*, kailiniai iš meškos kailio; *ožena*, ožio kailis; *puolena*, puolusio gyvulio kūnas, mėsa; *stipena*, pastipusio gyvulio kūnas, mėsa, maita; *stirnena*, stirnos kailis; *utena*, utės kailis, koliojamasis žodis; *veršena*, veršio kailis...

Atliekamos nereikšmingos medžiagos prasmę turi ir šie analoginiai su pirmaisiais žodžiais su galūne *–ena:*

griuvenos, sugriuvusios liekanos, griuvėsiai; *ižena*, išaiža, gliaudas; *piuvenos; puvenos*, supuvusi medžiaga, žemės trąšos; *sėlenos*, liekanos nuo sijojamų miltų; *skutenos*, skutamosios liekanos; *šermenos*, piuvenos, *vyžena*, vyža blogesnės rūšies...

Nedaug tenukrypsta nuo tipiškosios reikšmės ir šie žodžiai:

galvena, sėmeninė galvutė, kailis iš gyvulio galvos; *galvenos*, sėmeninės linų galvutės; *kojena*, kailis nuo gyvulio kojos, sklandiklis iš tokio kailio, kojinė; *krekena*, ką tik apsiveršiavusios karvės pienas; *letena*, žmogaus kojos, rankos pati galūnė, kojos pėda; *purenos*, išpurusi žemė žolynams; *rankena*, kotas, rankai nusitverti...

Visai netipiškai yra sudaryti šie žodžiai su galūne *–ena:*

gyvena, gyvenimas; *kaišena*, kaišiamasis įnagis; *kaišenos, kaišiamosios* druožlės; *riẽtena*, riesto augmens rūšis (polygonum); *ríetenos*, riejimasis...

Galvena, galvos kailio prasme, *kojena*, kojos kailio prasme ir *kaišenos* kaišiamųjų druožlių prasme visai atitinka pirmykščią tipišką galūnės *–ena* reikšmę; tik šių žodžių tolimesnė evoliucija žymiai jau nukrypsta nuo tos reikšmės.

Visai nepateisinama tarp artistų įsigalėjusi *tarena*. Šis žodis tegalėtų turėti analogijos nebent su *gyvena* ir *rietenomis* (riejimosi prasme), kurios taip pat nereiškia konkretinių daiktų. Bet jei *tarena* turėtų reikšti tarimo būdą, tai ji visai nepateisinamu būdu uzurpuoja visai teisėtą ir tipišką *tarseną*, kuri pagal analogiją su *bėgsena, eisena, rašysena* kaip tik turėtų reikšti tarimo būdą. Siūloma čia *tartis* tarsenos negali atstoti, nes būdama sudaiktavardinta veiksmažodžio *tarti* bendratis įvardija gryną veiksmą, nieko nesakydama apie būdą; o tuo tarpu, kai norima išreikšti dikcijos momentą, kaip tik svarbu tarimo būdą pabrėžti. Taigi *dikcija* lietuviškai įvardytina tiktai *tarsenos* žodžiu.

h. — Su galūne *–ena* savo prasme kai kada susiartina galūnė *–ėsis (–ėsas)*. Žodžiai su galūne *–ėsis* yra linkę dažniausiai reikšti atliekamą nevertingą medžiagą, pavyzdžiui:

griuvėsiai (gruvėsai), griuvenos; *ledėsai*, smulkūs ledo gabalėliai; *mirėsis*, gaimurys, padvėsėlis; *pelėsiai (pelėsai)*, pelėjimo žalesos; *puvėsiai (puvėsai)*, puvenos; *svilėsiai*, nusvilę daiktai...

Mirėsio įvardu yra pavadintas kokybės subjektas, kuris šiuo atveju yra tarsi mirštamoji medžiaga. — Pagal tolimesnę analogiją su žodžiais, kurie baigiasi galūne *–ėsis* ir reiškia atliekamą medžiagą, yra sudarytas žodis *kerėsiai,* kerėjimo priemonės.

i. — Medžiagą, sukauptą krūvon ir paprastai vertinamą pagal išviršinę kokybę, dažnokai reiškia įvardai su galūne *–umynai,* pavyzdžiui:

brangumynai, brangūs daiktai; *gardumynai,* gardūs daiktai; *juodumynai,* juodi daiktai; *kartumynai,* kartūs daiktai; *margumynai,* margi daiktai; *riebumynai,* riebūs daiktai; *saldumynai,* saldūs daiktai; *skanumynai,* skanūs daiktai, skanėstai; *šaltumynai,* šaldyti skanėstai; *žalumynai, žali* lapuoti augmenys...

Įdomu yra pažymėti, kad galūnė *–umynai* savo sudedamosiomis dalimis tiksliai nusako reiškiamųjų daiktų ypatybes. Ši galūnė turi tris dėmenis: *umas–ynas–ai.* Galūnė *–umas* paprastai reiškia sudaiktavardintą kokybę, *–ynas* — daiktų sambūrį pagal buvimo vietą, *–ai,* kai daugiskaitos kaitmuo, reiškia didesnį kiekį. Tuo būdu gauname medžiagą ar daiktus, sukauptus krūvon ir vertinamus išviršinėmis juslėmis pagal kokybę.

k. — Neryškią, aiškiai neapipavidalintą, ir nevertingą medžiagą kartais reiškia galūnė *–mas,* pavyzdžiui:

dūmai, gliaumas, gleivės; *greimas (graimas),* plėvelė ant skystimo; *kelmas, krūmas, šarmas...*

l. — Kartais medžiagos įvardai gali įgauti galūnes, kurios yra tipiškos kitokios rūšies substancijoms–objektams reikšti. Taip antai, galūnė *–tas,* kuri yra tipiška įrankiams–priemonėms reikšti, kartais gali reikšti medžiagą, sunaudojamą kokiam nors reikalui, pavyzdžiui *maistas,* mintamoji medžiaga; *miltai,* malti grūdai...

Iš tikrųjų šios rūšies įvardai jau labai artimi įrankių–priemonių įvardams, nes mintamoji medžiaga yra šiaip ar taip mitimo priemonė; galūnė *–tas* lengvai čia pateisinama.

9. *Substancija — įrankis arba priemonė.*

Įrankis ir priemonė yra dvi labai artimos sąvokos. Ir viena ir antra reiškia faktiškai tai, su kieno pagalba galima pasiekti kokį nors tikslą. Skirtumas tarp jų bus tik tas, kad įrankis yra materialinis įnagis, padargas, kuriuo galima manipuliuoti, paėmus jį rankon, o priemonė gali reikšti ne tik materialinį daiktą, bet ir nematerialinį būdą, kuriuo galima siekti pasistatytas tikslas. Kai priemonė reiškia materialinį daiktą, tai šis daiktas panaudojamas tikslui siekti ne rankomis, bet kuriuo nors kitu būdu, reikalaujančiu ne tiek fizinės manipuliacijos, kiek protinės kombinacijos. Naudojant įrankį, šis imamas į ranką; vartojant priemonę, ši daugiau rei–

kalauja primanymo, išmanymo, sumanymo. Kaip matome, pati šitų terminų etimologija duoda raktą jiems tiksliai suprasti. Taigi piuklas ir teniso rakete yra įrankiai; knyga mokymuisi, mikroskopas — tyrinėjimui yra mokslo priemonė.

Reik ir šioje vietoje dar kartą pažymėti, kad tuo laiku, kai pavartojamoji veikimo ar vyksmo eigoje medžiaga nustoja savo pirmykštės lyties, įrankis ir priemonė, kai jie yra materialiniai daiktai, panaudojimo atveju išlaiko savo lytį. Įrankis ir priemonė ilgainiui susinaudoja ir tampa nebepritaikomi tikslui; o medžiaga išsyk suvartojama veiksmo ar vyksmo eigoje.

a. — Kaip ir visuose kituose atvejuose įrankis ir priemonė gali reikšti bepriesagiu būdu, be priešdėlio (α) ir su priešdėliu (β). Pavyzdžiai pirmajam atsitikimui (α):

danga, dengiamoji priemonė; *guldas*, **gulimasis baldas**; *rykas*, indas, įrankis; *vairas*, vairavimo įrankis...

Pavyzdžiai antrajam atsitikimui (β):

įnagis, įrankis, įtaisas, priemonė, prietaisas, užsklanda...

b. — Įrankiams ir priemonėms reikšti sudurtiniai įvardai pasitaiko žymiai dažniau, negu kitiems objektams. Nesunku net suprasti kodėl taip yra. Įrankis ir priemonė yra tarpininkai tarp veiksnio ar veiksmo iš vienos pusės ir tikslo iš antros; todėl dažnai yra pravartu šiuodu dalyku šiaip ar taip pareikšti sudurtiniu daiktavardžiu, pavyzdžiui:

pelėkautai, spąstai pelėms gaudyti, galabyti; *ritmuša*, pagalys ritiniui mušti; *skylmuša*, įrankis skylėms mušti, perforatorius...

c. — Kai įrankiu arba tikriau priemone eina stambi medžiaga, kuri panaudojama kokiam nors tikslui, nepraranda savo pagrindinės lyties, jos įvardas gali įgauti galūnę *-alas*. Šis atsitikimas stovi tarsi pusiaukelėje tarp suvartojamos medžiagos ir gryno įrankio-priemonės. Pavyzdžiai šitokiems atsitikimams: *antvalkalas, apdangalas, apmušalas, aprėdalas, apsukalas, apvalkalas, avalas, dangalas, išmušalas, pakaitalas* (daiktas, kuriuo pakeičiama kas kita), *pamušalas, patiesalas, pavalkalas* (apatinis drabužis), *trinalas, uždangalas, užtiesalas, užvalkalas*...

Įdomu yra pastebėti, kad daugumas šios rūšies įvardų turi priešdėlį, ir tuo skiriasi nuo įvardų, reiškiančių antrinę medžiagą, suvartojamą veikimo ar vyksmo eigoje.

Kalbėdami iš antro atvejo apie įvardus su galūne *-alas*, turime paminėti ir tokius iš jų, kurie visai tipiškai nepritinka nei suvartojamai medžiagai nei panaudojamam įrankiui-priemonei.

Prie antrinės medžiagos kiek prisiartina: *gabalas, kepalas, kevalas, šapalas*...

Prie panaudojamosios priemonės kiek prisiartina: *patalas, skarmalas*...

Abiem atžvilgiais nuošaliai stovi gyvių vardai: *bimbalas, gaigalas, vabalas...*

Niekalas, kaipo daiktas su trūkumais, turi šiokios tokios analogijos su tokiais žodžiais, kaip *plepalas, šnekalas, tauškalas...*

Pagaliau, prie netipiškų žodžių su galūne *-alas* priklauso: *gaivalas, reikalas, veikalas. Gaivalą, reikalą* ir *veikalą* nebent galima būtų dar bandyti aiškinti, kaip gaivią, arba gaivinančią, reikiamą ir veikiamą medžiagą, kuri eina pagrindu tolimesnėje šių žodžių evoliucijoje.

d. — Vienas iš reikšmingiausių būdų įrankiams-priemonėms įvardyti yra galūnė *-klas.* Pavyzdžiais čia gali eiti:

arklas, durklas, ginklas, gydyklas (gydomasis daiktas, gydymo priemonės), *irklas, pabūklas* (padargas), *pakinklai, pinklas* (pynimo įrankis), *piūklas, rašyklai* (rašymo priemonės, prietaisai), *tepuklas, tinklas, vystyklas...*

Nuo tipiškos įrankio prasmės kiek nutolsta šie įvardai su galūne *-klas:*

audeklas, drobė, audinys; *dėklas,* arba *padėklas,* padedamas po kuo kitu daiktas, paduodamasis įrankis; *tūrėklai,* prietaisas, už kurio laikomasi.

Pagal tipiškųjų įvardų analogiją yra sudaryti:

paminklas, paminimasis daiktas; *ženklas,* žinojimo priemonė, — daiktas, su kurio pagalba galima ką pažinti; *stebuklas,* stebinimo priemonė, nusistebėjimo daiktas...

e. — Priemonę arba įrankį dažnai reiškia taip pat galūnė *-klė,* pavyzdžiui: *aũklė,* aunamoji priemonė; *kanklės,* skambinamoji priemonė; *staklės,* audžiamoji priemonė; *žirklės,* kerpamasis įrankis...

Tą pačią įrankio-priemonės reikšmę turi ir galūnė *-yklė,* kuri iš esmės yra identinė galūnei *-klė.* Čion, pavyzdžiui, priklauso:

baidyklė, brūžyklė (brūžeklis, brūžiklis), *draudyklė* (draudžiamoji priemonė), *gaudyklė, griežyklė* (griežiamasis įrankis), *kapoklė, kapstyklė, kratyklė, laidyklė, maudyklė* (maudomoji priemonė, vonia), *mėtyklė* (mėtomasis įrankis, praščia), *rodyklė, skaityklės* (skaičiavimo priemonė), *skutyklė* (skutamasis įrankis), *spyruoklė, supuoklės, svarstyklės, šaudyklė* (šautuvas), *velėklė, vėduoklė...*

Pagal analogiją su įrankio-priemonės įvardu galūnę *-klė* gauna kartais ir gyvos būtybės, kurios žmonių rankose yra savotiška priemonė tikslui siekti, pavyzdžiui:

áuklė (aug-klė), moteris, tarnaujanti auginimo auklėjimo tikslui; *pereklė,* (perekšlė) višta viščiukams perėti; *žinduoklė,* samdinė kūdikiams žindyti...

Pagal visai pateisinamą analogiją gėrimo ir rijimo organas pavadintas *gerkle* arba *rykle,* nes tai iš tikro tam tikra prasme yra gėrimo rijimo prie-

monė. Pagal panašią analogiją visai teisinga būtų vaizdavimo galią vadinti *vaizduoklės* vardu: priesagos atžvilgiu vaizduoklė kur kas geriau tinka, negu *vaizduotė;* tuo tarpu estetinio pajautimo atžvilgiu tarsi geriau tinka šis pastarasis terminas.

Žymiai mažiau pateisinamos analogijos turi šie įvardai, kurie vis dėlto yra mūsų kalbos faktai:

būklė, buvimo priemonė, materialinė padėtis; *daboklė,* patalpa suimtiems žmonėms laikyti; *dėklė,* dedamoji vieta drabužyje, kišenė, kasetė; *duoklė,* duodamasis mokestis; *medžioklė,* medžiojimo verslas, pramoga; *minklė,* tešla, košė; *pinklės,* klastingos priemonės; *švytuoklė,* laikrodžio švytuojantis prietaisas; *žibuoklė,* pavasario gėlė...

Prie šios progos bus ne pro šalį pažymėjus, kad įsigalėjęs paskutiniais laikais *būklės* vartojimas stovio ar bet kurios padėties prasme vargu gali būti pateisintas galūnės *-klė* reikšme ar tik reikšminga analogija su tipiškais įvardais, turinčiais šią galūnę. *Būklė* neturėtų būti painiojama su *stoviu,* nes daug yra tikslingiau kiekvienam terminui rezervuoti priklausančią jam prasmę. *Būklė* tam tikra prasme gali reikšti materialinį stovį, kaip buvimo gyvenimo materialinius išteklius; bet yra nedovanotinas jos prasmės išplėtimas, kai šiuo žodžiu stengiamasi visur atstoti stovį.

f. — Šalia galūnės *-klė* stovi galūnė *-iklis, (-eklis),* kuri turi maždaug tą pačią reikšmę, kaip ir pirmoji, būtent, reiškia įrankį-priemonę. Pavyzdžiais čia gali eiti:

adiklis, brūžiklis (brūžeklis), drožeklis, gnybeklis, kabiklis, kandiklis, maišiklis, rodiklis, rūkiklis, skutiklis, variklis, žarsteklis...

Be *kabiklio* mūsų kalba žino *kabeklį,* kuris etimologiškai nuo pirmojo nesiskiria, nors jų dviejų prasmė, pagal specializacijos dėsnį, gali reikšti skirtingus dalykus. *Mušeklis* yra sinonimas *muštukui* ir reiškia jau veiksmo ar nusistatymo subjektą; tai dar vienas atsitikimas, kai peiktino nusistatymo subjektai yra vadinami įvardais, turinčiais įrankio galūnę. Čion, be kita ko, priklauso ir *jauniklis,* kaipo jauno gyvulio ar niekinamasis žmogaus pavadinimas.

g. — Prie mažiau tipiškų galūnių įrankiams-priemonėms reikšti priklauso galūnė *-lė.* Čion visų pirma reikia priskaityti:

dumplės, dumiamasis įrankis; *gnyblės,* gnybtuvai, arba gnybliai; *patvarslės,* vadelės, atvarslai; *replės,* repiamasis įrankis; *suplės,* supuoklės; *šnerplė* — *šniokšlė* — *šnirplė* šnervė; *trykšlė,* trieškiamasis įrankis; *veržlė,* veržiamoji priemonė, sraigė; *žnyplės,* gnybtuvai, gnybliai...

Su šiais įvardais turi mažesnės ar didesnės analogijos tokie žodžiai, kaip: *dyglė,* dyglys, rakys; *piršlės,* peršiamosios priemonės; *smuklė,* smunkamoji įstaiga, priemonė; *uoslė,* uodimo galia; *veislė,* visimo rūšis, priemonė. Iš šių žodžių ne visi reiškia substanciją-objektą. *Uoslė,* pa-

vyzdžiui, yra uodimo galia, neturinti substancialinės būsenos; čia svarbu tik pažymėti, kad ir šiuo atveju galūnė *–lė* reiškia tam tikrą priemonę, būtent, ta prasme, kad *uoslė* gyvai būtybei yra priemonė daiktams užuosti. Pagal analogiją su uosle visai gerai galėtų būti pateisinti *jauslė* (sensus internus) ir *juslė* (sensus externus), kaipo jautimo ir jutimo galios. Nors *uoslė* žmogui kartais turi neigiamosios prasmės, vis dėlto, mūsų supratimu, *jauslė* ir *juslė* priimtinos pagal išplečiamąją analogiją.

Šalia šitų mažiau ar daugiau tipiškų įvardų su galūne *–lė* yra dar visa eilė žodžių, kurių prasmėje sunku susekti kokį nors aiškų vienodą dėsningumą. Čion, pavyzdžiui, priklauso:

apgaulė, druožlės, eilė, griežlė, kremzlė, patarlė, raukšlė, rūkšlė, siūlė, suoslė...

h. — Nedideliems ir mažai reikšmingiems įrankiams arba priemonėms reikšti dažnokai yra vartojama galūnė *–tukas,* pavyzdžiui:

degtukas, drožtukas (įrankis pieštukams drožti), *kauptukas, kirstukas, kištukas* (štepselis), *mygtukas* (knopkė), *pieštukas, plaktukas, segtukas, teptukas, žiebtukas* (įrankis ugniai žiebti)...

Remiantis šita pagrindine galūnės *–tukas* reikšme visai galima pateisinti šiuos analoginius terminus:

jungtukas, žodis, einąs sakinyje jungimo priemone; *klaustukas,* klausiamasis ženklas; *neigtukas,* neigiamasis žodelis „ne"; *šauktukas,* šaukiamasis ženklas; *skirtukas,* skiriamasis ženklas. Sunkiau būtų pateisinti *ištiktuką* ir *jaustuką* jau todėl, kad jie nėra sudaryti iš ontologiškai suprantamų darybinių veiksmažodžių; o antra vertus vadinamieji *jaustukai* ir *ištiktukai* jokia prasme neina priemonėmis jausti ir ištikti. Kaipo terminai jie ištikro yra reiškiamosios priemonės, bet šita prasme jie neišsiskiria iš kitų žodžių tarpo, nes visi žodžiai yra reiškimo priemonės.

Šia proga dar pažymėtina, kad *muštukas* ir *peštukas,* reiškią neigiamai vertinamus veiksmo ar nusistatymo subjektus, turi galūnę *–tukas,* reiškiančią įrankį–priemonę. Tai yra savotiškas būdas reikšti neigiamąjį nusistatymą tam tikriems žmogiškiesiems subjektams.

i. — Labai dažna ir labai tipiška galūnė įrankiams–priemonėms reikšti yra *–tuvas.* Jei įvardai su galūne *–tukas* yra linkę reikšti nedidelį ar nereikšmingą įrankį–priemonę, tai galūnė *–tuvas* to palinkimo neturi: ji reiškia pilno masto įrankį ar priemonę ir net dažniau įrankį, negu priemonę. Šituo atžvilgiu ši galūnė artimesnė yra galūnei *–klas,* kuri taip pat reiškia pilno masto vertingą įrankį, rečiau — priemonę.

Galima taip pat įžiūrėti tam tikrą skirtumą tarp prasmės, kurios turi iš vienos pusės galūnė *–tuvas,* o iš antros pusės galūnės *–yklė* ir *–iklis.* Įvardas su galūne *–tuvas* dažniausiai reiškia įrankį, kuris veikia vien žmogaus veiksmo galia; tuo tarpu įvardai su galūnėmis *–yklė* ar *–iklis* kartais

labiau reiškia daiktus, kurie turi tarsi galią veikti savo ypatybėmis. *Baidyklė* yra daiktas, kuris baido savo ypatybėmis; *rodyklė* yra daiktas, kuris rodo; *svarstyklės* yra prietaisas, kuris pasveria; *šaudyklė* yra ginklas, kuris šauna; *variklis* yra padargas, kuris varo judina ir t. t. Jei ir čia šiaip ar taip veikia žmogus, tai vis dėlto tarp jo, kaipo veikėjo, ir veiksmo stovi įrankis, pabūklas ar padargas, tarsi, savarankiškas veiksnys tarpininkas. Šiokia ypatybe nepasižymi įvardai su galūne *-tuvas:* jie dažniausiai reiškia įrankius, veikiančius tiesiogine žmogaus galia.

Pavyzdžiai įvardams su galūne *-tuvas:*

autuvas (reiškia avalą, nors galėtų reikšti aunamąjį pagalbinį įrankį), *brauktuvas* (braukiamasis įrankis), *brauktuvai* (padargas linų galvenoms braukti), *dildytuvas* (brūžeklis), *drožtuvas, galąstuvas, gnybtuvai, gobtuvas* (kapišonas, storoji skara), *grūstuvas, imtuvas* (radio imamasis aparatas), *kastuvas* (kasamasis įrankis), *kastuvai* (arkliams valyti kasyti įrankis), *keltuvas* (funikuleris), *keptuvas, koštuvas, kruštuvas* (įrankis bulbėms krušti), *kultuvas* (spragilas), *laužtuvas* (geležinė dalba), *lenktuvas, lėktuvas, mastuvai* (prietaisas audinio apmatams sudaryti), *mintuvai* (padargas linams minti), *neštuvai, piautuvas, plaktuvas, plauktuvai* (prietaisas plaukioti), *raktuvas* (rankamasis įrankis), *riestuvas* (staklių tam tikra dalis), *ristuvas* (padargas žemei lyginti), *skaitytuvai* (skaičiuojamasis aparatas), *skiltuvai* (įrankis ugniai skelti), *siųstuvas* (radio siunčiamasis aparatas), *skriestuvas, sklandytuvas* (aparatas sklandyti), *sklęstuvas, skustuvas, smilkytuvas, suktuvas* (sukamasis įrankis), *šautuvas, teptuvas, trintuvai* (padargas kam trinti), *veltuvas, virtuvas* (samavoras), *vytuvai* (prietaisas siūlams vynioti), *lenktuvai, vožtuvas* (klapanas), *žibintuvas, žiebtuvas* (įrankis ugniai užžiebti).

Iš šių pavyzdžių galima pastebėti, kad kai kurie su galūne *-tuvas* įvardai, reiškią įrankį priemonę, tevartojami vien daugiskaitoje, pavyzdžiui: *gnybtuvai, mastuvai, mintuvai, neštuvai, plauktuvai, skaitytuvai, skiltuvai, trintuvai, vytuvai.* Tai įvyksta todėl, kad tokie įvardai reiškia daiktus mažiau ar daugiau sudėtingus, arba bent susidedančius iš dviejų dalių. Nurodyti pavyzdžiai kaip tik reiškia tokius sudėtingus daiktus, kurie tačiau, kiekvienas skyrium sudaro vieną suderintą padargą, prietaisą, aparatą. Yra atsitikimų, kai tas pats žodis, vartojamas daugiskaitoje, įgauna skirtinos prasmės. Pavyzdžiui, *brauktuvas* yra paprastas nesudėtingas braukiamasis įrankis, tuo tarpu *brauktuvai* yra jau sudėtingesnis padargas linų galvenoms braukti.

Pastebėjimas apie įvardų, tevartojamų vien daugiskaitoje, turi savo galios ir kitaip sudarytiems įvardams. Jau anksčiau buvo paminėta šitokių įrankių priemonių įvardų, tevartojamų vien daugiskaitoje: *pelėkautai, spąstai, pakinklai, rašyklai, turėklai, kanklės, staklės, skaityklės, sūpuok-*

lės, svarstyklės, dumplės, gnyblės, patvarslės, replės, suplės, žirklės ir t. t. Visi šitie įvardai reiškia sudėtingus įrankius–priemones.

Galūnė *–tuvas* tiek yra tipiška ir sugestyvi, kad įvardų prasmėje maža tėra ir svyravimo. Prie nedaugelio išimčių priklauso čia tie subjektų pravardžiavimai, kurie vartojami perkelta prasme, pavyzdžiui: *biaurėtuvas*, biaurus, pasibiaurėjimo vertas žmogus; *nepaituvas* (nepaeituvas), kas griozdiškai kėblinėja; *pakartuvas*, nutrūkgalvis; *paleistuvas*, pasileidęs žmogus, paleistuvis; *šliaužtuvas*, paskutinis juodadarbis... Čia vėl turime atsitikimą, kai neigiamieji subjektų įvardai įgauna įrankių–priemonių galūnę.

k. — Įrankį arba priemonę reiškia taip pat galūnė *–tuvė*. Ji skiriasi nuo *–tuvas* ne tik savo moteriškąja lytimi, bet ir tuo, kad ji savo reikšmės evoliucijoje yra linkusi derinti įrankį–priemonę su vieta arba su apeiginėmis iškilmėmis, kurios, tarsi priemonės, yra jungiamos, su kokiu nors reikšmingu įvykiu.

Pavyzdžiai pagrindinei galūnės *–tuvė* reikšmei:

baustuvė, baudžiamasis įrankis; *bruktuvė*, įrankis linams brukti; *kartuvės*, kariamasis įtaisas; *keltuvė*, kultuvo rankutė; *keptuvė*, kepamasis įrankis (patelnė), *kultuvė*, skalbiamasis įrankis; *mazgotuvė*, mazgojamoji kempinė, mazgotė; *megztuvė*, mezgamasis prietaisas; *milžtuvė*, indas, į kurį melžiamas pienas; *minkytuvė*, duongeldė tešlai minkyti; *praustuvė*, prausiamasis prietaisas; *sėtuvė*, sėjamasis krepšis; *siaustuvė*, kultuvo rankutė; *skalbtuvė*, skalbiamasis įrankis; *slėgtuvė*, slegiamasis prietaisas, presas; *spiautuvė*, indas spiaudalams; *trauktuvė*, traukiamasis prietaisas, liftas; *trintuvė*, daiktams trupinti įrankis; *velėtuvė*, velėjamoji gelda...

Tarp šių įvardų su galūne *–tuvė* yra tam tikras skaičius, kurie reiškia įrankius arba prietaisus, kur kas daroma, pavyzdžiui: *keptuvė*, įrankis, kuriame kepama; *milžtuvė*, indas, į kurį melžiama; *minkytuvė*, duongeldė, kur minkoma tešla; *praustuvė*, prietaisas, kuriame prausiamasi; *sėtuvė*, krepšis, iš kurio sėjama; *spiautuvė*, indas į kurį spiaunama; *velėtuvė*, lovys, gelda, kur velėjama. Galimas daiktas, kad šita aplinkybė pastūmėjo mūsų kalbą dar toliau ir padarė tai, kad galūne *–tuvė* imta reikšti vietą ar patalpą, kur naudojamasi tam tikrais įrankiais–priemonėmis, pavyzdžiui:

dirbtuvė yra patalpa–įstaiga, kur dirbama, naudojamasi darbo įrankiais; *maltuvė* yra ne tik malamoji priemonė, bet ir patalpa, kur stovi girnos, kur jomis naudojamasi; *megztuvė* yra ne tik mezgamasis prietaisas, bet ir patalpa, kur juoju naudojamasi; *skalbtuvė* yra ne tik skalbiamasis prietaisas, bet ir vieta patalpa, kur skalbiama; *spaustuvė* yra patalpa–įstaiga, kur naudojamasi spaudimo įtaisais; *virtuvė* yra patalpa, kur virinama, nadojamasi virimo priemonėmis...

Panevėžio kirpėjas, pareikalavęs, kad jo įstaiga būtų vadinama ne

kirpykla, bet *kirptuvė,* turėjo tam tikros racijos, nors be reikalo jungė su kirpykla neigiamąją prasmę. — Einant ta linkme dar toliau, galima pastebėti, kaip šios rūšies įvardai vis labiau atitrūksta nuo įrankių–priemonių sąvokos: *krautuvė* yra patalpa, kur prekės sukrautos; *parduotuvė* yra vieta, kur prekės parduodamos. Dar toliau nuo įrankių–priemonių stovi *augtuvė,* augtoji vieta, ir *gimtuvė,* gimtoji vieta.

Ne pro šalį bus pažymėjus šia proga visą eilę įvardų su daugiskaitos galūne *–tuvės.* Šie įvardai paprastai reiškia iškilmes arba šiaip jau apeiginį kokio įvykio pažymėjimą. Daugiskaita čia pateisinama tuo, kad tokios iškilmės ar apeiginis pažymėjimas paprastai yra sudėtingas dalykas, susidedąs iš daugelio veiksmų, apeigų, vyksmų. Galūnė *–tuvės* čia gali būti pateisinta tuo, kad įvykiui pažymėti, konstatuoti ir sankcionuoti tokiais atvejais naudojamasi visa eile priemonių, nors šitos priemonės ir nėra materialinio pobūdžio. Taigi, įvardai su galūne *–tuvės* reiškia sudėtingą nematerialinų priemonių kombinavimą kokiam nors įvykiui konstatuoti, sankcionuoti, pažymėti, pašvęsti, pavyzdžiui: *išleistuvės, įkurtuvės, įvilktuvės, jungtuvės, koštuvės, laidotuvės, lygtuvės, melstuvės, pabaigtuvės, pagynėtuvės, pakastuvės, skerstuvės, sukaktuvės, vestuvės...*

Čia bus ne pro šalį pažymėjus, kad *sukaktuvės* yra iškilmingas sukakties minėjimas; ogi „minėjimas sukaktuvių" iškilmės prasme yra ne daugiau ir ne mažiau, kaip nesąmonė: svenčiama sukaktis, bet ne sukakties minėjimas; sukaktuvės minimos ar aprašomos tik laikraščiuose.

Tik nedidelis skaičius įvardų su galūne *–tuvės* nukrypsta nuo nurodytos aukščiau prasmės: *kartuvės,* kurios kartais reiškia korimo procedūrą (piršlio kartuvės), vis dėlto dažniausiai reiškia korimo įtaisą; *lauktuvės,* kurios turėtų reikšti laukimo ir sutikimo procedūrą, reiškia laukiamojo asmens dovaną laukiantiems; *skalbtuvės* reiškia generalinį apsiskalbimą.

Perkelta prasme įrankio–priemonės galūnę *–tuvė* gauna peikiamasis nusistatymo subjekto įvardas *paleistuvė;* tai yra mūsų kalbos apraiška, jau ne vieną kartą pažymėta.

Šalia *paleistuvės* vartojamas taip pat *paleistuvas* ir *paleistuvis.* Įvardų su galūne *–tuvis* įrankiams priemonėms reikšti pasitaiko, palyginti, retai. Čion priklauso, pavyzdžiui:

kaistuvis, rendelis; *koštuvis,* košiamoji priemonė; *prikaistuvis,* rendelis; *žlugtuvis,* žlungamasis įrankis...

1. — Kartais, palyginti nedažniausiai, įrankis–priemonė reiškiamas galūne *–ynė,* pavyzdžiui:

avalynė, aunamoji priemonė, avalas; *budynė,* budėjimo sargyba; *kankynė,* kankinimo dalykas, kančia; *lingynė,* linguojamoji kartis; *lingynės,* lingavimo priemonės, vežimo lingės; *lipynė,* lipamoji priemonė, laiptai;

maudynė, maudymosi įtaisas, vonia; *padarynė,* padargas; *puodynė,* puodas pienui; *spaudynė,* slėgtuvė, presas; *supynė,* supamasis lopšelis; *tryškynė,* trieškiamasis įrankis, švirkštas...

Toliau galūnė *-ynė* savo reikšmės atžvilgiu eina dviem linkmėmis (čia nekalbama apie genetinę prasmės išsivystymo eigą, bet tik apie faktiškąjį prasmės išsišakojimą): iš vienos pusės ji prisiartina prie galūnės *-ynas* ir reiškia vietą, kur paprastai yra sutelkta daug vienalytės medžiagos (α), o iš kitos pusės, daugiskaitoje, ji reiškia savitarpinį sudėtingą veiksmą ar vyksmą (β). Ir vienu ir antru atveju ji nutolsta nuo įrankių-priemonių reikšenos.

Pavyzdžiai pirmajam atsitikimui (α):

dumblynė, klampynė, molynė, smėlynė, smiltynė, tankynė, tėvynė (tėvų gyvenama žemė), *tuštynė...*

Pavyzdžiai antrajam atsitikimui (β):

bėgtynės, galėtynės, lenktynės, mėsėdrynės, muštynės, peštynės...

Yra tarmių, kur šie terminai vartojami su išbūdvardine galūne *-ines.*

m. — Palyginti, dažnai įrankis ar priemonė reiškiasi galūne *-tas,* kuri tačiau šalia to gali turėti labai įvairios reikšmės. Pavyzdžiais tiems atsitikimams gali eiti šie įvardai:

apautas (avalynė), *apmautas* (užmaunamas ant daikto aptraukalas), *apsiaustas, apklotas, gaubtas* (abažuras), *graibštas, grąžtas, gultas* (gulamasis baldas), *kaltas, keltas, laiptas, lieptas, mastas* (matuojamasis įrankis), *pasaitas, pasėstas, plaustas* (keltas), *plautas (plautai), raktas, saĩtas, siẽtas* (siejamoji priemonė), *sìetas* (sijojamasis įrankis), *skaptas, sostas, spąstai, sraigtas, šaukštas, švirkštas, užklotas, vaistas, žibintas, žlugtas...*

Tiems negausingiems žodžiams su galūne *-ta,* kurie reiškia įrankį-priemonę, pavyzdžiais gali eiti:

piesta, šluota, vanta...

n. — Palyginti retai įrankio-priemonės įvardai įgauna galūnę *-slas,* kuri todėl nėra tipiška įrankiams-priemonėms reikšti. Pavyzdžiai:

kerslas, kertamasis prietaisas, plėšiamasis arklo peilis; *parislas,* po liže padedamasis pagalys, šaunant duoną į krosnį; *spęslas,* spąstai; *žaislas,* žaidžiamasis daiktas; *žąslai...*

o. — Daug dažniau įrankių-priemonių įvardai gauna galūnę *-tis.* Čion, pavyzdžiui, priklauso:

dangtis, kaištis (kaišiamasis daiktas), *kamštis, lanktis* (vytuvai), *naščiai, pantis, pasaitis, ramtis* (ramstis), *raištis* (rišamoji priemonė), *sagtis, samtis, smaigtis, svartis, valtis...*

Šios rūšies įrankių-priemonių įvardus reikia skirti nuo žodžių, gaunamų iš veiksmažodžių bendraties sudaiktavardinimo, kaip antai: *atmintis, išmintis, mirtis, patartis, sutartis* ir t. t. Šie žodžiai nereiškia konkre-

tinių daiktų ir paprastai yra moteriškosios giminės; tuo tarpu kad įrankių–priemonių įvardai su galūne *–tis* paprastai yra vyriškosios giminės.

10. *Substancija — talpos daiktas.*

Pagaliau, prie substancijos–objekto priklauso visi daiktai, kuriuose kas telpa. Tam daiktui, kuris telpa, talpos daiktas apsprendžia vietą, bet pats jis nepriklauso vietos kategorijai. Pavyzdžiui, *druskinė* yra daiktas, kuriame druska laikoma. Tam tikrai druskai tam tikra druskinė apsprendžia buvimo vietą, bet pati druskinė nėra vieta; ji yra tam tikras indas, į kurį druska dedama. Kitaip tariant, talpos daiktas yra substancija–objektas, paskirta laikyti savyje kitą kokį daiktą.

Ontologiškai imant dalyką, reikėtų pasakyti, kad talpos daiktas charakterizuojamas ryšium su santykio kategorija. Santykis padaro tai, kad vienas daiktas yra imamas kito daikto atžvilgiu; talpos daikto atvejyje turime kaip tik tokį vieno daikto nusakymą kito daikto atžvilgiu, kurį jis laiko savyje. Druskinė charakterizuojama savo santykiu su druska.

Kaip gi reiškiami talpos daiktai?

a. — Kaip ir visais kitais atsitikimais, taip ir čia galimas ir bepriesagis reiškimo būdas be priešdėlio ir su priešdėliu. Pavyzdžiui, *dėžė, kraitė, rezgis,* yra bepriesagiai nepriešdėlėti įvardai daiktams, į kuriuos ar kuriuose kas dedama. Bet *indas* yra bepriesagis priešdėlėtas įvardas panašiems daiktams.

b. — Jei apskritai nedaugiausia yra bepriesagių įvardų talpos daiktams reikšti, tai gal dar mažiau galima būtų surasti sudurtinių įvardų. Tuo tarpu, kaipo pavyzdžius, tegalėtume patiekti nebent *šaukšdėtį,* kuris gali reikšti tiek šaukštams dėti lentyną, tiek tinkamą tam reikalui dėžę ar kitą kokį sandėlį; *staldėžę,* kuri reiškia stalčių ir *drapankubilį,* kuris reiškia drapanoms dėti kubilą.

c. — Bene dažniausiai talpos daiktas reiškiasi galūne *–inė*. Faktiškai šita galūnė yra ne kas kita, kaip moteriškoji giminė galūnės *–inis*. Įvardų, turinčių galūnę *–inė* ir reiškiančių talpos daiktus, kilmė ir yra tokia, kad jie iš pradžios būdami būdvardžiai, charakterizavo talpos daiktus, ir tik ilgainiui, atsipalaidavę nuo atitinkamų daiktavardžių, virto patys daiktavardžiais. Pavyzdžiui, dabartinė *druskinė* iš pradžios ėjo būdvardžiu prie *dėžės* posakyje *druskinė dėžė* ir tik paskui, nuo jos atitrūkusi, virto savarankišku įvardu.

Čia net nesvarbu, ar druskinės įvardo genezė *istoriškai* buvo tokia kaip čia nusakyta; svarbu tai, kad logiškai ir etimologiškai tokia yra jos kilmė. Šalia to pažymėtinas kiek svarbesnis dalykas, kad druskinės išsivadavimas iš savo priklausomumo daiktavardžiui sykiu sudarė tendenciją

specifikuoti šitą įvardą nauju semantiniu pradu, šakniniu ir galūniniu kirčiu; būtent, žodis *druskinė* kirčiu dažnai yra skiriamas pagal tai, ar jis reiškia talpos daiktą, ar tik charakterizuoja šitą daiktą: pirmuoju atveju kirtis dedama pirmajame skiemenyje *(drùskinė)*, antruoju atveju — antrajame *druskìnė dėžė)*. Gyvojoje liaudies kalboje tas skirtumas griežtai neišlaikomas.

Nereikia manyti, kad toks būdvardžio išsivadavimas iš priklausomumo daiktavardžiui ir virtimas savarankišku daiktavardžiu teįvyksta vien talpos daikto atsitikime. Iš tikrųjų tai tėra vienas tik iš tų įvairių įvairiausių atsitikimų, kai priklausomumo santykis tarp būdvardžio ir daiktavardžio nutrūksta, ir būdvardis virsta daiktavardžiu. Taip pat ne viena tik moteriškoji giminė su galūne *-inė* virsta daiktavardžiu; turime pakankamai įvardų-daiktavardžių, sudarytų iš vyriškosios būdvardžių giminės su galūne *-inis*, pavyzdžiui, *kastinis, pakaklinis, panaktinis, suktinis, šaltinis.* Visi šitie ir panašūs į juos įvardai yra sudaiktavardinti būdvardžiai.

Jei talpos daiktai pareiškiami moteriškosios giminės galūne *-inė*, bet ne vyriškosios, tai toks vienalytiškumas tikriausiai bus įvykęs todėl, kad pirmieji būdvardžiai, paskui virtę talpos daiktų įvardais, buvo jungiami su moteriškosios giminės daiktavardžiais, sakysime, kad ir su ta pačia dėže, kurią teko anksčiau minėti. Susidarius keliems įvardams, reiškiantiems talpos daiktus ir turintiems galūnę *-inė*, paskui kiekvienas panašus daiktas reikšta šita galūne, nors kartais ir nebuvo aiškios priežasties pritaikyti jam moteriškąją giminę.

Prie charakteringesnių pavyzdžių įvardams su galūne *-inė* priklauso: *adatinė*, dėžutė adatoms dėti laikyti; *arbatinė*, dėžutė arbatai laikyti ir patalpa-įstaiga, kur žmonėms patiekiama arbata; *avalinė*, avalų krautuvė; *cukrinė*, dėžutė cukrui dėti laikyti; *degutinė*, indas, kur laikomas degutas, ir įmonė, kur degutas yra varomas; *drabužinė*, patalpa drabužiams laikyti saugoti; *ligoninė*, įstaiga, kur laikomi gydomi ligoniai; *malkinė*, malkų sandėlis; *peleninė*, dėžutė pelenams nukratyti; *plunksninė*, dėžutė plunksnoms dėti laikyti; *pudrinė*, dėžutė pudrai dėti laikyti; *puodinė*, puodų krautuvė ir puodų dirbtuvė; *rašalinė*, indas rašalui laikyti; *šaukštinė*, dėžė šaukštams dėti; *varpinė*, patalpa varpams laikyti kabinti; *viralinė*, indas viralams pilti...

Su šiais tipiškais įvardais mažesnės ar didesnės analogijos turi ir tokie įvardai, kaip:

grandinė, daiktas, turįs savyje daug grandžių; *kelinės*, drabužio dalis keliams kojoms apvilkti, — kurioje kojos įtelpa; *krūtinė*, kūno dalis, kurioje yra krūtys; *pirštinė*, rankų danga, kurioje pirštai telpa; *plytinė*, įmonė, kur plytos yra gaminamos ir laikomos džiaujamos...

Reik aiškiai skirti *avalinė* nuo *avalynės* ir *puodinė* nuo *puodynės*.

Šitie įvardai griežtai skiriasi ne tik savo kirčiu ir garso *i* ilgumu, bet ir savo reikšme. *Avalinė* ir *puodinė* yra talpos daiktai, o *avalynė* ir *puodynė* yra priemonės kojoms apauti ir pienui supilti.

d. — Atskirais atsitikimais talpos daiktas reiškiasi galūne *–auja*. Šituo atžvilgiu reikšmingiausia yra *indauja,* kaipo spinta indams laikyti (bufetas). Bet ir tokie žodžiai, kaip *jauja* ir *sauja* ne stoksta visiškai talpos daikto pobūdžio.

e. — Žymiai dažniau pasitaiko talpos daiktų įvardų su galūnėmis *–idė, –udė*. Čion visų pirma priklauso visa eilė įvardų, reiškiančių patalpas gyvuliams, arba tvartus, pavyzdžiui:

antidė, arklidė, avidė, jautidė, karvidė, kiaulidė, veršidė, vištidė, žąsidė...

Talpos daiktų pobūdį turi ir įvardai su galūne *–udė,* pavyzdžiui:

aludė, alaus statinė arba alaus pardavimo patalpa; *peludė,* patalpa, kur suverčiami pelai...

f. — Šioje vietoje pažymėtina, kad gyvulių trobesiai arba patalpos–tvartai gali būti reiškiami įvardais su galūne *–ininkas*. Pavyzdžiui, *arklininkas, avininkas, karvininkas, kiaulininkas, veršininkas, vištininkas, žąsininkas...*, su kirčiu galūnėje tam tikrose tarmėse reiškia atitinkamus gyvulių tvartus, o tie patys įvardai, turėdami kirtį šaknyje jau reiškia žmones, kurie atitinkamais gyvuliais domisi, juos mėgsta, jais verčiasi. Pastaruoju atveju įvardai priklauso prie nusistatymo kategorijos. Rašomojoje kalboje, kaip žinoma, *–ininko* kirtis priklauso daugiskaitos kilmininko kirčiui.

g. — Galūnė *–ykla,* kuri paprastai naudojama pareikšti vietai, kur kas daroma, kartais gali reikšti patalpą–įstaigą, kai vieta, kur kas daroma, organiškai yra susijusi su tam tikru pastatu, pavyzdžiui:

gydykla yra patalpa–įstaiga, kur žmonės gydomi, kur jie būna gydymo metu; *mokykla* yra patalpa–įstaiga, kur mokiniai yra mokomi, kur jie būna mokymo metu; *piovykla* yra trobesys, kur kas piaunama; *skalbykla* yra patalpa, kur baltiniai skalbiami; *skerdykla* yra trobesys, kur gyvuliai skerdžiami...

h. — Kaip buvo jau savo vietoje (9k) pažymėta, galūnė *–tuvė,* dažnai einanti priemone reikšti įrankiams–priemonėms, su kurių pagalba ir net kuriuose kas daroma, kartais gali reikšti vietą arba patalpą, kur naudojamasi tam tikrais įrankiais–priemonėmis. Tai galūnės *–tuvė* reikšmei anksčiau jau buvo minėti šie pavyzdžiai:

dirbtuvė, kirptuvė, maltuvė, megztuvė, skalbtuvė, spaustuvė, virtuvė. Atsirastų, žinoma, panašių įvardų ir daugiau. Ogi čia nurodytieji pavyzdžiai turi aiškią patalpos reikšmę, kuri leidžia priskirti juos prie talpos daiktų kategorijos.

Talpos daiktų reiškimosi apžvalga ir baigiame substancijos reiškimosi klausimą. Tolimesnis tyrinėjimas turės liesti prietapų reiškimą.

Suglausdami krūvon substancijos–objekto reiškimosi būdus, gauname šitokią galūnių schemą:

Substancija–objektas (7, 8, 9 ir 10 skirsniai).

	Veiksmo objektas (veikinys)	antrinė medžiaga	įrankis-priemonė	talpos daiktas
a,	šak.+kait.; priešd.+ +šak.+kait.,	šak.+kait.; priešd.+ +šak.+kait.,	šak.+kait.; priešd.+ +šak.+kait.,	šak.+kait.; priešd.+ +šak.+kait.,
b.	šak.+sąs.+šak.+ +kait.,	šak.+sąs.+šak.+ +kait.	šak.+sąs.+šak.+ +kait.,	šak.+sąs.+šak. +kait.,
c.	-inys. -inė,	-alas,	-alas,	-inė,
d.	-intinis, -intinė,-ytinis, -ytinė,	-ienė,	-klas,	-auja,
e		-iena,	-klė (-yklė),	-idė, -udė,
f.		-ojas (-ojus),	-iklis (-eklis),	-ininkas,
g.		-ena,	-lė,	-ykla,
h.		-ėsis (-ėsas),	-tukas,	-tuvė.
i.		-umynai,	-tuvas,	
k.		-mas,	-tuvė,	
l.		-tas,	-ynė,	
m.			-tas, -ta.	
n.			-slas,	
o.			-tis	

(Tęsinys lauktinas).

Dailusis menas ir jo artimieji tikslai

Dr. J. Grinius, Kaunas.

Įvadas: Kritikų ir menininkų kasdieninis susidūrimas su estetikos principais.

I. *Dailiojo meno aptartis.* 1. Kas yra estetiška arba gražu? 2. Žmogiškai vertinga idėja ir jos pergyvenimas; 3. Meniškoji forma ir jos socialinis charakteris; 4. Bendrasis ir specialusis meno kūrinio tikslai.

II. *Meno esmės teorijos ir jų kritika.* 1. Klasikinės estetinės teorijos 2. Estetiko — artistinės teorijos; 3. Anestetinės teorijos.

III. *Sintetinio sprendimo pateisinimas teorijų šviesoj.* 1. Priimtini teorijų teigimai; 2. Skirtinas dailusis ir pritaikomasis menas; 3. Meniškoji intuicija.

Pabaiga: Deramas žvilgsnio platumas sprendžiant meno problemas.

*

* *

Plėtojantis menui, ypač literatūrai (žodžio menui), auga ir kritika. Ji aiškina, svarsto, vertina. Tai daroma vardan tos estetinės pasaulėžiūros, kurią turi kritikas. Tiesa, kad kritikas savo sprendimus dažnai tik nesąmoningai atremia į estetiką ir net vienas kitas sakosi visai estetikos nepripažįstąs; tačiau, giliau žvelgus, pasirodo, kad tikras kritikas visada vienokius ar kitokius principus turi, ir kad jie yra galų gale ne kas kita, kaip estetikos principai. O kada menininkas ginasi nuo kritikų ar su jais polemizuoja, tada jis taip pat remiasi savo principais, kurie yra jo estetikos kertiniai akmens. Norėdamas, kad mūsų kritikai, menininkai ir visi tie, kurie domisi dailiaisiais menais ir kritika, būtų sąmoningesni, ryžtuosi čia patiekti keletą minčių apie vieną iš opiausių estetikos problemų. Kalbėdamas apie tai, kas yra dailusis menas, kuo jis skiriasi nuo kitų žmogaus kūrybos sričių ir kokie yra jo artimiausi tikslai, noriu prisidėti prie tos problemos išsprendimo, žinoma, nepretenduodamas į neklaidingumą.

I

Kada matematikas, suradęs kokią formulę, ar filosofas atskleidęs kokią nors tiesą, gėrisi pačiu pažinimu, o negalvoja nei apie savo asmenybės pra-

turtinimą, nei apie jų pritaikymą gyvenime, tada jis gėrisi estetiškai. Kada žmogus gėrisi tik pačiu dorybės suvokimu, o visai negeidžia jos turinio, negalvoja apie jos taikymą gyvenime, jis taip pat yra estetiškai nusiteikęs. Nors galima šitaip kalbėti apie tiesos ir dorybės estetiškąjį pergyvenimą, tačiau paprastai estetiškais arba gražiais vadiname daiktus, kurie pasireiškia juslėms prieinamu būdu, arba kurie, kitaip sakant, turi daiktinę juslinę formą.

Nuo objekto formos tobulumo žymia dalim pareina estetinis pergyvenimas, bet taip pat jis pareina ir nuo subjekto. Santyky tarp objekto ir subjekto ir glūdi grožis arba tai, ką vokiečiai vadina das Esthetische, o prancūzai l'esthétique. Kada žmogus santykiauja su daiktu taip, kada jam rūpi pati daikto forma, negalvojant apie tai, ar tas objektas yra realiai ar fikcijoj, kada žmogus gėrisi nesuinteresuotai tik jo vaidiniu, yra patenkintas, kad jį pažįsta, tada jis patiria grožį. Kada daikto idėja bus pasireiškusi juslinėj formoj skaidriai integraliai, įvairiai, proporcingai ir harmoningai ir kada šitaip spindintis idėjos pasireiškimas bus sugautas žmogaus tiesioginės intuicijos, o iš to kils grynas, vien tik malonus, praktiškai nesuinteresuotas smagumas, tada galima kalbėti apie grožybę arba apie grynąjį grožį.

Tačiau ne visi daiktai, kurie vieningoj juslinėj formoj ryškiai pareiškia idėją, gali tą idėją pareikšti integraliai, įvairiai, proporcingai ir harmoningai. Todėl visi tie daiktai, kurie šitų ypatybių neturi, bet vis dėlto vieningoj juslinėj formoj išreiškia bet kokią idėją, gali būti gražūs, t. y. jie teoretiškai gali būti pergyventi estetiškai. Ir Rafaelio Sikstinos Madona, ir paprastas kryžius, ir puiki rožė, ir skurdi kačpėdėlė, ir sukrypęs svyruoklis berželis, ir gelžbetoninis fabrikas, ir sulinkusi apsamanojusi lūšnelė gali būti estetiškai pergyventi, nes jie visi savo idėją realizuoja juslinėj formoj; jie visi, nors nevienodam laipsny gali būti pavadinti gražiais.

Taigi konkretaus grožio pasaulis labai platus. Jis gali pasireikšti gamtoj, dailiajame ir pritaikomajame mene, ir net plačiai suprantamoj pramonėj. Arba tiksliau, kiekvienas daiktas žmogaus intuicijos nesuinteresuotai pažintas (suvoktas) gali būti gražus. Jei gražiu gali būti visa tai, kas turi daiktinę vieningą formą, tai kaip čia dabar išskirti iš to taip plataus pasaulio dailųjį meną?

Visa, kas pasauly yra, žiūrėdami kūrėjo, galime suskirstyt į dvi dideles sritis — vienoj, Dievo sukurta begalinė gamta, o kitoj visi žmogaus padariniai. Aišku, kad gamta nėra menas; todėl jo reikia ieškoti žmogaus padariniuose, nes menas yra žmogaus sukurtas. Bet žmogaus yra sukurti ir mokslai, ir ūkis, ir pramonė. Tiesa, ir juose žmogus stengiasi tiksliai sunaudoti priemones tikslui siekti, todėl ir visa, kas žmogaus padaryta, gali

būti pavadinta menu plačia prasme. Kada pasakome, kad meno kūrinys yra žmogaus padarytas daiktas, mes nieko nepasakome. O mums kaip tik svarbu, kaip iš tų žmogaus sukurtų daiktų išskirti menas, ypač dailusis.

Jei pasakytume, kad menu vadinsime tuos žmogaus kūrinius, kurie yra gražūs arba, kurie teikia estetinio pasigėrėjimo, daug pasakytume, bet ne visą. Juk minėjome, kad visa, kas turi daiktinę vieningą formą gali būti gražu. Tiesa, kad iš meno kūrinių daugiausia grožio trykšta, ir kad juos kontempliuodami dažnai stipriausį estetinį malonumą jaučiame. Atrodo, kad tarp pramonės gaminių, pav. garvežimio, lėktuvo, automobilio ir kito kokio meno kūrinio tėra tik grožio laipsnio, intensyvumo skirtumas. Tačiau ne. Įsižiūrėję giliau, pamatysime, kad, be kitų, pirmiausia yra tikslo skirtumas. Žmogaus pramonės gaminys pirmiausia siekia kito tikslo negu grožis, kuris jam tėra antraeilis lyg pridėtas; tuo tarpu menas siekia grožio ypatingai, kad būtų galimas estetiškai pergyventi ne tik potencijoj, bet ir aktualiai. Taigi, jau iš to, kas čia pasakyta, galėtume daryti išvadą, kad grožis arba kūrinio estetiškumas yra vienas iš meno tikslų, bet ne vienintelis.

Antra, kuo skiriasi dailusis meno kūrinys nuo pramonės gaminio yra idėja. Tiesa, kad ir lėktuvas ir automobilis, turėdami formą reiškia tam tikrą idėją; tačiau dailiojo meno kūrinio idėja yra ne bet koki, o turinti žmogiškai reikšmingą vertę,[1] kurią mūsų intuicija sugauna pasireiškiant medžiagoje.

Mūsų dvasinė žmogiška prigimtis suvokia daiktų ir santykių esmę. Viena suvokta esmė prabyla tik į protą, ir tada turime atitrauktas idėjas arba sąvokas; kita esmė labiau paliečia mūsų emocionalią prigimtį, net mūsų afektus, ir tada galime kalbėti apie idėją, turinčią žmogišką vertę. Kada sakome, kad žmogus yra protingas gyvulys, arba kad du kart du yra keturi, tai šitos tiesos teprabyla į mūsų protą, o nieko nesako mūsų emocijoms. Vadinas, logiškas teoretiškas esmės suvokimas palieka mus šaltus, lyg jos mūsų visai neliestų. Tuo tarpu intuityvinė percepcija vertybės arba idėjos turinčios žmogišką vertę mus jaudina; kai mes suvokiame, ką reiškia žmonėms mirtis, sąžinės griaužimas, atsidavimas Dievo Apvaizdai, savo krašto netekimas, pasiaukojimas žmonijos labui, meilė artimui, vyriškio ir moteriškės meilė, tėvų ir vaikų meilė, gamtos meilė, kerštas ir t. t., mes nega-

[1] Ir kai sakome „idėja“, mes norime pabrėžti, kad jos nedera suprasti siaurai. Tai nėra tik sąvoka, proto atitraukta ir apibendrinta; idėja čia suprantama plačiai, kaip vienybės pradas, pagal kurį forma organizuoja medžiagą, nors nei idėja nei forma meno kūriny atskirai realiai neegzistuoja, o skiriamos svarstymuose dėl loginio aiškumo. Dailiajame mene kalbama apie žmogiškai reikšmingą ir vertingą idėją. Kai kas, pav., E. de Bruyne, vietoj „idėjos“ vartoja tiesiog žodį „vertybė“. Tačiau mums atrodo, kad toji sąvoka nėra niekuo geresnė už idėjos sąvoką, nes ir vienai ir antrai reikia duoti labai plačią prasmę. Mums atrodo geriau tas sąvokas jungti drauge.

lime pasilikti šalti, nes jaučiame, kad tos idėjos kažin kaip artimai paliečia mūsų širdį ir verčia vienaip ar kitaip nusistatyti net mūsų valią. Taigi žmogiškai vertingos idėjos prabyla ne tik į protą, bet į vsą žmogų, ypač į jo emocijas. Todėl kai kurie estetai net sako, kad menas įkūnija emocionalias idėjas.

Taigi tikras didelis menas dažniausiai ir, sakykime, net visada tesiima realizuoti tokias idėjas, tokius dalykus, kuriuos emocionališkai gali pergyventi ne vienas atskiras žmogus — individas, bet žmonės, tauta, tautos. Ir juo meno kūrinys įkūnys idėją, turinčią reikšmės visai žmonijai ir visiems laikams, juo tas meno kūrinys turės daugiau šansų būti suprantamas ir mėgiamas ilgiems amžiams. Čia nelabai svarbu, kas mes būsime, ar religingi, ar ateistai, ar liberalai, ar internacionalistai, ar patriotai — mes visi nejučiomis instinktyviai pripažįstame, kad jusliniai, erotiniai, estetiniai, patriotiniai, socialiniai, religiniai dalykai „turi tam tikrą prasmę visų žmonių elgesiui, ir vaidina tam tikrą rolę žmonijos kultūrinėj evoliucijoj" (E. de Bruyne)[1]. Galime būti viengungiai ar vienuoliai, tačiau kada bus kalbama apie motinos meilę savo vaikui, mes instinktyviai juntame, kad tokie dalykai šiltai artimi tiek europiečiams tiek juodukams. Tiesa, kad į erotinius, visuomeninius, religinius ir kitus suminėtus dalykus nevisi vienodam laipsny reaguoja, bet vis dėl to reaguoja, nelieka šalti.

Garvežimis ar lėktuvas taip pat realizuoja idėją, bet ji mūsų nejaudina, palieka mus žmogiškai indiferentiškus, nesužadina mūsų žmogiškos simpatijos. Netaip yra, kai mes skaitome Šekspyro „Hamletą" ar Šilerio „Orleano Mergelę", kai klausome Beethoveno V-tosios (likimo) simfonijos ar Wagnerio „Lohengrino", kai žiūrime Rafaelio Sikstinos „Madoną" ar Galdiko „Vėją". Tai, ką pasako šitie kūriniai, mes negalime likti matematiškai abejingi. Bet ar karo lėktuvų eskadrilė ir net paprasta tautinė vėliava nežadina mūsų patriotizmo? O tuo tarpu ar čia galima kalbėti apie dailiuosius meno kūrinius?

Iš tikro ir lėktuvų eskadrilė sukelia tautinį pasididžiavimą ir vėliava sužadina patriotizmą, bet nei vienas nėra meno kūrinys. Ir lėktuvai ir vėliava yra mechaniški padariniai, kurie patys per savo formą visai nesiekia žadinti mumyse žmogiškai vertingos idėjos pajautimo. Tą patriotinio jausmo prasmę mes dirbtinai jiems priskiriame. Svetimtaučiui, kuris nepažintų mūsų vėliavos, ji tebūtų paprastas audinys, o mūsų lėktuvų eskadrilė jam žadintų visai kitokius jausmus. Taip yra todėl, kad nei vėliavos dirbėjas, nei lėktuvo konstruktorius visai neįdėjo jiems tokių jausminių idėjų, kurias mes jiems priskiriame.

Kas kita dailiojo meno kūrinys. Jis yra žmogaus dvasios, žmogaus šir-

---

[1] Esquisse d'une philosophie de l'art, Bruxelles, psl. 35.

dies išraiška, kurioj atsispindi žmogaus individualybė. Dailiojo meno kūrinys, kilęs iš intuicijos, prabyla į žmogaus intuiciją. Išaugęs iš pilnos emocijų širdies, kūrinys žadina žiūrėtojo ar klausytojo emocionalinę prigimtį. Žmogiškai vertinga idėja gali būti sugalvota, tačiau jei nebus pergyventa, atjausta, dailiojo meno kūrinys išeis sausas negyvas. Štai kodėl iš šalies užsakyti kūriniai pagal užsakytojo idėją dažnai išeina nevykę, nekūrybiški. Mat į svetimo pasiūlytą idėją daug sunkiau kūrėjui intuityviai įsijausti, negu pergyventi tai, kas yra naturaliai kilę iš paties kūriančiojo.

Kai sakome, kad žmogiškai vertinga idėja kūrėjo turi būti giliai pergyventa, tuo nenorime pasakyti, kad toji emocija turi būti žalia. Pav. skausmas motinos, kuri iš savo kaltės pražudė dukterį, bus žmogiškai vertingas dalykas, kurį emocionaliai galės pergyvinti visi, bet skaudžiausiai ir giliausiai jį pergyvens pati motina. Tačiau jos skausmas, būdamas perdaug realus, bus drauge kliūtimi pasireikšti meniška forma. Kad tą skausmo idėją būtų galima įkūnyti meniškai, reikia, kad emocija būtų apvaldyta, atmiešta intelekto, nustotų praktiškumo, įgautų nesuinteresuotumo, estetiškumo. Štai kodėl motinos skausmą ir neviltį geriau meniškai išreikš aktorė. Jos žodžiai, gestai, judėsiai, poza, mimika bus apvaldyti, sutvarkyti, suderinti, skirtingi nuo realios nelaimingos motinos. O kada jos sielvartą ims vaizduoti rašytojas, jo žodžiai skirsis nuo realios motinos žodžių, nors abu reikš tą patį skausmą. Tik rašytojas jį bus nuoširdžiai pergyvenęs intuicijoj ir jį padaręs nerealiu, nepraktišku. Jis bus jį atitraukęs nuo savo praktiškojo „aš", jį bus estetinęs, padaręs lyg antrą, lyg pro stiklą žūrimą, realybę, kuri jaudina, bet nepavergia, ir kuria intuityviu pažinimu galima gėrėtis. Toji tiesa nėra teoretikų sugalvota, bet pačių kūrėjų patvirtinta. Italų žymus dramaturgas Luigi Pirandello rašo: „Kai gyveni, tai ne laisvai veiki, o klausai jausmų, ambicijų, norų, instinktų. Rašant gi reikia būti kontemplacijoj, o ši būsena mus visiškai atitraukia nuo pasaulio. Niekados aš nerašiau įsimylėjęs, bet visados, kai tai būdavo praėję"[1].

Kadangi intuicijoj pergyventi yra lengviau toks dalykas, kuris kartą buvo patirtas realiai, todėl suprantama, kodėl ne vienas meno kūrėjas imasi įkūnyti idėjas, susijusias su jo gyvenimu. Be kita ko, dėl tos priežasties meninkai ieško įvairių išgyvenimų, kad įkvėpimo valandai atėjus, intuicijai būtų lengviau veikti ir susirasti reikalingą medžiagą. Tačiau stipriai netikslu būtų manyti, kad kūrėjas turi pergyventi realiai visa tai, ką jis turi vaizduoti mene: jam užtenka intuityvaus iliuzorinio dalyko atjautimo „Argi Amielis nerašė apie meilę visai jos niekados nepatyręs?" klausia L. Pirandello. Jei naiviai manytume, kad menininkas turi realiai

[1] „Išpažintis" cituota „Židiny" 1934. Nr. 1, psl. 78.

patirti visa, ką jis vaizduoja, prieitume prie absurdų — radę atvaizduotą savižudybę ar nužudymą, turėtume galvoti, kad menininkas nusižudė ar nužudė. Dažnai tik talentams reikia realiai dalyką pergyventi, kad paskui nesuinteresuotai jį atjaustų ir kurtų. Genijams užtenka įkvėpto intuicijos žaibo. „Menininkui kūrėjui nėra reikalo gyventi, kaip avantiuristui, ir pažinti visus žmonių patyrimus, kad galėtų kurti", sako Pirandello[1].

Taigi, nors meninikas realizuojamą žmogiškai vertingą dalyką stipriai atjaučia, bet vis dėl to jį pergyvena intuicijoj ir žymia dalimi nesuinteresuotai, estetiškai. Tik nesuinteresuotai pergyvendamas tuos vaizdus, kuriuos kuria, jis apsisaugo nuo pavojaus nukrypti į tendencijas, į agitacijas, į pritaikomąjį meną. Jei dalykas nėra praktiškai suinteresuotai pergyvenamas, tai dar nereiškia, kad jis nebūtų nuoširdus. Kiekviena intuityviai ir estetiškai atjausta žmogiškai vertinga idėja gali būti visada nemeluotai nuoširdi. Konkretizuodamas ją dailiojo meno kūriny menininkas jai suteikia ypatingą sugestionuojančią jėgą. „Toji jėga, gyvojo jausmo išraiška, mums atrodo, kaip vienybė meniško jausmo, išreikšto medžiagoje harmoningu būdu ir todėl per savo juslinę formą ji atskleidžia neatskiriamą koncepcijos ir technikos vienybę" (E. de Bruyne).

Kūrėjo technikos priemonių visuma ir kūrinio dalių neatskiriamoji vienybė, išreiškianti juslinėje medžiagoje žmogiškąją idėją, bus forma. Taigi toji priemonių suma, įkūnijusi neatskiriamai medžiagoje idėją, leidžia naturaliai pajusti tos idėjos vertę. Toji juslinė forma[2] turi būti toki

---

[1] Ten pat.

[2] Logiškais sumetimais atskirai kalbama apie idėją ir atskirai apie formą. O meno kūriny atskirai jų nėra; kur nėra idėjos, nėra formos, kur nėra formos, nėra idėjos. Kada menininkas turi idėją, jis ją jaučia, mato ar girdi formoj. Jis intuicijoj jaučia kokioj medžiagoj ir formoj savo pergyvenamą idėją realizuotų. „Menininkas patiria savo jausmus estetinėj formoj ir nukreiptus į ją. Jei nėra formos iš pat pradžios, tai ji niekada nepasirodys. . . Mene turinio ir formos santykis yra visada savotiška sintezė a priori" (*H. Delaroix,* Psychologie de l'Art, Paris, Alcan, psl. 174).

Meno kūriny taip pat nėra nė medžiagos atskirai nuo formos ir idėjos. Idėja nukreipta į formą tėra atskirai nuo medžiagos tol, kol tebėra nerealizuota. Bet ir tada jausdamas idėją formoj, menininkas suvokia kokioj medžiagoj galėtų savo viziją realizuoti. Tada taip sakant idėja ilgisi medžiagos. Tačiau dėl medžiagos rūšies menininkas niekada nėra indiferentiškas. Jis žino, kad ne kiekvienoj medžiagoj jis gali savo idealą įkūnyti. Nuo medžiagos rūšies pareina idėjos realizavimo būdas, išraiška ir forma. Vienokiu būdu ir vienokioj formoj kūrėjas galės realizuoti savo idėją marmure, bronzoj ar granite. Jeigu sutiksime, kad realiai tokie dalykai yra galimi, t. y., jei menininkas su vienodu įkvėpimu ir pasisekimu tą pačią idėją realizuotų marmure, bronzoj ir granite, tai vis dėl to išeitų trys visai skirtingi meno dalykai. Taip bus todėl, nes medžiagos prigimtis ne tiktai veikia į vaizdavimo būdą ir formą, bet dar pati iš savęs turi natūralų įgimtą grožį, kuris, derindamasis su visais kitais elementais, veikia bendrą įspūdį. Jei paimtume kokią nors melodiją ir realizuotume smuiku, fleitu ir žmogaus balsu, tai pamatytume, kokį skirtingą įspūdį duotų ta pati muzikalinė frazė. Taip bus todėl, kad smuiko, fleitos ir žmogaus balso garsinė medžiagos prigimtis ir jos naturalus grožis yra skirtingas, ir kaipo toks veikia idėją, formą, atlikimo būdą, o galutiniame rezultate išeina naujas meno kūrinys.

gyva, toki sugestinga ir pilna jėgos, kad pati viena pasakytų tai, ką autorius kurdamas jautė ir norėjo. Vadinas, dailiojo meno kūriny viskas taip yra ir turi būti suderinta, kad žmogiškai vertingoji idėja lyg trykšte trykštų, lyg kalbėte kalbėtų, kad sužadintų žiūrėtojo skaitytojo ar klausytojo intuiciją, kuri lengvai įžvelgtų kūrinio idėją. Nesvarbu, kad protas tuoj nepajėgs jos formuluoti, svarbu, kad dvasia įžvelgtų ir jaustų, kad emocionalioji prigimtis atsilieptų. Štai kontempliuodami Galdiko „Vėją", jei parašo nebūtų, gal ir negalėtume esmės formuluoti sąvokomis, tačiau visų elementų sukelta ekspresinga vienybė aiškiai bylotų mūsų dvasiai apie tai, kas esmingai susiję su neramiuoju mūsų žemės gaivalu, vėju ar vėsulu.

Taigi, rodos, per juslinės kūrinio formos jėgą, kūrėjo dvasia turi sugestionuoti kontempliuojančiam tai, ką jis pats laiko esminga ar žmogiškai vertinga. „Meniška išraiška yra ta, kuri yra sukurta tik dėl formos, o toji forma turi būti toki, kad kiekvienoj vietoj ir kiekvieną momentą sužadintų tam tikrą menininko norimą nuotaiką", sako K. Federn[1].

Taip turėtų būti. Bet ar visada kontempliuojantis žmogus sugaus tai, ką autorius norėjo? Nevisada. Todėl, bendrai imant, tinka geriau kalbėti apie nuotaiką, apie įspūdį, idėją sužadintą mumyse pačios veikalo formos, juo labiau, kad dailiojo meno kūrinys gali turėti įvairiopų prasmių, žiūrint koks žmogus jį stebės ir iš kokio punkto. Kad ir Galdiko „Vėją" žiūrėdamas vienas gali džiaugtis pačia idėja, kitas spalvų deriniais, trečias kompozicija, ketvirtas technika. Tai vis formos dalykai. Kadangi per formą klausytojas ar žiūrėtojas suvokia idėją, todėl kūrėjo uždavinys, padaryti formą, sugestingą, kuri nieko nedasakytų, nieko nenutylėtų, bet nieko ir nepersakytų, neperdėtų. Forma neturi būti perkrauta smulkmenų, kurios nukreiptų žiūrėtoją nuo esmės. Neturi joj būti nieko, kas būtų prilipdyta, kas būtų lyg tuščias ornamentas, pagražinimas. Viskas dailiojo meno kūrinio formos turi sudaryti didelę vienybę, kuri sugestionuotų gilų žmoniškumą, kilusį iš gyvos kūrėjo sielos. Iš to aišku, kad dailiojo meno kūrinio forma turi būti ne mechaninė, bet individuali, atskleidžianti kūrėjo meninę individualybę. Taigi dailusis meno kūrinys tėra vienas vienintelis, unicum. Kas pagaminta mašinomis ir serijomis, tai nėra tikras meno kūrinys.

Nors meno kūrinio forma yra vieninga, tačiau ji gali turėti keleriopą reikšmę, pagal individų, kurie ją kontempliuos. Ir gali atsitikti, kad ne vien estetinis jausmas bus sužadintas. Štai mes Wagnerio muzikaline drama *Sigfried* gėrimės estetiškai; tuo tarpu E. de Bruyne liudijimu yra nemaža vokiečių, kurie tuo kūriniu gėrisi, kaip germanų didybės ir jėgos įkūnijimu; jie mano, kad gėris estetiškai, o tuo tarpu yra išjudintas jų

[1] *K. Federn,* Das Aesthetische Problem, Hannover, 1928, psl. 11.

išdidus patriotizmas. Kodėl taip yra? Kodėl kūrinio forma, siekianti išreikšti dalyką, kurį menininkas laiko žmogiškai esmingu, įvairiems žmonėms nevisiškai vienodai byloja?

Taip yra todėl, kad meno kūrinio forma yra kalba, ne toki precizuota, ne toki konvencionališkai fiksuota ir nunešiota, kaip paprastoji žodžių kalba. Meno kūrinio forma tai lyg pirmykštė kalba pilna minties ir jausmo sulčių, kuri reiškia vieną dalyką, bet kuri gali iš dalies reikšti ir kitą, nes ji nuo daikto nėra dar storu vartojimo dulkių sluogsniu atskirta. Mūsų kasdienėj kalboj jau sunykęs tas emocionalus — vaizdinis elementas, kuris būna pirmykščioj kalboj. Meno sugestyvi forma, prabildama į žmogaus vaizduotę ir afektus, turi socialinį charakterį, kaip ir mūsų kalba. tik daugely meno šakų (muzika, plastiniai menai) tas charakteris yra žymiai platesnis už kalbą. Paprasta kalba dažnai teturi socialinę reikšmę tik savo tautos ribose. Tuo tarpu muzika ir plastiniai menai gali būti suprantami, suvokiami įvairių tautų.

Tik deja mūsų individualistiniame amžiuje menininkai, nežinia kodėl, nori menui socialinį formos charakterį atimti. Jie, rodos, visai užmiršta, kad menas yra visuomeninės prigimties. Jie kuria veikalą, kuris tik jiems vieniems tėra suvokiamas. Bet jei žmogus susigalvotų kalbą, tik jam vienam suprantamą, ar jis galėtų pykti, kad kiti jo nesupranta? Kaip kalba, kurios kiti nesupranta, nebėra kalba, taip ir menas, kai jis lieka absoliučiai nebesuvokiamas, bus nebe menas. Koks nors kraštutinio ekspresionizmo kūrinys gali būti reikšmingas kuriančiam individui, bet jis nebebus dailusis menas, kada jis žmonėms, siauresnei ar platesnei visuomenei, nebereikš nieko ir nebesiskaitys su estetiškumo reikalavimais.

Jei reikalaujama, kad dailiojo meno kūrinio forma turi būti suprantama, tai tuo dar nesakome, kad pav. tapyboje, daiktai turi būti atvaizduojami visų menininkų vienodai: vieni gali juos reikšti su šešėliais, kiti be šešėlių, vieni lenktomis banguojančiomis linijomis, kiti kampuotomis, panašiomis į trikampius ar keturkampius. Štai mūsų Šimonis nevengia trikampių, lenktų ir laužtų linijų derinimo, tačiau jo kūriniais žmonės mieliau gėrisi negu mūsų naturalistų-peizažistų paveikslais. Tas pat pasakytina ir dėl erdvės. Menininkas gali ją suprasti taip, kaip egiptiečių mene, arba kaip renesanso mene, arba kaip impresionizme yra suprantama. Tapytojo technika taip pat gali būti įvairi — piešimas taškeliais, brūkšneliais, kleksais ir t.t. Jei tik forma išeina suvokiama arba galima suvokti, jei ji pajėgs prabilti į žmogaus afektus ir žadins estetinį pasigėrėjimą, jau bus galima kalbėti apie dailųjį meną.

Jei iš kiekvieno meno kūrinio nereikalausime, kad jis realizuotų visuomenines idėjas, tai vis dėl to kiekvienas kūrinys formos atžvilgiu yra tas pats, kaip ir naujo žodžio atsiradimas visuomenėj. Todėl teisingai

sako A. Jakštas, kad „menas, tai tarimas naujo žodžio, tai socialinis prabilimas į savo tautą, o per ją į žmoniją[1]". Ar plačiau kūrinys prabils į žmoniją, tai pareis nuo menininko talento stiprumo, nuo formos sugestingumo, nuo žmogiškai vertingos idėjos nuoširdaus gilumo, nuo to, kiek ji bus estetiškai pergyvenama.

Bet talentingo oratoriaus konkrečiais vaizdais sukurta prakalba, kuri išreikš pergyventą žmogiškai vertingą idėją, ar jau bus dailiojo meno kūrinys? Ar visuomenine tema dailininko nutapytas agitacinis plakatas priklausys dailiojo meno sričiai? Ar paprasta polka ir fokstrotas, realizuoją džiaugsmo ir erotinio jausmo idejas, turės teisės vadintis meno kūriniais? Nesuklysime pasakę ne. Taip bus todėl, kad šitie visi dalykai turės praktiškų tikslų, bus suinteresuoti. Jie galės turėti dailiojo meno ypatybių, gal ir vadintis net menu, bet į dailiojo meno sritį neįeis. Neįeis, nes specialusis jų tikslas, kurį rodo idėja, bus nustelbęs estetiškumą arba grožį. Nors kiekvieną dalyką, turintį formą, galima pergyventi estetiškai, t. y., nors kiekviename daikte yra grožio, tačiau bendrai žmogaus padariniuose jis nėra siekiamas, tėra antraeilis ir trečiaeilis dalykas. To nėra dailiajame mene — siekdamas specialaus meno kūrinio tikslo, kurį nurodo idėja ir meniškoji valia, menininkas stengiasi padaryti savo kūrinį tokį, kad aktualiai jis būtų estetiškas, gražus. O kadangi dailiojo, o ne pritaikomojo, meno didieji visų, galima sakyti, pripažinti kūriniai siekė grožio ir teikia grožį arba tą nesuinteresuotą džiaugsmą, kuris pareina nuo kūrinio kontempliacijos, mes sakome, kad grožis (l'esthétique, das Aesthetische) yra bendrasis artimasis meno tikslas[2]. Nenorėdami susiaurinti meno srities vien estetinėmis vertybėmis, pripažįstame kiekvienam dailiojo meno kūriniui specialų tikslą, kylantį iš jo žmogiškai vertingos idejos.

Kada Šekspyras rašė Hamletą, jis pirmiausiai stengėsi pavaizduoti tragediją Danijos karalaičio, kuris dėl gyvenimo smūgių iš optimizmo puolė į skepticizmą, paralyžuojantį valią, o negalima sakyti, kad norėjo

---

[1] *A. Jakštas*, Meno Kūrybos Problemos, Kaunas, 1931, psl. 59.

[2] Nors kiekvienas daiktas turįs formą, taigi prieinamas percepcijai, gali būti estetiškai pergyventas ir vadintis gražiu, tačiau neotomistai reikalauja iš daiktų ypač meno kūrinių vienos ypatingos objektyvios formos savybės, kurią jie vadina splendor pulchri, resplendissement de la beauté. Tas spindėjimas nėra ryškumas arba spalvų šviesumas. Jis gali reikštis tiek spalvomis, tiek garsais, tiek ritmu ir judesiais. Tas spindėjimas nenusakomas sąvokomis, bet realiai jaučiamas kaip paslaptis, kaip išvidinė šviesa. Tasai spindėjimas yra lyg kūrinio gyvybė ir siela: „tai žmogaus arba Dievo minties atspindys daiktuose, tai ypač gilus spindėjimas sielos, kuri peršviečia, sielos kuri yra vitalinės jėgos ir gyvybės principas arba dvasinės gyvybės, skausmo ir aistros pradas. Yra dar aukštesnis spindėjimas, Dievo malonės šviesa, kurios graikai nepažino" (*J. Maritain*, Ten pat. psl. 46). Jei yra proporcijos ir simetrijos ir visa, kas iš viršaus sudaro kūrinį, tačiau jei nėra tos paslaptingos šviesos, nėra nei meno kūrinio tikrojo grožio. Štai kodėl nėra nieko nuobodesnio, kaip sausi taisyklingi akademiški tapiniai ar piešiniai, kurie parodo neblogą techniką, bet kurie neturi sielos, neturi to dvasiškumo, kuris prasiveržia pro formą.

sukurti grožį; realizuodamas giliai žmogišką „Hamleto“ idėją, estetinio įgimto jausmo veikiamas, Šekspyras padarė jį prieinamą estetiškai kontempliacijai. Kada garsiojo Limpijos Kristaus autorius kūrė savo Nukryžiuotąjį, jis be abejo pirmiausiai norėjo duoti pajusti ideją mirštančio Dievažmogio Pasaulio Atpirkėjo; tą mirties ideją, kuri sukrečia žmones, kurią nelengva nesuinteresuotai kontempliuoti, menininkui pavyko taip estetiškai pergyventi ir taip realizuoti, kad giliai pajusdamas religinę vertybę, žmogus gali gėrėtis estetiškai.

Jei tik siekdamas savo kūrinio specialaus tikslo — įkūnydamas idėją, kūrėjas ją nesuinteresuotai pergyvena, tai tas nesuintesuotumas estetiškumu atsiliepia atlikimu, ir galutinėj sąskaitoj kūrinys išeina estetiškas — bendrasis tikslas — grožis lieka pasiektas. Kaip praktiškai konkrečiai susiderina specialusis ir bendrasis tikslai — menininko dalykas, kuris kiekvienu atvėju kitaip atrodo. Tiesa, yra menininkų, kurie sako, jog kuriant jiems rūpi tik pilnai realizuoti idėją, o visa kitą jiems nesvarbu. Tokių tvirtinimų ypač pasitaiko mūsų laikais. Tačiau tas nereiškia, kad tikri menininkai tik specialiojo tikslo tesiektų. Jei tik jie savo realizuojamą ideją estetiškai pergyvena, jie, to nejusdami, suteikia kūriniui nesuinteresuotumo, estetiškumo atspaudą ir tąja linkme nukreipia iš dalies ir savo techniką. Nepabrėžtume čia grožį (l'esthétique), kaip bendrąjį meno tikslą, jei nebijotume dailųjį meną paklaidinti kitų žmogaus padarinių tvane. Estetiškumo nereikalaudami, nebemokėtume pasakyti, kuo paprasta „pasiutpolkė“ ar kabaretinis fokstrotas skirsis nuo simfonijos šokio, kuo agitacinė eiliuota prakalba bus ne dailusis menas[1]. Tiesa, pabrėždami estetiškumą (grožį apskritai), kaip bendrąjį meno tikslą, esame pasiryžę išbraukti iš dailiojo meno srities nemaža dalykų, kuriuos nekritiški žmonės dažnai laiko menu. Bet tai darydami žinome ir pritariame J. Maritain, kad tikrai dideli meno kūriniai retai pasitaiko.

Iš to, kas aukščiau pasakyta, galime susidaryti dailiojo meno aptartį. Taigi, dailiuoju menu vadiname žmogaus veiklumo sukurtus objektus,

---

[1] Polka, fokstrotas, kariškas maršas dažniausiai tėra pritaikomojo meno kūriniais ir jais tegalima gėrėtis tik pseudoestetiškai todėl, kad per savo formą veikdami, jie paneigia psichinių galių bendradarbiavimą. Per motorinius jutimus jie tik stengiasi prabilti į afektus, jausmus, o paneigia vieną iš dvasiškiausių galių — intelektą, kurio dėka tik ir tėra galimas atitrauktas nuo praktiškos prozos, nesuinteresuotas, objektyvuotas gėrėjimosi. Jaudinančių neva meno dalykų pritaikomąjį pseudoestetinį charakterį pabrėžia V. Mykolaitis sakydamas: „Dailės veikalas, kuris ypatingai atsiliepia jausmuose, tikrai nėra didžiausios vertės. Tai žymu itin muzikoje: banališkiausias romansas jus sugraudins, polka pralinksmins, o karo maršas įdrąsins labiau nekaip puikiausia simfonija. Tikras grožis ne tuo matuojamas. Jojo veikimas apsireiškia iš tiesų visos žmogaus sielos pakilimu ir visų jos galių sinteze“ (Grožio ir Meno kuriamosios dalies reikšmė, *Logos* Nr. 1., Kaunas, 1921 m., psl. 50). „Agitacinis“ fokstrotas, agitacinė prakalba, agitacinis himnas mus pririša prie tikrovės, nes specialusis jų tikslas nulemia bendrąjį ir išmuša žmogų iš estetinės pusiausvyros.

kurie įkūnija estetiškai pergyventą žmogiškai vertingą idėją tam tikroj juslinėj formoj, kuri savo pačios sugestyvia jėga žmogaus intuicijai[1] leidžia tą idėją pergyventi tiesiog ir estetiškai.

Taigi, dailiojo meno kūryba gamina daiktines *formas*, kurios suteikia žmogiškai vertingų idejų *intuiciją* ir prabyla į mūsų *estetinį jausmą*. Estetiškai galima gėrėtis ir lėktuvu ir kitu žmogaus padaru, ir gamta, bet estetinis gėrėjimąsis meno kūriniu skiriasi nuo gėrėjimosi gamta. Gėrėjimąsis dailiojo meno šedevru yra turtingesnis ir gyvesnis už bet kokio kito objekto sužadintą estetinį jausmą. Dailiojo kūrinio sužadinta nesuinteresuota emocija gali vadintis tiesiog grožėjimusi. Jis turtingesnis už paprastą estetinį jausmą, nes duoda pajusti kitą žmogų ir perlą iš žmogiškųjų vertybių neramios jūros. Kūrėjo intuicija prabyla į besigėrinčio intuiciją. Jis yra gyvesnis ir gilesnis, nes kūrėjas kūrinio forma tyčiom stengiasi sudaryti sąlygas, kuriose religinės, tautinės, erotinės idejos būtų estetiškai pergyventos kontempliuojančio žmogaus.

Bet toksai gėrėjimosi nėra būtinas ir esminis pritaikomajam menui, kaip jam ne labai svarbu, kad savo forma prabiltų į žmogaus intuityvinį jausmą ir duotų jam pajusti kokią nors žmogiškai vertingą ideją. Šitaip kalbėdami visai nenorime pažeminti pritaikomojo meno. Mes sutinkame, su G. Séailles, kad jis turi net didesnę socialinę reikšmę negu dailusis menas. Taip pat sutinkame su minėtu estetiku, kai jis sako, jog „grožis nėra šalta ir mirusi dievaitė, kuri gyvena muzėjuose“[2], ir žinome, kad pritaikomasis menas yra dailiojo tėvas—gimdytojas, tačiau tai nekliudo juodu skirti nuo vienas kito. Kad ir gražiausias fotelis, kad ir puikiausia išpuošta damos suknelė, kad ir brangiausias žiedas, kad ir dailiausia žvakidė būtų ir meniškai būtų padaryti, tačiau vis dėlto dailiojo meno kūriniai nebus. Jie visuomenės gyvenime gali turėti ir turi savo prasmę, tačiau jų ideja nebūtinai bus žmogiškai vertinga ir estetinio gėrėjimosi žadinimas neesminis dalykas. Kūrinio ideja gali būti net stipriai žmogiška, bet jei ji bus taip išreikšta ir įforminta, kad nesuinteresuota estetinė intuicija bus nebegalima, tada dalykas nebeįeis į dailiojo meno sritį.

---

[1] Nors estetinėje intuicijoje juslinis ir intelektualinis pažinimas ir jausmas vyksta drauge neatskiriamai, spontaniškai, tačiau patį vyksmą, kai su estetiniu pažinimu eina estetinis smagumas, gana gerai pavaizduoja žinomas prancūzų filosofas J. Maritain. Jis sako: „Meninio grožio intuicija yra priešingoj pusėj mokslinės tiesos abstrakcijai. Mat čia tik per juslės pažinimą būtybės šviesa teįeina į intelektą. Tada intelektas, nukreiptas nuo bet kokių abstrakcijos pastangų, gėrisi be darbo ir be svarstymo. Jis yra laisvas nuo paprasto triūso, ir jam nereikia iš medžiagos atskirti suvokiamą esmę, kuri joj yra paslėpta; jam nereikia žingsnis po žingsnio apžiūrėti visas jo ypatybes; kaip elniui prie gyvojo šaltinio, protui nebelieka nieko daugiau, kaip tik gerti, ir jis geria būtybės šviesą“ (*J. Maritain,* Art et Scolastique, Paris, Rouart, 1927, p. 40). Šitas betarpiškas, sintetiškas be abstrakcijos pastangų pažinimo šviesos gėrimas ir jo pažinimo kaip tokio meilė sudaro estetinės intuicijos džiaugsmą.

[2] *G. Séailles,* L'origine et les destinées de l'art, Paris, psl. 12 ls.

Arba štai grynųjų nuogybių arba gašlių pozų menas, dažnai vadinamas pornografija, vaizduoja žmogiškai vertingus dalykus, kurie stipriai paliečia afektus, tačiau siekdamas tik vieno specialaus seksualinio tikslo tampa pritaikomuoju menu, naudingu biznieriams ir pakrikusiai gyvenantiems žmonėms.

Bet šitą pastarąjį pavyzdį paėmę mes tuoj pastebime, kaip konkrečiai imant yra sunku išvesti aiškią ribą tarp dailiojo ir pritaikomojo meno. Juk yra paveikslų ar statulų, vaizduojančių nuogas ar pusnuoges figūras, kuriomis vieni žmonės gerisi estetiškai, o kiti taip gėrėtis negali, nes juose gimsta geidulys. Šiems pastariesiems kūrinys jau virs pritaikomojo meno dalyku. Arba štai paveikslai, vaizduoją kai kurias pozas, suaugusiems ar vedusiems žmonėms bus prieinami estetiškai, o tuo tarpu jauniems žadins gašlumą ir virs pritaikomojo meno dalyku.

Kad ir reikalaudami iš dailiojo meno kūrinio estetinio pasigerėjimo ir žmogiškai vertingos idėjos vis dėlto susiduriame dažnai su sunkumais, kai reikia pasakyti, kuris kūrinys skirtinas į pritaikomojo meno sritį ir kuris į dailiojo. Dėl šito ir kitų sumetimų kai kurie estetikos teoretikai ir siūlo daliojo meno aptarty nevartoti žodžių, estetinis pergyvenimas, estetinis pasigėrėjimas, siūlo aptarti dailųjį meną, kaip žmog. veiklumo sukurtus objektus, kurie įkūnija pergyventą žmogiškai vertingą idėją tam tikroj juslinėj formoj, kuri savo pačios jėga duoda tą idėją tiesiog pajusti. Kiti estetikai elgiasi priešingai; jie tik tokius objektus laiko dailiojo meno kūriniais, kurie realizuoja grožybę arba grynąjį grožį, kurį savo kūriniuose įkūnija klasikai. Taigi ir kyla klausimas, ką turime manyti apie tas pažiūras bei teorijas.

II

Pirmiausia, kaip žiūrėti į tuos teigimus, pagal kuriuos vienintelis meno tikslas esąs grožybė ar grožis?

Štai tomistas A. Fargès sako, kad „artimiausias meno objektas ir tikslas yra grožio išreiškimas jutimams prieinamoj formoj“ ('expression du beau sous une forme sensible)[1]. A. Jakštas taip pat panašiai išsireiškia, kai sako, kad „meno tikslas kurti nauji grožio kūriniai“[2]. Bet kai jis kitoj vietoj pradeda aiškinti, kaip supranta gražų dalyką, tada paaiškėja, kad grožio sąvoką reikia susiaurinti grožybės arba idealiojo grožio prasme. Jis sako: „Tikras kelias į grožį — tai išmėtytų gamtoj grožio elementų sintezė. Turim, pav., 10 dailių vaikučių; kiekvienas dailus savotiškai. Bet vienas turi ypatingai dailias akis, antras lūpas, trečias plaukus, ketvirtas kaklą, penktas smakrą ir t.t. Jei menininkas nori nupiešti idealiai gražią vaiko galvu-

---

[1] Cituota pas *A. Jakštą*, Meno Kūrybos Problemos, Kaunas, 1931, psl. 69.
[2] Ten pat, psl. 32.

tę, tai savo paveikslui tegu duoda pirmojo vaiko akis, antrojo lūpas, trečiojo plaukus ir t.t. Tai ir bus grožio sintezė. Tas pats pritaikintina ir kit ką bepiešiant, pav., gamtos reginį"[1]. Iš to, kas čia pacituota, matyti, kad A. Jakšto simpatijos linksta į tipiškąją grožybę, į tą giedros pusiausvyros, olimpišką, malonų nesuinteresuotą jausmą, kuris kyla kontempliuojant proporcingas bei simetringas vieningai įvairias formas. Taigi, atrodo šitokį grožį menas turįs kurti.

Nors nesileisdamas į konkrečius pavyzdžius, panašiai kaip Jakštas, kalba jėzuitas G. Sortais: „Le but suprême de l'oeuvre d'art, c'est la *réalisation de l'idéal*[2] (aukščiausias meno kūrinio tikslas — *idealo realizavimas);* o idealas yra „kūriamosios vaizduotės sumanytas tobulos grožybės tipas" (un type de beauté parfaite conçue par l'imagination créatrice)[3]. Taigi menas bus tada dailiuoju, kai jis įkūnys tą idealų grožį, kurio siekia klasikų kūriniai, ir kuris yra maloniausiai olimpiškiausiai estetiškai pergyvenamas. Kaip žiūrėti į tai?

Reikia sutikti, kad tobuliausia meno forma, kuria pasireiškia estetinės idėjos, yra grožybė, ir kuri realizuota mene gali būti vadinama dailenybė. Taip pat reikia sutikti, kad maloniausį ir gryniausį pasigerėjimą teikia tie kūriniai, kurie realizuoja grynąjį grožį arba grožybę, nes jie geriausiai prabyla į mūsų estetinį jausmą. Įpratęs pastebėti gamtoj, kaip jos gyvieji kūriniai savo formose siekia realizuoti pusiausvyrą, simetriją, ir pats savo sieloj jausdamas giedros ir hamonijos reikalą, žmogus mėgsta tas ypatybes sutikti mene ir jas skaidriai pergyvena. Todėl Michel-Angelo skulptūra „Marija ir Kūdikis", Rafaelio Sikstinos Madona, Poussin „Arkadijos Piemenys", Torwaldseno „Kristus", Ingres „Homero Apoteosė" arba A. Osbert „Antikinis Vakaras" dvelkiąs klasikine giedra ir paprastumu yra mėgiami net tokių žmonių, kurie turi nejautrų skonį.

Taigi iš tikro yra toksai menas, kuris beveik nenori žadinti nei religinių, nei tautinių jausmų, bet pirmaiusia grožybės emociją. Tiems meno kūriniams arba dailenybėms menininkas tesirinks tik grynojo grožio elementus, kurie tesužadins giedrą išvidinę harmoniją, pasitenkinimą. Jis rinksis ir stilizuos viską, turėdamas galvoj grožybės jausmą, kuris yra viena *estetinio* jausmo formų, kaip šis pastarasis kad yra viena iš jausmo formų apskritai. Jei dailenybės teikia žmonėms tobuliausį džiaugsmą, tai dėl to nėra išbrauktini iš meno pasaulio ir tie meno kūriniai, kurie teikia mišrų estetinį pasigėrėjimą ir dar daugiau negu vieną pasigėrėjimą.

Yra žmonių dažnai manančių, kad estetinė vertybė yra brangiausia žmogui; tačiau iš tikrųjų taip nėra, nes dar žmonijai yra vertingos religi-

---

[1] Ten pat, psl. 192.
[2] *G. Sortais,* Traité de Philosophie, Paris, 1924 psl. 394.
[3] Ten pat, psl. 395.

nės, tautinės, erotinės ir kitokios idėjos. Jos žmonijai gal net reikšmingesnės už estetines. Todėl nedera norėti, kad kiekvienas meno kūrinys būtinai realizuotų tik vienas estetines vertybes; o dar pavojingiau būtų norėti, kad kiekvienas dailiojo meno objektas tesiektų žadinti tik olimpiškąjį grožybės jausmą. Pastatydami grožybę vieninteliu meno tikslu mes prieitume tiesiog prie juokingų rezultatų — mes pamatytume, kad nebebūtų galima laikyti menu net tragedijos ir komedijos šedevrų, nes tiek komizmas, tiek tragizmas paremti disharmonijos principu, yra jau kitos estetinės kategorijos negu grožybė. Taigi negalime asimiliuoti tragizmo arba didingo kilnumo (sublime, das Erhabene), kuriuose yra įmaišyti ir nemalonūs jausmai, su tuo maloniu pasitenkinimu, kurį mums leidžia pajusti viena iš estetinių kategorijų, būtent tobulojo grožio jausmas[1].

Pamėgę graikiško klasikinio meno idealą, kai kurie žmonės stengiasi jį apginti ir padaryti meno tikslu, nurodydami į objektyviąsias gamtos grožio ypatybes[2]. Pastebėję gamtos kūriniuos daugingų elementų vienybę ir formų harmoniją bei proporciją, jie mano, kad šitos ypatybės turi būti mums kriterijai, nurodantieji meno esmę ir tikslą. Iš pirmo pažvelgimo, iš tikro atrodo, kad objektyviosios grožybės ypatybės gali būti menui geru keliarodžiu; tačiau kiek giliau patyrinėję pastebime, kad jos dar nėra visas grožis ir kad jas gali turėti padariniai, kurie nebūtinai siekia estetinio gėrėjimosi. Štai gerai sukonstruktuotas lėktuvas ir net mokamai padarytas damos batelis turės taip pat objektyvių grožybės ypatybių — tvarka pasižyminčia daugingų elementų vienybe, harmonija bei proporcija[3]. Sumi-

[1] Kadangi tragizmas remiasi moraline ir fizinė disharmonija arba neatsiekta harmonija tai suprantama, kad jo negalima suvesti į olimpišką pusiausvyrą. Todėl norėdamas būti nuoseklus toks G. Sortais apie tragizmą visai nekalba. Bet ar tragedija nėra viena iš tų meno šakų, kuri yra davusi daug šedevrų ir teikia mišrų, bet neabejotinai estetišką pasigerėjimą? Kai nesiskaitoma su tokiais ir panašiais faktais, tai rodo, kad kažin kas aptarty yra netvarkoj. (G. Sortais taip pat nebežino ar kilnybę — sublime ir komizmą skirti į grožybę ar ne, nes mato, kad tarp jų ir idealiojo grožio yra skirtumo).

Ypač katalikai neturėtų statyti grožybės vieninteliu meno tikslu, nes tuo turėtų pripažinti, kad Kristaus kančios kelias, Jo mirtis ir kankinių heroizmas mirties valandą negali būti imami kaip temos dailiojo meno kūriniams, nes mirtis, kančia ir tragizmas nesiderina su giedria olimpiška harmonija. Iš tokių esteticistinių sumetimų išeidami, kai kurie renesansininkai ir mėgino neigti pačią krikščionybę ir iškelti pagonybės mitologiją.

[2] Šita linkme stiprių sugestijų yra davęs A. Jakštas straipsniuose „Amžinoji poezija ir jos kūryba“, Židinys, 1932, XVI tomas, psl. 146 ss. Taip pat „Matematiškasis Meno Dėsnis“ Meno Kūrybos Problemose.

[3] Jei čia pasakome, kad elementariosios mums įprastų gamtos kūrinių (palmės, žmogaus kūno) proporcijos negali nurodyti kelių meno kūrinio grožiui atsiekti, tačiau tai nereiškia, kad mes paneigtume iš viso harmonijos ir proporcijų reikšmę mene. Ne, jų nepaneigiame, tik norime užakcentuoti, kad meno kūrinio proporcijos nebūtinai turi būti taip elementarios, kaip dažnai gamtoj pasitaiko. Kiekvienas tikras meno kūrinys turi savo harmoniją ir proporcijas, kurios dažnai yra įvairesnės ir turtingesnės už gamtines. Dailiojo kūrinio proporcijos gali pasireikšti begaliniu įvairumu. Tuo reikalu žinomas filosofas J. Maritain šitaip rašo: „Tas pat pasakytina apie proporciją, darnumą arba harmoniją. Jos įvairauja pagal objektus

nėtais daiktais net bus galima gėrėtis estetiškai, bet jie dailiojo meno kūriniais nebus. Taigi objektyvios gamtos grožio ypatybės nedaug ką gali pasakyti apie meno esmę ir tikslus.

Ieškoti menui normų grynai objektyviose gamtos grožio ypatybėse būtų ir tam tikrų pavojų. Pirmiausia tuo keliu einant būtų galima atsidurti į negyvą sausą akademizmą, kuris tapyboj ar skulptūroj tenkinasi proporcingai nuaugusių nuogų ar pusnuogių modelių vaizdavimu, užmiršus gyvąją kūrybą ir dvasią. Iš kitos pusės orientuojantis pagal gamtos kūrinių grožį galima lengvai patekti į tą pasaldintą suidealizuotą sentimentalizmą, kuris dažnai pasireiškia religinėse statulose ir religiniuose paveikslėliuose, skiriamuose liaudžiai ir gaminamuose serijomis.

Jei pačios meno esmės neišsemia nei grožybė apskritai nei gamtos kūrinių grožybinės ypatybės, tai gal pasieksime dailiojo meno esmę, laikydami artimuoju jo tisklu vieną grožį apskritai, t. y. pasitenkindami kūrinio teikiamu mišriu estetiniu pergyvenimu? Iš to, ką pasakėme eidami prie meno aptarties, matyti, kad vienu grožiu apskritai meno esmės dar neišsemiame. Pastatę jį vieninteliu tikslu, negalėtume pasakyti, kodėl religinis menas skiriasi nuo erotinio, o šitas pastarasis nuo patriotinio meno. O mes juos skiriame todėl, kad greta bendrojo meno tikslo kiekvienas dailusis kūrinys turi savo specialų tikslą, kuris kyla iš kūrinio idėjos ir menininko kūrybinės valios. Tačiau įsižiūrėję į estetinį pasitenkinimą, kurį teikia didieji dailiojo meno kūriniai, žmonės užmiršta visa kita, paleidžia iš akių specialiuosius meno tikslus ir temato tik grožėjimosi jausmą.

Štai graikų įtakoje išaugę Renesanso ir naujųjų amžių klasicizmo menas nori leisti gėrėtis Kristumi, ir iš jo padaro vieną gražiausių žmonių. Jį tokį stengiasi vaizduoti net baisiausiuose mirties kentėjimuose. Mes gėrėmės gražiu Kristumi ir kitais klasikiniais kūriniais ir manome, kad ir visų laikų kūrėjų vienas tikslas tėra ir tegali būti tik grožis, teikiąs kad ir mišrų estetinį pasitenkinimą. Mes esame tokioj stiprioj graikų meno įtakoj, kad kartais nepajėgiame suprasti, jog menininkas mums pirmiausiai nori parodyti kenčiantį ir merštantį Dievažmogį, o estetiškai prieinamą mums jį padaro dažnai visai nesąmoningai.

Nors grožis apskritai visiems laikams esmėje palieka tas pat, t. y. nesuinteresuotas intuityvus esmės suvokimas pro daikto juslinę formą, tačiau kiekvienoj epochoj ir su kiekvienu menininku jis atrodo kintąs.. Faktinai jis nekinta, bet tik kitaip susiderina su specialiu kiekvieno meno kūrinio tkislu. O kadangi specialusis tikslas kaitaliojasi su kiekvienu nauju

---

ir pagal tikslus. Gero vyro proporcija nėra dar vaiko proporcija. Pavidalai padaryti pagal graikiškąjį ar egiptiškąjį kanoną yra tobulai proporcingi savo rūšy... Integralumas ir proporcija neturi jokios absoliutinės reikšmės ir turi būti suprasti atsižiūrint santykio su kūrinio tikslu, kuriuo yra įspindinti formą medžiagoje" (*J. Maritain*, L'Art et Scolastique, Paris, L. Rouart, psl. 44).

kūriniu ir pareina ne tik nuo menininko asmenybės bet ir nuo epochos bei aplinkos, todėl specialusis ir bendrasis tikslas būna vis kitaip susikombinavę. Žmonės dažnai šitą faktą užmiršta. Kadangi paprastas estetinis gėrėjimos jiems yra labiau įprastas ir kadangi šitą estetinę pusę (bendrąjį tikslą) labiau akcentuoja klasikinių srovių menininkai, todėl imama manyti, kad vienintelis meno tikslas tėra grožis.

Dėl šito šališko įsižiūrėjimo dažnai tenka smerkti autorius, kurie nutolsta nuo klasikinio idealo. Bet vardan Rafaelio nedera neigti Goya, vardan Leonardo de Vinci — niekinti Rembrantas, o vardan Ingres — Delacroix. Jei pirmiesiems estetiškumas ir olimpiškas giedrumas yra beveik aukščiausias dalykas, tai antrieji mato labiau kitas žmogiškas vertybes, ir jų siekdami, pasiekia, tik kitaip, ir bendrąjį tikslą. J. S. Bach, Mozart, Beethoven pirmiausia siekia grožio, o R. Wagner, C. Debussy, E. Grieg jo siekia per specialiuosius savo kūrinių tikslus ir kitokiomis priemonėmis.

Tematydami grožyje vienintėlį dailiojo meno tikslą ir nenorėdami į meno aptartį įsileisti nieko kito greta grožio, kai kurie meno filosofai ima siaurinti net paties grožio sritį. Vienu iš tokių siaurintojų yra italas B. Croce. Jis sako: „Palikime retorikams ir girtiems žmonėms reikalą teigti, kad gražus medis, graži upė, aukštas kalnas arba dar gražus arklys ir graži žmogiška figūra yra aukštesni už kūrinius, sukurtus Michel-Angelo kaltuko ,ir už Dantės eiles, ir pasakysime, turėdami daugiau racijos, kad „gamta“ yra kvaila santyky su menu, ir kad ji yra „kurčia“, jei žmogus jos neprakalbina[1]. Taigi Croce nėra gamtos grožio ir nėra jokio kito grožio, kaip tik tas, kuris būna žmogaus išreikštas, t. y. nėra kito grožio, kaip meno grožis. Jei taip siaurai tesuprastume grožį, kaip jį supranta Croce, tai meną iš tikro galėtume pavadinti žmogiškąja grožio kūryba.

Manydamas, kad meno kūriniai duoda giliausių estetinių pergyvenimų ir dar šį tą daugiau, prancūzas Ch. Lalo prieina beveik tokių pat išvadų, kaip B. Croce. Jis tiesa visai nepaneigia gamtos grožio, o tik nenori duoti jam savistovios estetinės vertybės. Ch. Lalo sako: „Ir iš tikrųjų, gamta tik tada teturi estetinės vertės, kai ji yra žiūrima pro meną, kai yra išversta į kalbą kūrinių, artimų technikos suformuotai dvasiai. Kalnai pasidarė nuo to laiko gražūs, kai mes virtome romantikais. Graikų, lotynų ar prancūzų klasikams jie buvo indiferentiški arba biaurūs. Priešingai pagražinta prancūziškų parkų gamta buvo romantikų ir realistų laikoma biauri. O iš tikrųjų yra „anestetiškas“ (arba neutralus) žalios nepaliestos gamtos grožis ir yra „pseudoestetinis“ tipiškosios, išpuoštos arba atrinktos gamtos grožis; pagaliau vienintelis tikrai „estetiškas“ grožis pats iš savęs yra meno grožis[2]. Pagal Lalo tikrasis grožis yra ne tada, kai vaizduojamas

[1] *B. Croce,* Bréviaire d'Esthétique, Paris, Payot, 1923 psl. 55.
[2] *Ch. Lalo,* L'Esthétique, Paris, Alcan, 1927, psl. 5.

gražus gamtos objektas, bet daiktas įgauna estetinę vertę, kai jis yra apdirbtas individualios žmogaus technikos. Juk sako Lalo, kad: „Gražios moters paveikslas nėra būtinai gražus paveikslas. Ir iš prigimties negražios arba nereikšmingos moters portretas gali būti šedevru[1]. Pažiūrėkite, sako, į ispano Velasquez ar Rembranto kūrinius, kiek ten yra negražių dalykų gražiai atvaizduotų. Tiesa, klasikai stengiasi imti tik gražius dalykus ir juos gražiai vaizduoti, bet kiti menininkai gražiai vaizduoja ir indiferentiškus grožio atžvilgiu objektus. Jie pasidaro gražūs tik dėl menininko techninio veikimo, dėl stilizacijos, nes „menas yra stilizacija, o gamta be stiliaus yra anestetiška" (neutrali)[2].

Net negraži gamta, menininko apdirbta, perėjusi per jo išvystytą ir tobulą asmeninę techniką lieka graži.

Kad menininko technika yra svarbus dalykas dailiojo meno kūriniui, tai tiesa, dėl kurios mes turime pritarti Lalo. Bet negalime sutikti su tuo, kai jis gamtai nenori duoti jokios estetinės vertės. O taip atsitinka su Lalo greičiausia todėl, kad jis grožį pastato vieninteliu meno tikslu ir tą grožį temato kūrėjo technikoj. Prieš šitokį grožio supratimą pasišiaušių jau minėtas B. Croce ir pasakytų, kad: „Tos dvi veiklumo formos taip labai skiriasi viena nuo kitos, kad galima būti dideliu menininku ir blogu techniku"[3]. „Technika nesukuria meno; menas gali egzistuoti ir prie netobulos technikos", sako A. Jakštas versdamas A. Fulcrano mintis[4]. Iš tikro viena technika meno kūrinio neišaiškiname. Juk batsiuvis taip pat turi savo techniką. Ją turi siuvėjas, modistė, stalius; ją turi inžinierius statąs lektuvą, ir t.t. Nors toji gera technika padaro jų amato vaisių prieinamesnį estetiniam pasigėrėjimui, tačiau nepadaro tikro dailiojo meno kūrinio, o eventualiai galimas estetinis pasigėrejimas jų darbo objektu nėra būtinas, o tik pripuolamas, antraeilis.

Matydami, kad viena grožybe, estetiškumu ir net techniniu veiklumu negalima išsemti visos meno kūrinio esmės, kai kurie estetikai metasi į kitą kraštutinumą, mėgina sukritikuoti estetiškumo reikalavimus mene, ir juos pakeisti visai kuo kitu. Tokią antiestetinę srovę, meno esmės ieškant, sudaro daugiausia vokiečių mokykla, K. Fiedler, Dessoir, R. Hamann. W. Woringer ir Utitz, kurie specialiam meno kūrinio prigimties tyrinėjimui yra sukūrę net atskirą estetikos šaką, kurią jie vadina Allgemeine Kunstwissenschaft.

Vienas iš tos mokyklos šalininkų W. Woringer štai kaip maždaug kritikuoja tą estetiką, kuri iš meno kūrinio reikalauja grožybės, arba tik

---

[1] Ten pat psl. 7.
[2] Ten pat psl. 9.
[3] *B. Croce*, Bréviaire d'Esthétique, psl. 54.
[4] *A. Jakštas*, Meno Kūrybos Problemos, psl. 18.

grožio apskritai. Woringer mano, kad iš kiekvieno kūrinio mes neturime teisės reikalauti grožybės arba estetiškumo, nes mūsų europiečių skonis nėra viso pasaulio skonis, ir europiečių menas nėra pavyzdys visoms tautoms. Mūsų estetika esanti tik sistematizuota psichinių reakcijų visuma į klasikinį graikų meną. Mat, kurdami meną graikai, siekė tam tikros formos, kuri mūsų sąmonėj sužadintų tam tikrą reakciją, duodančia tobuliausį estetinį pasitenkinimą. Bet jei graikų menas ir jo įtakoj išaugęs porenesanso ir naujasis klasikinis menas siekia grynojo grožio, t. y. tokio gryno sveiko griedraus pasitenkinimo, kur nėra jokio nemalonaus jausmo, tai dar nereiškia, kad visų laikų ir visų tautų menas to būtinai turi siekti. Todėl labai dažnai atsitinka, kad išeidami iš klasikinio meno estetikos mes esame šališki ir nemokame įvertinti, kitų kraštų, pav. negrų ar japonų meno. Dėl tos pat klasikinės estetikos mes pasmerkiame tokio Debussy ar Igor Stravinskio muzikos netobulus akordus tik todėl, kad jie visai nepanašūs į mums įprasto Bacho akordus ir harmoniją.

Estetika, kuri stato vieninteliu meno tikslu grožybę ir kuri remiasi vien klasikinio idealo interpretavimu, negalinti išaiškinti net bizantinio ar gotinio meno. Mat gotinis menas siekęs visai kitokių tikslų, o ne grožybės. Taigi norint suprasti gotinio ir kiekvieno kito stiliaus psichologiją ir estetiką, reikia viską imti plačiau; reikia gilintis į specialinius meno kūrinio tikslus, į jo materiją, į jo techniką.

Tęsdamas Woringerio mintis E. deBruyne sako: „Kaip niekas kitas taip ir mes nemanome neigti, kad graikų menas yra „gražiausias“ iš visų kitų menų, bet niekas taip pat neturėtų teigti, kad grynai klasikiniame estetiniame jausme būtų pradžia ir tikslas kiekvieno meno. Estetiškumo sąvoką reikia suprasti plačiau, pozityviai — ji neturi tiktai žiūrėti klasikinių meno kūrinių, bet taip pat kitų stilių ir kitų meno srovių estetinę vertę. Ji negali užsidaryti nei graikų grožyje, nei gotikoje, nei idealizme, nei naturalizme, nei europeiškoje tradicijoje, nei moderniose srovėse — ji turi visą priimti kaipo faktus, juos aiškinti“[1].

De Bruyne rodosi, kad negalima tenkintis estetine graikų įtakoj esančia estetika ir todėl, kad mes gerai nežinome, ar graikai tesiekė tik vieno estetinio pasitenkinimo. O gal jeims grožis buvęs tik priemone siekti kitiems religiniams, tautiniams, valstybiniams, moraliniams tikslams.

Išeidamas iš tų samprotavimų E. de Bruyne daro išvadą, kad nei grožybė nei estetiškumas (grožis apskritai) meno kūriniui nėra būtini. Gerai jei jie yra, bet jei jų nėra, tai ir be to meno kūrinys pasiekia savo tikslą. Kaip žmogus taip ir menininkas yra sudėtingos būtybės, todėl, be estetinių, jos turi daugybę kitų tikslų, kuriems atsiekti meniška forma tesanti

---

[1] *E. de Bruyne*, Esquisse d'une Philosophie de l'art, psl. 43.

tik priemonė. Žiūrėtojas ar klausytojas mato ne vieną formą, sukurtą jo malonumui, o jo sąmonėj būna įvairių elementų, kurių kiekvienas atskirai nėra estetinės prigimties.

Šitą antiestetinę tezę stipriai remia vienas jos kūrėjų R. Hamann. Jo manymu plačią sritį mene užima vadinamasis iliustratyvinis menas, kurio kūriniai nori patenkinti žmogaus etinius, religinius, intelektualinius tikslus. „Kiekvienas religinis menas, sako R. Hamann[1], yra iliustratyvinis ir tam sukurtas, kad garbinimo ir maldos dalykai būtų kaip galima arčiau prieinami religiniam jausmui, ir kad sunkiai suprantami ir įsivaizduojami objektai įgytų apčiuopiamos tikrovės, į kurią siela su savo viltimis ir troškimais galėtų krypti. Visas vidurinių amžių menas savo santykių turtingumą atiduoda tik tam, kuris yra taip įvesdintas į jų turinio istoriją, kad vardai ir sąvokos yra savi, arba kuris jų aistringai klausiasi, kad galėtų su jais tikrai santykiauti". O tiems žmonėms, kurie iš vidurinių amžių meno ir bažnytinių paveikslų reikalautų, kad jie tevaizduotų tai, kas savaime suprantama, R. Hamann mano, kad jiems būtų galima šitaip pasakyti: „Jūs kurie įeinate į mūsų bažnyčias su profaniškais estetiniais jausmais, jus reikią išginti iš bažnyčios su botagais, kaip pirklius; eikite į savo muzejus ir teatrus, jei norite „gėrėtis"; mūsų bažnyčios netarnauja estetiniam smagumui, bet religiniam stiprinimui, ir mūsų paveikslai pamokytam tikinčiam žmogui visai suprantami". Naujaisiais laikais dėl estetinių reikalavimų į bažnyčias įvesta nemaža paveikslų, kurie maža teturi religinio momento. Tačiau Madona, kuri tebūtų tik graži moteris, bažnyčioje nerastų sau vietos. Joj turi būti religinės minties. Visi Kristaus gyvenimą ir kančią vaizduoją paveikslai, kaip kryžiaus keliai, pirmiausia siekia religino tikslo.

Menas tarnauja taip pat kolektyvo jausmus išreikšti ir gimdo religines statulas, paveikslus, didžiulius paminklus tautos ar žmonijos didvyriams pagerbti. Jei menas padeda siauresniam šeimos gyvenimui, jis kuria portretus, biustus, miniatiūras. Kai kuriuos tų dalykų galima pasidaryti mechaniškai, bet mes norime, kad juos darytų menininkas, nes siekiame tam tikro idealo. Mes garbinamą tautos herojų norime įsivaizduoti ne tokį, koks jis atrodė jo kamerdineriui, bet tokį, koks tautos vaizduotėj yra susidaręs bet ir panašus į gyvenusį. Iš mylimo asmens portreto reikalaujame, kad jis būtų panašus į tą žmogų, bet drauge malonesnis, idealesnis, toks, koks jis atrodė mūsų mylinčiai širdžiai, o ne toks, koks jis atrodė indiferentiškiems pašaliečiams ar fotografijos aparatui. Vadinas ir čia iš meno mes reikalaujame pirma kažin ko kitko, o ne estetiškumo, gražumo. O jei menas iliustruos mokslo veikalus, vėl bus pirma reikalaujama ko

[1] *R. Hamann,* Aesthetik, Leipzig, 1919, psl. 11.

kito. Tokiu būdu „visa iliustratyvinio meno sritis nėra estetiška, sako R. Hamann[1], nes meno kūrinys čia yra santykiuose su praktine realybė ir yra įtrauktas į žmogaus mokslinį, etinį arba religinį gyvenimą".

Išdėstęs R. Hamanno pažiūras E. de Bruyne[2] priduria: „Jeigu koks fetišas būtų indiferentiškas religiniam jausmui ir teprabiltų tik į estetinį jausmą, tai primityvusis žmogus nežinotų, kam jis reikalingas. Drama savo prigimtimi faktiškai daro moralinės ir socialinės įtakos... Toki *Missa Solemmis*, pasilikdama muzikos kūriniu, turi kitų tikslų negu gedėjimo maršas arba simfoninis šokis".

III

Šitų faktų akyvaizdoje mes turime sutikti su Woringeriu, Hamannu, E de Bruyne, kad menas turi kitų tikslų, o ne vien tik estetinių; bet mes negalime sutikti su tuo, ką jie yra linkę neigti arba atvirai neigia. Jei iš žmogiškai vertingos idėjos emocionalinio pergyvenimo, sužadinto kūrinio formos nereikalausime estetiškumo, tai tuo darosi neaišku, kuo dailusis menas skirsis nuo pritaikomojo. Jei visai atmesime iš kūrinio estetiškumo reikalavimą, tai kaip tada atskirsime erotinį meną nuo pornografijos, nes jie abu paliečia žmogiškas vertybes ir stipriai prabyla į afektinę žmogaus prigimtį. Atmetę estetiškumo būtinumą nebežinome ar kantičkinis, bolševistinis ir agitacinis menas bus pritaikomasis ar dailusis. Kuo skiriasi ritualinis egzotinių tautų šokis nuo to paties ritualinio šokio atliekamo šokėjos menininkės scenoj? Pasakys kas, kad jie skirsis technika ir forma. Taip jie skirsis forma ir technika, bet skirsis dar ir tuo, kad egzotinės tautelės šokis, teturėdamas vieną specialųjį ritualinį tikslą tebus pritaikomuoju menu, o toks pat ritualinis balerinos šokis scenoje galės būti dailiuoju menu, jei tik šokėja norės, kad publika jos mimiką, judėsius, gestus ir pozas galėtų pergyventi estetiškai.

Mes sutinkame su E. de Bruyne, kad primityvusis žmogus nežinotų kas daryti su savo fetišu, jei jis težadintų estetinį jausmą. Bet jei koks fetišas tesieks magiškai religinio tikslo, vaizduodamas kokio nors baisaus dievo veislumą, paneigdamas estetiškumą, ar tada jis bus dailiojo meno kūrinys? Ne. Ir krikščionių religiniame mene yra tokių kūrinių, kurie besiekdami savo specialių tikslų labai prisiartina i pritaikomąjį meną; vienu iš tokių gali būti Grünewaldo „Nukryžiavimas". Vienas jį laikys dailiuoju kūriniu, o kitas, matydamas jame kiek primityvią techniką ir kryžiumi nukankinto žmogaus ekspresingą anatomijos studiją, priskirs į pritaikomojo meno sritį. Yra nemaža taip pat kitų religinio meno kūrinių,

---

[1] Ten pat, psl. 16.
[2] Esquisse d'une Philosophie de l'Art, psl. 47.

kurie nors ir reiškia savo forma žmogiškai reikšmingą idėją, bet užmiršdami estetiškumą tuo pačiu patenka į pritaikomąjį meną. Rašąs šias eilutes yra linkęs manyti, kad nemaža mūsų dievadirbių statulų smutkelių yra daugiau pritaikomojo negu dailiojo pobūdžio kūriniai. Dauguma jų sukurta praktiniams religiniams tikslams ir specialusis tikslas dažnai yra nustelbęs estetinį, kurio jų kūrėjai galėjo ir neturėti.

Aukščiau pažymėjome, kad dažnai menininkas sakosi tesiekiąs tik to specialaus tikslo, kurį turi užsibrėžęs; tačiau tas pasisakymas dar nereiškia, kad jis estetinio tikslo iš tikrųjų nesiekia. Juk estetinis jausmas žmogui yra nemažiau artimas už kitus jausmus; todėl jam žmogus net nejučiomis pasiduoda. Stengdamasis per sugestyvią formą išreikšti emocionaliai pergyventą žmogiškai vertingą idėją, menininkas nesąmoningai atsitraukia nuo realaus afektinio pergyvenimo, padarydamas jį tam tikram laipsny nesuinteresuotu, estetišku. Tai savaime iššaukia formos apvaldymą, apdailinimą. Ir kai meno kūrinys būna baigtas, kai žiūrėtojas intuityviai suvokia perteikiamą formos vertybę, jis drauge tą vertybę pergyvena estetiškai. Taigi ir kai kurie mūsų smutkelių bei rūpintojėlių dirbėjai, siekdami specialaus tikslo, tam tikros religinės idėjos įkūnijimo, nejučiomis tą idėją galėjo iš dalies pergyventi estetiškai. Tai padeda ir mums kai kuriuos tų dievadirbių kūrinėlių[1] pajusti estetiškai.

Bet meno ir estetinis gyvenimas nėra toks schematiškai paprastas. Kartais gali atsitikti, kad menininkas siekia tik specialaus tikslo, bet žiūrėtojas vis dėlto tikslo realizavimą gali pergyventi estetiškai, jei bus nebloga atlikimo technika, jei nebus kūriny specialių antiestetiškų elementų. Pagaliau gali būti ir taip, kad tas pats meno dalykas vieno gali būti estetiškai pergyventas, o kito praktiškai. Vis dėlto bendras dėsnis lieka galioj — kai realizuodamas emocionalią žmogiškai vertingą idėją, kūrėjas pergyvena estetiškai ,tai žiūrėtojas ar klausytojas iš kurinio formos atspėdamas idėją ją taip pat estetiškai jaučia. Ir kai kūrinio forma leidžia emocionaliai pajusti idėją ir tą jutimą estetiškai pergyventi, tada turime dailiojo meno objektą; kai kūrinio vertybę pergyvenant estetinis emocijos momentas žiūrėtojuje yra nustelbtas arba visai jo nėra, tada turime tik pritaikomojo meno dalyką.

Paprastai manoma, kad pritaikomojo meno dalykas bus tada, kai jame bus realizuota idėją, neturinti žmogiškai vertingos reikšmės. Kodėl tik taip? Rodos, kad geriau būtų laikyti pritaikomojo meno dalyku, kiekvieną objektą realizuojantį bet kokią idėją, jei tas objektas sukurtas tik tai idė–

---

[1]Jei abejojame, ar tinka mūsų rūpintojėlius, smutkelius ir kitas religines statulėles skirti į dailųjį meną, tai dar tuo nenorime pasakyti, kad jie neturėtų istorinės, psichologinės, etnografinės vertės; jie gali būti net labai vertingi lietuvių meno istorijai, stilių, ypač lietuviško stiliaus psichologijai.

jai išreikšti, paliekant to išreiškimo estetiškumą paskutinėj vietoj. Taigi kai specialusis meno kūrinio tikslas, pareinąs nuo idėjos ir kūrėjo valios, nustelbia estetiškumą, tada turime pritaikomąjį meną; kai specialusis tikslas susiderina su bendruoju meno tikslu, kuriuo yra grožis apskritai, arba kai kūrinio formos sužadinta estetinė kontempliacija nustelbia specialųjį tisklą, tada turime dailųjį arba estetinį meną. Kai neišleisdami iš akių meno bendrojo tikslo grožio (ne grožybės) leidžiame kūriniui turėti savo specialų tikslą, tada atskiriame dailųjį nuo pritaikomojo meno ir tada prieiname prie dailiojo meno esmės.

Kai A. Jakštas, polemizuodamas su prof. Mykolaičiu[1] sako, kad „menas yra žmogiškoji grožio kūryba", tai pagal mūsų svarstymus, jo aptartis yra perplati, nes ji pabrėžia bendrąjį tikslą, grožį, ir tinka visiems žmogaus sukurtiems formos dalykams, galintiems teikti estetinį pasigerėjimą (lėktuvo pavyzdys). O jei grožio terminą suprastume grožybės prasme, tai Jakšto aptartis būtų persiaura. Praktiškai ir pats Jakštas jaučia savo aptarties nevisišką pilnumą, kai jis reikalauja iš meno tautiškumo, religiškumo, visuomeniškumo, tai yra, kai pabrėžia reikalą meno kūriniams turėti specialių tikslų. Taip pat jis jaučia savo aptarties nepilnumą, kai smerkia kraštutinį meno subjektyvumą ir formų imantrumą. Iš tikrųjų perdaug subjektyvių emocijų ir manieringos nebesuvokiamos formos menas, viena, pasineria į specialųjį tikslą, o antra, nustoja visuotinai žmogiškos reikšmės ir lieka individualiu pritaikomuoju menu.

Kai prof. Mykolaitis sako, kad „menas yra žmogiškoji kūryba" jis taip pat duoda perplačią aptartį. Norėdamas ją susiaurinti, jis siaurina žmogiškos kūrybos sąvoką. Pagal jį tik ta kūryba esanti tikra kūryba, kuri įeinanti į medžiagą, ją perkeičianti, nebojanti paprastų gamtos dėsnių. Bet ar kiekvienas menas iš tikrųjų neboja gamtos dėsnių? Ar architektūrą, skulptūra, šokis ir net tapyba gali paneigti net fizinius dėsnius? O iš kitos pusės, ar stalius, siuvėjas, lėktuvo statytojas neįeina į medžiagą? ar pritaikomieji menai nesistengia jos perkeisti? Pabrėždamas meno žmogiškumą, prof. Mykolaitis matyt nori pabrėžti specialius meno tikslus, bet juos tik pabrėždamas ir neiškeldamas bendrojo tikslo grožio apskritai, jis nurodo, kaip atskirti dailusis menas nuo pritaikomojo.

Taigi iš vienos pusės, pripažindami meno kūriniui specialųjį tikslą, mes patenkiname anestetistus tiek, kiek jie teigia, kad menas turi specialių tikslų, o iš antros pusės, pripažindami grožį bendruoju meno tikslu, mes patenkiname taip pat ir estetistus, kiek jie neneigia pirmosios krypties atstovų reikalavimų. Nežiūrint to, anestetistai mums gali dar prikišti, kad mes iš meno turėsime išmesti tuos kūrinius, kurie vaizduoja baisybes,

---

[1] Židinys, V tomas, 1927 m.

biaurybes. Iš tikro mes kai kurias baisybes skiriame į pritaikomojo menc sritį, jei jomis negalime estetiškai gėrėtis. Bet mes toli gražu neturime visų baisybių atsižadėti. Jei koks kūrinys vaizduoja negražų dalyką, sakysim, mirties baidyklę, bet jei tas dalykas yra žmogiškai vertingas, jis tuo pačiu darosi mums artimas, ypač jei jis bus nerealus, kaip kad būna mene. O baisus nerealus vaizdas mums daro visai kitokį įspūdį, negu tikrovė. Pažinti baisus vaizdas mums gali būti net malonu, ypač jei baidyklę menininkas atvaizduos techniškai gražiai. Negražus ir nerealus dalykas gerai techniškai atvaizduotas gali būti estetiškai kontempliuojamas ir duoti mišrų estetinį pasigėrėjimą. O jei kai kurie kūriniai ar negrų fetišai tiek yra baisūs ir šlykštūs, kad nei technikinis grožis nepadeda estetiškai gėrėtis, tai nedrebėdami mes juos atiduodame pritaikomajam menui.

Vokiečių anestetinės krypties atstovai meno aiškinime stengdamiesi iš meno kūrinio nebūtinai reikalauti grožio, patenkinančio mūsų estetinę emociją, siūlo meniškąjį jausmą. Mes nesiginčytume dėl termino, jei meniškas jausmas būtų estetinės prigimties. Tuo tarpu estetinės prigimties jam anestetistai nenori skirti. Meniškas jausmas, tiesa pasakius, ir jiems patiems nevisai aiškus. Tas jausmas esąs betarpiškas tiesioginis suvokimas meno kūrinio esmės, kurią pareiškia menininko sukurta forma. Tas jausmas visai pareinąs nuo kūrinio sintetinės formos ir atsiliepiąs į autoriaus norėtą emocionalią žmogiškai vertingą idėją. Taip, mes sutinkame, kad toks jausmas yra, bet turime žinoti, ar jis estetiškas ar ne. Jei jis nėra nesuinteresuotas, tai jis nėra estetiškas, ir todėl nepadeda skirti dailiojo meno nuo pritaikomojo.

Mums rodos, kad vadinamasis meniškasis jausmas yra ne kas kita, kaip intuityvus suvokimas (percepcija) arba intuityvus jausmas sugaunąs kūrinio esmę, ypač jo specialųjį menininko norėtą tikslą. Jei toji meniška intuicija nėra estetiška, tai ji yra praktiška. O jei praktiška, tai ji tinka tik pritaikomajam menui. Jei kūrinio esmės intuicija yra nesuinteresuota estetiška, tai mes ją galime vadinti menišku jausmu, o gal dar tiksliau grožėjimusi. Tiesą pasakius, anestetų meniškas jausmas ir jiems patiems nevisai aiškus. Štai flamandas E. de Bruyne kalba apie meniškąjį jausmą apskritai, o kai reikia kalbėti, kaip meno kūrinį pergyvena įvairus žmonių tipai, tai jis tada tą meniškąjį jausmą palieka šaly ir tekalba apie estetinį kūrinio pergyvenimą, kaip jis pasireiškia pas įvairius tipus, pav., pas sensomotorinį tipą, vaizduotės tipą, intelektualinį tipą.

Mums atrodo, kad dailiojo meno kūrinys tol pasilieka dailiuoju, kol gėrėjimosi juo yra estetinės prigimties. Tas meniškas gėrėjimosi arba grožėjimosi yra gana sudėtingas, kaip ir visa žmogaus siela. Tas intuityvus jausmas pro formą sugauna norėtą menininko idėją, junta ir kūrinio medžiagos reikšmę, iš dalies gal nuvokia kūrėjo techniką ir drauge nesuin-

teresuotai tą visumą kontempliuoja O ta kontempliacija arba meniškas grožėjimosi nestovi vietoje, bet banguoja — vienu momentu labiau jaučiama vertybė, kitu momentu labiau gėrimasi jos nesuinteresuotu pažinimu, o trečiu labiau jaučiama medžiaga ar kūrėjo technika, ketvirtu momentu grožimąsi nesuinteresuotai gryna forma, kaip tokia. Dažniausia visi šitie jausminiai niuansai būna drauge, tik vienas ryškiau iškyla, kitas labiau nuslūgsta, bet vis dėlto nenustelbia to sintetinio jausmo estetiškumo. Kartais meno kūrinio estetinis jausmas paliečia mus lig mistinių sielos gelmių; pavyzdžiui: „susižavėjimas Beethoveno *Missa Solemnis* mus pagauna iš šalto ir nesuinteresuoto estetinio pasaulio ir nukelia į religinės emocijos ekstazę. O kartais religinis jausmas, sužadintas meno kūrinio formos tiesiog, pasidaro pats estetinio pasitenkinimo objektu" (E. de Bruyne). Dažniausiai visa žmogaus sąmonės būsena nepasakomu būdu svyruoja, banguoja, kur į bangos paviršių labiau iškyla tai religinis, tai estetinis jausmas, tai nesuinteresuota kontempliacija, tai praktinė meilės adoracija. Tai šitaip veikia mus didieji meno kūriniai, kur bendrasis meno tikslas skiriasi nuo specialaus kūrinio tikslo. O ten, kur menininkas pirmiausia siekia grožio, kur specialusis ir bendrasis meno tikslai sutampa, ten sąmonės bangavimas yra mažesnis, ten grožėjimąsis kūriniu yra grynesnis, giedresnis, malonesnis, intelektualesnis, bet ir šaltesnis, olimpiškesnis.

Kaip sintetiškas yra meno kūrybos aktas, kur dalyvauja visos žmogaus galios, taip sintetiškas sudėtingas yra meno kūrinys, taip sintetiškas ir komplikuotas yra meno kūrinio psichinis pergyvenimas. Todėl norint pilnai suprasti meno esmę, negalima tenkintis teorija, bet visada reikia remtis meno faktais, nes jie mus gali apsaugoti nuo vienašališkumo. Tačiau vienų meno faktų stebėjimo ir analizavimo neužtenka. Reikia eiti indukcijos keliu, juos apibendrinti. Tokiu būdu sudaryta aptartis turės daugiausia šansų būti teisinga. Bendrai meno faktus svarstant ir darant išvadas reikia vengti kraštutinumų ir griežtų schematiškumų, nes menas būdamas žmogiškojo veiklumo, ypač sudėtingos sielos veiklumo vaisius, negali būti schematiškai paprastai išaiškintas. Čia ypač reikalingas platus sintetinis žvilgsnis, kuris nepamirštų visų pagrįstų teoretikų išvadų ir kuris neatmestų reikšmingų faktų. Šitaip ir stengtasi čia dailiojo meno esmės ir jo tikslų problemą spręsti.

LITERATŪRA

I. Knygos

Croce B., Estetica, prancūziškai versta Biot Esthétique, Paris, Giard.
Croce B., Bréviaire d'Esthétique, Paris, Payot, 1923.
Delacroix H., Psychologie de l'Art Paris, Alcan, 1927.
De Bruyne E., Kunstphilosophie, pranc. vertimas Esquisse d'une Philosophie de l'Art, Bruxelles.
De Wulf M., L'Oeuvre d'Art et la Beauté, Paris, Alcan. 1920. (yra vokiškas vertimas).
Gobis J., Poetinės Kūrybos Filosofija, Kaunas, 1925.
Hamann R., Aesthetik, Leipzig, Teubner, 1919.
Jakštas A., Meno Kūrybos Problemos, Kaunas, 1931.
Maritain J., Art et Scolastique, Paris, Rouart, 1927.
Meumann E., System der Aesthetik, Berlin, 1914.
Müller-Freienfels R., Psychologie der Kunst, I, II, Leipzig, 1923.
Kulpe O., Grundlagen der Aesthetik, Leipzig, 1921.
Künzle M., Ethik u. Aesthetik, Freiburg i. Br., 1910.
Lalo Ch., L'Esthétique, Paris, Alcan, 1927.
Lalo Ch., Les Sentiments esthétiques, Paris.
Séailles G., Génie dans l'Art, Paris, Alcan.
Sortais G., Traité de Philosophie, Paris, 1924.
Volkelt J., System der Aesthetik, I, II, III, München, 1925—27.

II. Straipsniai lietuvių kalba.

Bičiūnas O., Menas ir Religija, Židinys, IX t., 1929 m. Kaunas.
Gobis J., Poeto Psichikos Bruožai, Linkuva, 1926.
Gobis J., Kūrybinis Grožis ir Moralinis Gėris, Židinys, XVII t., 1933, Kaunas.
Grinius J., Menas ir Erotika, Liet. Mokykla Nr. 1, 1934 m. Kaunas.
Grinius J., Kūrėjas ir Kūryba, Liet. Mokykla Nr. 2, 1934 m. Kaunas.
Herbačiauskas J. A., Meno Tragedija, Židinys, XI t., 1929, Kaunas.
Keliuotis J., Poezijos Meno Problema, Granitas, Kaunas.
Keliuotis J., Kritikos Psichologija, Židinys, X t., 1929 m. Kaunas.
Jakštas A., Amžinoji Poezija ir jos Kūryba, Židinys, XVI tomas, 1932 m. Kaunas.
Maritain J., Krikščioniškasis Menas, Židinys, X t., 1929, Kaunas.
Mykolaitis V., Grožio ir Meno kuriamosios dailės reikšmė, Logos Nr. 1, 1921 m. Kaunas.
Mykolaitis V., Meno Aptarimas, Židinys, IV tomas, 1926 m. Kaunas.
Mykolaitis V., Dėl Meno aptarimo; Ginčui baigti, Židinys, V tomas, 1927 m., Kaunas.
Skrupskelis J., Menas ir Religija, Židinys, XVIII t., 1933, Kaunas.
Šalkauskis St., Grožis Filosofijos Šviesoje, Logos, 1928 m. Kaunas.

Moksliškojo pažinimo kilmė žmogaus psichikoje

Dr. M. Reinys, Vilkaviškis.

Žmogus turi sugebėjimą pažinti visa, kas bet kuriuo būdu veikia žmogaus kūną ar sielą, betarpiškai ar tarpiškai. Pažinti reiškia turėti savyje daikto ar jo savybės bei veiksmo tam tikrą atvaizdą ar bet kurį simbolį. Pažinimas prilygsta lyg kuriam pažinimo jėgų sutapimui su daiktu. Šitą mintį gerai išreiškia tomistinė filosofijos kryptis, kurioje laikomasi pažiūros, kad intellectus potest omnia fieri — protas gali viskuo patapti.

Kūdikis, vaikas ir jaunuolis beaugdami palaipsniui įgyja pažinimą, pojūtinį ir protinį, aplinkos ir savęs, paprastąjį ir moksliškąjį. Įdomu atkreipti akis į tai, kaip susiformuoja žmogaus psichikoje moksliškasai pažinimas, visa pasauližiūra, kas paruošia moksliškąjį pažinimą.

Visokio pažinimo pradžia, kiek galima, siejama su pojūčių veikimu ir pojūtinės medžiagos išnagrinėjimu. Pojūtinė medžiaga yra reikalinga pirmam pažinimo etapui: daiktai veikia organizmą, organizmas veikia sielą, siela reaguoja ir formuoja, tuo būdu ir įvyksta jaudinimas ir reakcija, arba jutimas. Žinoma, kad susidarytų jutimas, yra reikalingas pakankamas įtempimas akstino, kuris jaudina; kitaip sakant, yra gamtoje veiksmų, kurie veikia žmogaus organizmą, tačiau žmogus to nejunta, nes jaudinimas yra persilpnas. Kitais atvejais pojūtinio pažinimo išdava yra jutimas.

Jei jau kartą yra buvęs jutimas psichikoje, tai jisai palieka bent tam tikrus pėdsakus, kurie, su laiku stiprinami kitų pėdsakų, gali tiek sustiprėti, kad visai iškyla į sąmonės paviršių vaidinių, arba atavaizdų, pavidalu. Kitais atvejais jutimas iškarto palieka sau įpėdinį, vaidinį, kurį palaiko atmintis, jį, esant reikalui, atgamina, atpažįsta. Visi vaidiniai turi pažvalginį charakterį, t. y. pojūčiams prieinamas savybes, pav. spalvos, dydžio, pavidalo, skaičiaus.

Be jutimo ir vaidinio, yra tolimesnis, nepaprastai svarbus pažinimo etapas, būtent, mąstymas, pasireiškiąs sudarymu sąvokų, spręsmų ir išprotavimų. Čia jau turima reikalo su nepažvalgine medžiaga, tiesa, su esminėmis daiktų savybėmis, bet atitrauktomis, nepojūtinėmis savybėmis.

Svarstydami daiktus juose randame daug įvairių dalykų: esmines sa-

vybes, antraeiles savybes, veiksmus, santykius. Šiuos dalykus tinkamai išnagrinėję gauname supratimą apie daiktų esmę ir jų atsitiktinus pažymius, arba akcidensus. Esmė yra pastovi, visa kita keičiasi arba bent gali keistis. Sudarymas tinkamo supratimo apie esmę yra kapitalinis dalykas pažinimo procese ir įvertinime, nes tuo būdu randamas daiktuose pastovumas, be kurio ir patsai pažinimas svyruotų, neturėdamas atramos taško. Įgavus supratimą apie daikto esmę, pasidaro daug įmanomesnis supratimas ir apie daikto atsitiktinuosius pažymius, kaip antai, apie antraeiles savybes, įvairius veiksmus, santykius vieno daikto su kitais. Daiktas pasilieka iš esmės tas pats, kad ir jo atsitiktini pažymiai kinta.

Daikto esmės pastovumas sudaro tai, kad daiktą galima vadinti substancija, vadinasi, būtybe, kuri egzistuoja pati viena, ne kaip priedas kam kitam, bet apie kurią gali grupuotis ar spiestis atsitiktinieji pažymiai, arba akcidensai. Substancijos ir akcidenso sąvokų išaiškėjimas žymiai praskaidrina patį pažinimą, nes užfiksuoja esminius skirtumus ten, kur pirmiau tasai skirtumas dar nebuvo pastebimas.

Patyrimas visai aiškiai parodo, kad daiktai keičia savo akcidensus, kad kartais ir patys daiktai iš esmės pasikeičia, prarasdami savo substancialinę formą ir įgaudami kitą substancialinę formą; pav., vanduo gali būti suskaldytas į deguonį ir vandenilį. Kyla klausimas, kaip gali daiktuose atsirasti esminė ar akcidentalinė permaina. Gerai žinoma, kad kiekvienas dalykas, kurio pirmiau nebuvo ir kuris atsiranda, turi turėti priežastį; vadinasi, turi būti daiktas, kuris savo veiksmu padaro permainą kitame daikte. Priežastingumo dėsnis — kas atsiranda, atsiranda ne savaime, bet turi turėti pakankamą priežastį — apima visus pasikeitimus, lygiai esminius, kaip ir akcidentalinius. Kadangi pasikeitimų daiktuose yra labai daug, kaip kasdienis patyrimas visiems aiškiai rodo, tai kiekvienas asmuo gan greit prieina supratimą apie priežastį, kuri padaro pakeitimus daiktuose.

Įsižiūrėjus į daiktų kitėjimus, nesunku pastebėti, kad kitėjimai vyksta tam tikra tvarka, kad kitėjimuose yra pastebimas tikslas, kurio dėliai jie vyksta. Tikslą laikome tuo, ko dėliai bet kas vyksta. Tikslo buvimas pasidaro dar aiškesnis, kai nukreipiame dėmesį į žmonių sąmoningus veiksmus: ten viskas daroma tam tikram tikslui, sąmoningas veiksmas nėr įmanomas be tikslo. Be to, yra daug tikslo rūšių: pagrindinis tikslas ir antraeilis, galutinis tikslas ir artimesnieji tikslai. Tiesiog galima sakyti, kad žmonių gyvenimas yra apipintas ko įvairiausių tikslų.

Substancijos, priežasties ir tikslo sąvokos yra pačios pagrindinės visokiam moksliniam pažinimui bei tyrimui. Kai šitų sąvokų reikalavimus pritaikome ne vien atskiram daiktui ar įvykiui tirti, bet visam pasauliui ar gyvenimui nagrinėti, tada galų gale ir prieiname pasaulėžiūrą ar gyvenimožiūrą. Šitos problemos sudaro giliausiojo mąstymo pasireiškimus,

gyvai rūpimus ir kiekvienam, kuris ryžtasi bent kiek orientuotis pasaulyje ir gyvenime.

Čia ikšiol labai suglaustai suminėtos reikalingiausios ir pagrindinės sąvokos, kurias reikia turėti galvoje, jei norime suprasti, kaip atsiranda vaiko bei jaunuolio psichikoje supratimas apie mokslą, pasauližiūrą. Iš gyvenimo aišku, kad pažinimas yra pradedamas patirtimi, tęsiamas mąstymu, kuris, galų gale, baigiamas pasauližiūros sudarymu.

Ankstyviausias pažinimo etapas yra patyrimas. Jau kūdikis pradeda susipažinti su pojūtiniu jaudinimu, kartais iš geismo, kartais iš aplinkos prievartos. Aplinkos daiktai ir žmonės jį veikia, jaudindami jo pojūčių organus. Iš pradžių kūdikis žaidžia ragavimo, spaudimo, girdėjimo, regėjimo jutimais. Šis patyrimas pamokina jį atskirti save nuo išorės daiktų; iš pradžių kūdikis šito skirtumo nejusdavo. Skirtumas, patyrimas ir pažinimas ryškiau eina didyn, kai kūdikis pradeda vaikščiot ir kalbėti.

Kūdikio įgyjamąjį pažinimą stipriai palaiko žodžiai, kalba; todėl darosi visai suprantamas dalykas, kad kūdikis klausinėja, ieško daiktų vardo. Pigu suprasti, kad pirmieji pajutimai ir žodžiai yra negriežti: pav., jei kas su sparnais, tai jau būtinai bus paukštis; jei kas su ragais ir barzda — tai ožys; labai kūdikis nustemba, kai pamato panašų daiktą kitos spalvos, negu jam buvo įprasta matyti. Tačiau kūdikio pastebėti daiktų pažymiai dažniausia būna charakteringi, kad ir neesminiai.

Su laiku žinių turtas auga, patyrimas eina didyn, bet tuo pačiu laiku pažinimo pažvalgumas eina mažyn: pav., pasikartojančios vasaros nevienodos. Be to, ima formuotis vaikuose šioks toks supratimas apie savo sielos gyvenimą: juoko proga jis ima suprasti džiaugsmą, prie ašarų įgauna supratimą apie nusiminimą bei liūdesį, paraudimo proga pradeda suprasti gėdos jausmą. Pagaliau ,pažinimui vis tobulėjant, sąvokų, kaip nepažvalginių elementų, skaičius vis auga. Vaikas ima suprasti daiktų veiksmus, savybes, santykius, reiškinius, priežastis, tikslus.

Vaikas pradeda daryti refleksiją to, ką jisai pergyvena, ir savo pergyvenimus reikšti vidaus kalba ir, pagaliau, išorine kalba, sakiniais. Tas pat žodis dažnai reiškia jau ne vieną dalyką, bet du ar net keletą. Pav., žodis „yra" reiškia tam tikrą vaidinį, sakinio jungtį, daikto buvimą. Visi šitie žodžio skirtumai yra labai dideli ir nuo jų tikslaus supratimo ar vartojimo labai daug pareina.

Beaugančiojo vaiko ir jaunuolio pažinimas pradeda rodyti aiškią pažangą, kai patsai vaikas ima pats interesuotis įgaunamųjų sąvokų aiškėjimu ir griežtumu, kai patsai ima pažinimą gilinti, sąvokas nuo viena kitos skirti, jų turinį įsakmiau nustatinėti, jų atšešėlius žymėti, jų skaičių didinti, vartoseną su visu susiįdomavimu tirti. Taip atsiranda terminų rankiojimo noras, kuris vis stiprėdamas gali virsti net kūrybine nuotaika, kiek ji vaikui ar jaunuoliui yra įmanoma.

Šiais keliais patirtinis vaiko ar jaunuolio pažinimas artėja į protinį pažinimą, kuris remiasi sąvokomis ir jų logiškuoju ryšiu.

Kai vaikas jaunuolis, pasinaudodamas pojūtiniais vaizdais ir proto sugebėjimu, ima sudarinėti sąvokas, jisai visai nejūčiomis naudojasi metafiziniais dėsniais ir principais substancijos, tapatybės, pakankamo pagrindo, priežastingumo, tikslingumo. Mat, šitais principais ir dėsniais yra sudaryti pasaulio daiktai ir pati žmogaus prigimtis, todėl jais ir naudojasi žmogus savo protiniame pažinime, nors dar savo sąmonėje nėra iškėlęs jų buvimo ar įvertinimo.

Iš tikrųjų. Kokia kalba gali būti apie bet kurį pažinimą, jei pažinimo objektas ar subjektas neturėtų tapatybės, jei tiriamasai objektas šiandien jau būtų nebe tas pats, kuris vakar buvo, jei vieno ir kito žmogaus matomasai daiktas būtų ne tas pats, bet visai skirtingas, kaip skirtingi yra pojūtiniai vaizdai, kuriuos turi tuodu žmonės apie matomąjį daiktą. Taigi be tapatybės tiesiog nėr pažinimo.

Tapatybės sąvoka būtinai reikalauja substancijos sąvokos. Juk kur tapatybė, ten turi būti ir pastovumas; akcidensai nėra pastovūs; turi tad ten būti substancija. Kadangi pažinimas nėr įmanomas be tapatybės, o tapatybė nėr įmanoma be substancijos, tat ir pažinimas nėr įmanomas be substancijos.

Pažinimas yra vyksmas, judesys. Kiekvienas judesys rodo tam tikrus pasikeitimus, vykstančius judomajame daikte. Pasikeitimas yra reikalingas tam tikros priežasties, nes pasikeitime atsiranda bet kas nauja, ko pirmiau nebuvo; o niekas savaime neatsiranda, tik reikalauja kitos būtybės, kuri savo veikimu būtų padariusi kito daikto pakitėjimą.

Pakankamo pagrindo reikalavimas, arba pakankamo pagrindo dėsnis, turi labai platų pritaikymą, būtent, jisai lygiai liečia logikos sritį ir metafizikos. Vadinasi, kiekvienas teigimas turi turėti pagrindą bei motyvus, kurių dėliai bet kas teigiama; kiekvienas daikto pasikeitimas turi turėti priežastį, kuri jį įvykdė. Kitaip tariant, mąstymo ir veikimo sritims dominuoja pakankamo pagrindo bei priežastingumo principai.

Vaikas gan anksti pradeda suprasti priežasties reikalą. Šita mintis jam ateina į galvą jam žiūrint į savo veiksmų padarinius. Kai vaikas bet ką veikia, jisai pastebi, kad jo veiksmas ima rastis ne savaime, bet eina iš jo noro, valios; taigi, jisai valią laiko priežastimi, kuri gamina veiksmą, kuri gali veiksmą ir sustabdyti. Vaikas perkelia priežastingumą nuo savo valios kitiems daiktams, nes mato, kad ir kiti daiktai gali gerai patarnauti sukelti bet kuriam veiksmui, vadinasi, gali būti priežastimi.

Jau ketvirtais savo gyvenimo metais vaikas ima klausinėti vyresniuosius „kodėl“, „iš kur“; mat, jisai nori suprasti, jo protė yra nubudęs priežastingumo reikalavimas. Tiesa, kartais vaiko klausimai būna komiški,

dažnai jisai pasitenkina bet kokiais atsakymais; bet, kita vertus, jo klausimai kartais būna gan painūs, kas rodo, kad jų pagrinde yra filosofiški klausimai.

Apie priežastinį vaiko mąstymą šį bei tą pasako ir žmonijos pažiūrų raida priežastingumo klausimu. Pažvelgus į žilą žmonijos senovę, kurioje nemaža randama mitologinio gyvenimo, ten galima pastebėti, kad yra supratimas apie priežastingumą; tai ir parodo, kad priežastingumas glūdi visoje žmonių giminėje, kad jisai yra, tiesiog sakant, pačioje žmogaus prigimtyje. Tačiau priežastingumas mitologijos laikais yra taip apipintas visokiais burtais, kerėjimais, gamtos jėgų dėsnių nežinojimu, kad visa ši mitologinė aplinka labai daug pakenkia ir pačiam priežastingumui pasireikšti tinkamoje šviesoje. Ten priežastingumas suprantamas daug plačiau: burtams ir kerėjimams pripažįstama priežasties jėga; žinoma, tas eina iš permenko nusimanymo apie gamtą, jos jėgas ir dėsnius; mat, daugiau žiūrima į pačią faktų eigą, negu į priežastinį ryšį. Mokslo šviesai su laiku daugiau prasiskverbiant į primitiviųjų tarpą, priežastinio veikimo ribos siaurėja, nes daug faktų išaiškinami kitu būdu, negu primitivūs žmonės manė.

Tam tikroje analogijoje su primitiviais žmonėmis yra ir vaikai: jie taip pat perplačiai ima priežastinį veikimą, priskirdami priežasties vardą tiems daiktams bei jų veiksmams, kurie toki nėra. Su laiku ir vaikai, beaugdami ir besimokindami, ima daugiau suprasti ir darosi atsargesni: jie pradeda skirti priežastį nuo sąlygos ar progos. Tas jau rodo jų pažangą kai dėl jų protinio pažinimo. Dar vėliau, tiesa, vaikai pradeda pastebėti naujų priežasčių, apie kurias pirmiau nieko nežinojo, bet tai jau būna kitose srityse. Šita eiga taip pat rodo pažangą kai dėl protinio pažinimo. Pagaliau, protinis bei priežastinis pažinimas dar daugiau pažengia ir atbaigia tam tikrą etapą, kai tasai pažinimas aprėpia vieną ištisą mokslo šaką, vadinasi, kai asmuo prieina tam tikrą specializaciją vienoje mokslo šakoje ar, galų gale, net keliose.

Moksliškąjį pažinimą atbaigia pasauližiūros sudarymas. Jos sudarymas reikalaują tam tikro asmeninio ir mokslinio subrendimo.

Asmeninis subrendimas, imamas bent minimaliniais reikalavimais, apima savarankišką mąstymą ir sugebėjimą pačiam tyrinėti. Savarankišką mąstymą visi laiko įvadu į asmens subrendimą, o sugebėjimas pačiam tyrinėti yra asmens subrendimo įrodymas. Asmuo, turįs šiedvi savybi, gali būti su pagrindu laikomas pasiruošęs eiti spręsti pasauližiūros problemas, kiek jos reikalauja iš asmens tam tikrų asmeninių sugebėjimų.

Pasauližiūros sudarymas reikalauja ir mokslinio subrendimo, kuris siekia žymiai plačiau ir giliau, nei bendrasis mokslinis išsilavinimas. Čia jau reikalinga sudaryti pasaulio vaizdas. Jisai įgaunamas, kai padaromas

pagrindinių mokslų apžvelgimas, kaip antai, gamtos, filosofijos, teologijos. Nėra reikalo visi šitie mokslai visose smulkmenose pažinti, bet pakanka padaryti apžvalga principinų klausimų, kurie tarp savęs yra susiję. Tačiau suvarankiškas pasauližiūros įgijimas būtinai reikalauja, kad asmuo orietuotųsi gamtos moksluose, filosofijoje ir teologijoje. Kas to nesugeba padaryti, tas negali turėti pamatuoto noro savarankiškai kurti pasauližiūrą, bet gali jąja naudotis, pasisavindamas iš kitų asmenų, kurie jam pamatuotai sudaro autoritetą. Apžvelkime pasauližiūros kūrimo gaires.

Patiriamieji pradžios taškai pasauližiūrai kurti yra žmogus ir pasaulis su jų santykiais, o pagrindiniai statomieji klausimai bus tokie: kas yra, iš kur eina, kur eina.

Pasauližiūros klausimas kyla savaime kiekvienam giliai galvojančiam. Susidūręs su gyvenimu jisai randa jame visokių dalykų, kurie tarp savęs dažnai net prieštarauja. Kas iš tų prieštaraujančių dalykų pasirinkti, kur yra tikroji vertybė, kas teikia pilnutinę palaimą, kokie yra tikri žmogaus idealai? Tai vis klausimai, kurių negali išvengti rimtai galvojantis žmogus.

Su kokiais objektais gyvenime ir veikime susiduria žmogus? Yra medžiaginių daiktų; jie pirmoje eilėje yra žmogaus pastebimi ir pažįstami. Be medžiaginių daiktų, žmogus susiduria ir su psichine realybe; jutimai, prisiminimai, įsivaizdavimai, mąstymas, norai, jausmai yra nemažiau realūs dalykai. Be to, dar randami logikos santykiai tarp daiktų, veiksmų.

Kuriant pasauližiūrą, iš metodų vartojami protavimas ir patyrimas. Kad ir protavimas sudaro pagrindinį metodą, tačiau patyrimas taip pat reikalingas, kad protavimo daviniai nebūtų nutolę nuo tikrovės.

Patys svarbieji principai, reikalingi pasauližiūrai sudaryti, yra substancijos, priežastingumo ir tikslingumo principai. Jų kilmė moksliniame pažinime jau anksčiau buvo suminėta.

Kad pasauližiūra būtų priimta ir kritiškai moksliškai galvojančiam, ji turi būti nuosakiai konstruota, turi apimti visumą, vadinasi, teoriją ir gyvenimą, turi būti aiški bent giliai galvojančiam ir, pagaliau, turi turėti tikrumą, kuriuo tenkinasi gyvenime rimti žmonės arba kurio reikalauja kiti mokslai.

Suminėjus formalines pasauližiūros savybes, tenka atkreipti dėmesys į patį pasauližiūros turinį.

Kuriant pasauližiūrą ir sudarant jos turinį yra būtina laikytis logiškos ir naturalinės eigos: pradėti gamtos mokslu, papildyti filosofija, atbaigti teologija. Ši eiga yra tvirtai pamatuota, nes kiekvieną pažinimą pradeda patyrimas, papildo mąstymas ir, pagaliau, prigimtomis jėgomis iš gamtos versmių įgautąjį pažinimą atbaigia prigimtos jėgos iš antgamtinių versmių. Toksai atbaigimas yra moksliškai pateisintas, nes jį sudarant naudojamasi

tokiu pat moksliniu kritiškumu, kaip ir kitur; o jei atsiranda naujų pažinimo versmių, antgamtinių, tad mokslinis nešališkumas reikalauja juos tirti su lygiu atsidėjimu, kaip ir kituose moksluose, o ne aprioriškai pareikšti, kad naujos versmės ir iš jų gautas pažinimas nesiderina su ikšiol turimomis žiniomis iš kitų versmių ir todėl jos esančios nepriimtinos. Mokslo pažanga visuomet tolygius apriorizmus šalino kaip nemoksliškus.

Sudarant pasauližiūrą tenka remtis, visų pirma, pasaulivaizdžiu, kurį tiekia gamtos mokslas. Mat, pasauližiūra nėra vaizduotės padaras, bet kritiškai moksliškas pažinimas, atremtas į mokslų išdavas ir jų išvadas. Todėl pasauližiūros kūrėjai taip atsidėję seka pasaulivaizdžio pakitėjimus, pareinančius nuo gamtos mokslo kitimų.

Gamtos mokslo metodai yra griežti, todėl ir jais gaunamosios žinios yra patikimos. Bet tuo gamtos pažinimas dar nebaigiamas: yra ir kitų būdų gamtos pažinimui pagilinti, kaip tai matyt iš gamtos filosofijos. Be to, yra sumetimų, kurie nurodo reikalą būti atsargiems su visais dalykais, einančiais gamtos mokslo vardu. Visų pirma. Visos žinios iš gamtos mokslų eina per žmogaus psichiką, tad gamtos mokslo patikimumas pareina nuo psichologijos. Antra. Gamtos moksle reikia skirti konstatuotieji faktai nuo interpretacijos, kurią jiems duoda gamtininkai pareinamai nuo savo pažiūrų. Trečia. Kaip visur, taip ir gamtos moksle mokslų ribos daug kur yra neaiškios, ginčytinos. Gamtos mokslo istorija visa tai parodo su dideliu aiškumu. Todėl yra gyvo reikalo nepasiduoti sugestijai, kurią be pagrindo mėgina sudaryti kai kurie gamtininkai: su gamtos mokslais baigiąsi visas patikimas žinojimas. Nieko panašaus nėra, nes gamtos mokslas yra tik pirmas mokslų etapas.

Prie pirmojo mokslų etapo priklauso ir tie mokslai, kurie nagrinėja žmonių išorinius pasireiškimus bei veiksnius, kaip antai, istorija, kalbotyra, filosofija, teisė, etnografija, kultūros istorija ir t. t. Šitie mokslai yra prieinami empiriniams metodams ir konstatuoja žmonių viršinio veikimo faktus. Vadinasi, surenka medžiagą, kuri yra tam tikroje analogijoje su gamtos mokslu.

Po pirmojo mokslų etapo, gamtos ir istorijos mokslų, eina antrasai etapas — filosofijos mokslai. Filosofija apima žmogaus vidinio pasaulio reiškinius ir visa kita žmoguje, pasaulyje ar kur kitur, kas gali būti pažinta mąstymu.

Psichiniai reiškiniai jutimų ar mąstymo pavidalu yra ne mažiau realūs dalykai, nei bet kuris gamtos pažintasai dalykas. Dar daugiau. Gamtos pažinimas vyksta psichinių reiškinių pagalba ir gamtos mokslus formuoja žmogaus protas. Iš to eina išvada, kad, paneigus psichinių reiškinių vertę, tuo pačiu paneigiamas ir visas gamtos mokslo pažinimas.

Filosofija nustato ne tik pažinimo procesą, bet ir patiekia viršinio

pasaulio pažinimo pamatavimą. Iš tikrųjų. Veikiantysis subjektas, arba Aš, konstatuoja, kad jisai visados yra tas pats, kuo įvairiausius veiksmus pačiam sau priskiria. Čia pareiškiama veikiančiojo subjekto tapatybė. Subjektas, Aš, patiria ir kas svetima, nepriklausoma, pastovu, kitaip sakant, daiktą. Iš čia ir susidaro supratimas apie pasaulį, kaip visai realių daiktų visumą.

Veikiamojo subjekto pastovumas, vienumas, tapatybė sudaro tvirtą pagrindą laikyti subjektą esant substanciją. Šios substancijos veiksmai kaip nepareiną nuo erdvės, laiko, yra nemedžiaginiai, arba dvasiniai, todėl subjektas substancija, arba siela, yra dvasia.

Žmogaus dvasia ir viršinis daiktų pasaulis yra tarpusavio veikime, todėl dvasia nepasitenkina paviršutiniu pasaulio pažinimu, bet siekia giliau, siekia išspręsti pasaulio jėgų ir jų veikimo klausimus. Kaip šito tyrimo išdava prieinama išvada, kad gamtoje yra ne vien mechaniškas veikimas, bet yra ir kitos rūšies veiksmų, būtent, gyvybinių, kad gamtos gyvių plėtotėje yra tame tikrų neperžengiamų ribų, kaip antai negalimybė dvasiai atsirasti iš pojūtinio gyvenimo, kad pasaulio daiktų viršinėje santvarkoje ir jų vidinėje struktūroje yra tikslingumo.

Pasaulio ir žmogaus dvasios buvimas, tarpusavis veikimas, metafizikos ir logikos dėsnių suderinamumas reikalaute reikalauja priežasties ar pakankamo pagrindo būti. Šitą klausimą sprendžiant tat ir prieinamas Dievo buvimas. Pasaulio tikslingumas teįmanomas tik kai Dievas yra dvasia. Taigi, panteistinis Dievo supratimas visai neatitinka anuosius priežasties ar pagrindo reikalavimus.

Pažinęs save, pasaulį, Dievą žmogus gerai supranta, kad jisai pats ir pasaulis yra sudaryti tam tikru tikslu ir planu, kad kiekviename daikte yra jo prigimties dėsniai, kad tie dėsniai sudaro žmogui ir visuomenei prigimtąją teisę, kad prigimtoji teisė turi būti visuomeninės santvarkos pagrinde, kad visuomeninio gyvenimo pažibos laisvė ir pažanga turi remtis, galutinoje sąskaitoje, taip pat prigimtąja teise.

Filosofijos mokslai, kiek galima prigimtoms žmogaus jėgoms, gilina žmogaus, gamtos, pasaulio, Dievo pažinimą, tačiau toli gražu ne visiems klausimams randa išsprendimą, kitur vėl randa daug svyravimo. Pagaliau, tik nedaugeliui žmonių tėra galima tiek susipažinti su gamtos ir filosofijos mokslais, kad sugeba juose orientuotis, sudarinėti sau pasauližiūrą, bet kaip gi su kitais žmonėmis, tiesiog su jų masėmis? Tačiau reikia būtinai žinoti gyvenimo tikslas, keliai, priemonės. Be jų gyvenimas su darbu, kentėjimu ir kovomis būtų chaosas ir absurdas. Be to, moksliškasai objektivumas ir kritiškumas verčia paisyti kiekvienos pažinimo versmės, jei jisai bet kuriuo būdu darosi prieinamas mokslo tyrimui.

Be pirmojo ir antrojo, yra trečias pažinimo etapas — teologijos mok-

slai. Absoliučiai nėra jokių mokslinių motivų, kuriais būtų galima pamatuotai neigti teologijos mokslų galimumas. Visai atvirkščiai, mokslo dvasia reikalauja paisyti kiekvienos realybės, kuri bet kuriuo būdu pasireiškia.

Jei yra siela ir Dievas, tai religija būtinai formuojasi kaip santykis žmogaus su Dievu. Žmonių gyventoji religija turi savo istoriją. Į ją įsiskaičius matyti krikščionybės kilnumas akivaizdoje kitų religijų. Istorijos dokumentai ir faktai gyvai liudija ir rodo Kristaus dievybę. Kristus yra palikęs savo dieviškąjį mokslą, kurį pavedė saugoti ir skelbti savo Bažnyčiai, duodamas jai neklaidingumo dovaną tikėjimo ir doros dalykuose. Iš čia eina, kad katalikų Bažnyčios skelbiamasai dogmų ir dorovės mokslas turi paties Kristaus sankciją. Kristaus mokslo tiesomis einant, išsprendžiamas žmogaus gyvenimo tikslas tokiu būdu, kad, visai patenkinant ir griežtus moksliškus proto reikalavimus, tinkamai išsprendžiamos laimės, kentėjimo ir tolygios painios problemos ir nustatomi tvirti dorovės pagrindai ne subjektiviais, laisvai kuriamais manymais, bet atsiremiant pasaulio daiktų ir žmogaus prigimtimi bei jų santykiais.

Katalikų pasauližiūra turi tuos brangius moksliškajam tyrimui ypatumus, kad ji įprasmina pasaulio buvimą, eigą, ir žmogaus gyvenimą, kad joje negali būti nesuderinamumo tarp pažiūrų ir gyvenimo, atvirkščiai, čia ji mato gražią harmoniją, vadinasi, teorija išaiškina ir įprasmina praktiką, kad joje gražios prasmės įgyja darbas, pastangos, kovos, kentėjimai, pažanga, tobulėjimas, eiga į pilnutinę kultūrą. Visapusiška, kūno ir dvasios reikalus patenkinanti kultūra ruošia žmonėms laimę, kelia jų gyvenimo džiaugsmą, sudaro optimistinį nusiteikimą, kuris savo ruožtu žadina kūrybines žmogaus jėgas ir gamina naujus pasiryžimus tobulėti, kultūrinei pažangai daryt, žmogaus psichikai praturtint.

1934.VI.13.

Iš paskutiniųjų kelerių metų filosofijos bibliografiios

FILOSOFIJOS ĮVADA.

M. de Wulf, Initiation à la Philosophie Thomiste. Louvain, Institut Supérieur de Philosophie, 197 p.
E. Peillaube, Initiation à la Philosophie de Saint-Thomas. Paris, Rivière, 429 p.
Fr. Charmot, La Teste bien faicte. Études sur la formation de l'Intelligence. Paris, Spes, 310 p.
A. Brunner, Die Grundfragen der Philosophie. Ein systematischer Aufbau, Freiburg i. Br., Herder, 293 p.
O. Willmann, Die wichtigsten philosophischen Fachausdrücke in historischer Anordnung. Neubearbeitet von J. Pascher. München, Kösėl und Pustet, 180 p.
H. de la Selle, La Défense de l'Intelligence. Paris, Tèqui, 189 p.
C. Blondeau, Propositions de Philosophie. Paris, Alcan, 235 p.
J. Hommes, Lebens- und Bildungsphilosophie als völkische und katholische Aufgabe. Freiburg i. Br., Herder, 196 p.
H. Sérouya, Initiation à la philosophie contemporaine. Paris, La Renaissance du livre, 312 p.
O. Kraus, Wege und Abwege der Philosophie. Vorträge und Abhandlungen. Prag, Calve, 153 p.
P. Wust, Der Mensch und die Philosophie. Freiburg i. Br., Waibel, 29 p.
W. J. J. Cornelius, Science, religion and reason. London, Williams, 387 p.
La philosophie chrètienne. Journèes d'études de la Société thomiste. Juvisy, ed. du Cerf, 170 p.
P. Jolivet, La philosophie chrètienne et la Pensèe Contemporaine, Paris Téqui, 277 p.

GNOSEOLOGIJA IR LOGIKA.

M. Diez, Sprechen, Denken und Erkennen. Grundprobleme der Philosophie. Berlin, de Gruyter, 167 p.
M. Blondel, La Pensée, I. La genèse de la pensée et les paliers de son ascension spontanée. Paris, Alcan, 421 p.
A. C. Ewing, Idealism; a critical survey. London, Methuen, 450 p.
Éd. Pisters, La Nature des Formes Intentionnelles d'après Saint Thomas d'Aquin. Paris, Éditions Pierre Bossuet.
P. Garin, La Thèorie de l'Idée. Paris, Desclée de Brouwer, 2 vol. 1260 p.

J. Maritain, Distinguer pour unir ou Les Degrès du Savoir. Paris, Desclée de Brouwer, 919 p.

R. Garrigou-Lagrange, Le Réalisme du principe de Finalitè, Paris, Desclée de Brouwer, 367 p.

R. Jolivet, Le Thomisme et la critique de la Connaissance. Paris, Desclèe de Brouwer, 147 p.

G. Söhngen, Sein und Gegenstand. Das scholastische Axiom ens et verum convertuntur. Münster in Westfalen, Aschendorff, 334 p.

M. D. Roland-Gosselin, Essai d'une étude critique de la connaissance I, Introduction et première partie. Paris, J. Vrin, 165 p.

J. Hjort, La crise de la vérité. Traduit par le colonel Cros. Paris, Flammarion, 275 p.

P. Wilpert, Das Problem der Wahrheitssicherung bei Thomas von Aquin, Eein Beitrag zur Geschichte des Evidenzproblems. Münster in Westfalen, Aschendorff, 214 p.

A. Krzesinski, Une nouvelle philosophie de l'immanence. Exposé et critique de ses postulats. Paris, Alcan, 134 p.

P. Garin, Thèses cartésiennes et thèses thomistes. Paris, Desclée de Brouwer, 179 p.

J. Chevalier, A. Forest, ir kt. Où chercher le réel? Cahiers de la Nouvelle Journèe, Nr. 9. Paris, Bloud et Gay, 199 p.

A. Forest, La réalité concrète et la dialectique. Paris, Vrin, 132 p.

E. Husserl, Méditations cartésiennes. Introduction à la Phénoménologie. Paris, Colin, 136 p.

V. M. Kuiper, Hegels Denken, Die Erhebung zum spekulativen Standpunkt. Roma, Collegio Angelico, 107 p.

G. Noël, La logique de Hegel. Paris, Vrin, 189 p.

N. Berdiajev, Ja i mir objektov (rusiškai). Paris, YMCA Press, 190 p.

U. Dähnert, Die Erkenntnislehre des Albertus Magnus, gemessen an den Stufen der „Abstractio". Leipzig, Hirzel, 227 p.

A. Metz, Meyerson. Une nouvelle philosophie de la connaissance. II édit. revue et corrigée. Paris, Alcan, 233 p.

P. Frank, Was bedeuten die gegenwärtigen physikalischen Theorien für die allgemeine Erkenntnislehre? Die Naturwissenschaften 1929, 50 ir 51 Nr. Prancūziškas vertimas: Thèorie de la connaissance et physique moderne. Trad. Vouillemia. Paris, Harmann, 54 p.

J. Stenzel, Philosophie der Sprache. München, Oldenburg, 116 p.

L. S. Stebbing, Logic in practice, London, Methuen, 113 p.

J. Neville Keynes, Studies and Exercises in Formal Logic. IV ed. London, Macmillan, 548 p.

R. Carnap, Abriss der Logistik. Mit besonderer Berücksichtigung der Relationstheorie und ihrer Anwendungen, Wien, Julius Springer, 114 p.

R. Carnap, Der logische Aufbau der Welt, Berlin-Schlachtensee, Weltkreis-Verlag, 290 p.

W. Dubislav, Die Definition. III Auflage, Leipzig, Meiner, 160 p.

A. Reymond, Les principes de la logique et la critiqe contemporaine, Paris, Boivin, 292 p.

H. Reichenbach, Wahrscheinlichkeitslogik. Berlin, de Gruyter, 15 p.
W. Koppelmann, Logik als Lehre vom wissenschaftlichen Denken. I. B.: Erkenntnislehre, 116 p. II B. Formale Logik, 170 p. Berlin, Pan–Bücherei.
A. Lalande, Les Théories de l'Induction et de l'Expérimentation. Paris, Boivin, 297 p.
A. Lünemann, Logik der Philosophie. Grundzüge einer Umgestaltung der formalen Logik. Wien–Leipzig, Braumüller, 127 p.
E. Husserl, Formale und transzendentale Logik. Halle, Niemeyer, 298 p.
W. Illemann, Husserls vorphänomenologische Philosophie. Leipzig, Hirzel, 88 p.
R. Zocher, Husserls Phänomenologie und Schuppes Logik. Ein Beitrag zur Kritik des intuitionistischen Ontologismus in der Immanenezidee. München, Ernst Reinhardt, 280 p.
E. Fink, Die phänomenologische Philosophie Edmund Husserls in der gegenwärtigen Kritik, Berlin, Pan–Bücherei, 63 p.
F. Weidauer, Kritik der Transzendentalphänomenologie Husserls. Leipzig, Hirzel, 131 p.
P. Wust, Die Dialektik des Geistes. Augsburg, Benno Filser, 52 p.
R. I. Aaron, The Nature of Knowing. London, Williams and Norgate, 154 p.
A. Metzger, Phänomenologie und Metaphysik. Das Problem des Relativismus und seiner Überwindung. Halle, Niemeyer, 269 p.
S. Z. Hasan, Realismus. An Attempt to trace its Origin and Development in its chief Representatives. Cambridge, University Press, 333 p.
Fr. Kuntze, Der morphologische Idealismus. München, C. H. Beck, 118 p.
E. Keller, Das Problem des Irrationelen im wertphilosophischen Idealismus der Gegenwart. Berlin, Junker und Dünnhaupt, 174 p.
T. Goedewaagen, Summa contra metaphysicos. Einführung zum System der Philosophie. Leiden, A. W. Sythoff, 245 p.
H. Herrigel, Zwischen Frage und Antwort. Gedanken zur Kulturkrise, Berlin, Lambert Schneiden, 204 p.
E. Le Roy, La Pensée intuitive. I. Au de là du Discours. III Invention et Vérification. Paris, 2 vol., 205 p. ir 296 p.
E. Unger, Wirklichkeit, Mythos, Erkenntnis. München und Berlin, Oldenburg, 304 p.
J. E. Salomoa, Das Problem der Wahrheit. Helsinki, 177 p.
F. C. S., Logic for Use. An Introduction to the voluntarist Knowledge. London, G. Bell and Sons, 469 p.
H. Bergson, La pensée et le mouvant. Essais et conférences. IV èd. Paris, 322 p.
Y. Simon, Critique de la connaissance morale. Paris, Desclée de Brouwer, 166 p.
Ec. Günther, Die ontologischen Grundlagen der neueren Erkenntnistheorie. Halle, Max Niemeyer, 33 p.

ONTOLOGIJA.

Van den Berg, Introductio in ontologiam. Anvers, Dekker, 235 p.
G. Lehmann, Die Ontologie der Gegenwart in ihren Grundgestalten. Halle, Niemeyer, 41 p.
K. Fahrion, Einleitung in die Metaphysik auf Grund ihrer Geschichte. Leipzig, Meiner, 113 p.
V. Rüfner, Die transzendentale Fragestellung als metaphysisches Problem. Studie zur Metaphysik des deutschen Idealismus. Halle, Niemeyer, 120 p.
P. Simon, Sein und Wirklichkeit. Grundfragen einer Metaphysik. München, Hueber, 179 p.
J. Simon, Introduction à l'ontologie du connaître. Paris, Desclée de Brouwer, 233 p.
B. Jansen, Aufstiege zur Metaphysik heute und ehedem. Freiburg i. Br., Herder, 537 p.
J. Hessen, Die Methode der Metaphysik. Berlin und Bonn, Dümmler, 77 p.
L. Agatson, Das Daseinsproblem. Das primäre Sein. Freiburg i. Br., Herder, 179 p.
G. Ralfs, Sinn und Sein im Gegenstande der Erkenntnis. Tübingen, Mohr, 146 p.
L. Grünhut, Das Wesen und der Wert des Seins und die Grenzen der reinen Vernunft. Leipzig, Barth, 271 p.
E. Wind, Das Experiment und die Metaphysik. Tübingen, Mohr, 120 p.
L. Fuetscher, Akt und Potenz. Innsbruck, Rauch, 346 p.
T. Haering, Über die Individualität in Natur und Geisteswelt. Leipzig, Teubner, 113 p.
H. E. Oberhuber, Die Geltungsgrundlagen metaphysischer Urteile. München, Ernst Reinhardt, 145 p.
O. Spann, Kategorienlehre, Jena, Herdflamme, 373 p.
H. Berth, Das Sein in der Zeit. Tübingen, Mohr, 31 p.
A. Haushofer, Zur Problematik des Raumbegriffs. Berlin-Grunewald, Vowinckel, 16 p.
P. Decoster, De l'unité métaphysique. Bruxelles, Lamertin, 200 p.
A. Cohn, Hauptprobleme der Wertphilosophie. Wien, Jahoda und Siegel, 67 p.
L. Kühn, Die Autonomie der Werte. Berlin, Frankfurter Verlagsanstalt, 590 p.
Th. Droege, Der analytische Charakter des Kausalprinzips. Bonn, Hofbauer, 107 p.
F. Weinhandl, Person, Weltbild und Deutung. Erfurt, Kurt Stenger, 106 p.
M. Geiger, Die Wirklichkeit der Wissenschaften und die Metaphysik. Bonn, Fr. Cohen, 183 p.
J. Ebbinghaus, Über die Fortschritte der Metaphysik. Tübingen, Mohr, 16 p.

(B. d.)

Teol.—filosofijos fakulteto leidiniai

I. KNYGOS

1. P. Malakauskis, Moterystės teisės, Kaunas 1923, I 1, 114; Kaunas [2]1932, I—XII+511 in 8°, 15 lit.
2. Pr. Būčys, Teologijos enciklopedijos kursas, Marijampolė 1925, 146 in 8° (nebėra).
3. Al. Grigaitis, Senojo Įstatymo problemos, Marijampolė 1925, 1 dal. 174 in 8°, 5 lit.; Kaunas 1925, 2 dal. 108 in 8°, 3 lit.
4. J. Eretas, Henrich Seuse, Kaunas 1929, 64 in 8°, 3 lit.
5. J. Eretas, Meister Eckehart, Kaunas 1930, I—VII+146 in 8°, 4 lit.
6. J. Eretas, Jonas Tauleris, Kaunas 1930, 128 in 8°, 5 lit.
7. J. Grinius, O. V. Milašius — poetas, Kaunas 1930, I—IV+196 in 8°, 7 lit.
8. Pr. Kuraitis, Pagrindiniai gnoseologijos klausimai, Kaunas 1930, 104 in 8°, 3,50 lit.
9. P. Malakauskis, Viešosios bažnytinės teisės (Bažnyčia, valstybė, jųdviejų santykiai etc.), Kaunas 1931, I—X+268 in 8°, 7 lit.
10. Ant. Maliauskis, Teodiceja, Kaunas 1931, 180 in 8°, 5 lit.
11. J. Eretas, Vokiečių literatūros istorija, Kaunas 1931, I tom., I—XI+250 in 8°, 10 lit.
12. Pr. Venckus, Fundamentalinės teologijos paskaitos (įvadas), Kaunas 1932, 40 in 8°, 1 lit.; Kaunas 1931, I dal. I—VII+192 in 8°, 6 lit.
13. Pr. Kuraitis, Ontologija, Kaunas 1931, I 207 in 8°, 6,50 lit.; Kaunas 1933, II 168 in 8°, 6 lit.
14. P. Malakauskis, Bažnytinių teisių šaltiniai, Kaunas 1931, I—X+117 in 8°, 4 lit.
15. J. Grinius, Putino lirika, Kaunas 1932, 108 in 8°, 3 lit.
16. P. Malakauskis, Bažnytinės teisės (įvadas), Kaunas 1932, I—VIII+120 in 8°, 4 lit.
17. J. Eretas, Goethe, Kaunas 1933, I—VIII+263 in 8°, 8 lit.
18. P. Malakauskis, Įgimtoji teisė, Kaunas 1934, I—VI+116 in 8°, 2 lit.
19. P. Malakauskis, Baudžiamosios teisės[2], Kaunas 1934.
20. Z. Ivinskis, Lietuvių ir prūsų prekybos santykiai pirmojoj XVI amž. pradžioj, Kaunas 1934.

II. ŽURNALAI

1. „Soter" (religijos mokslų žurnalas):

1924 m. — 5	lit.	1(1931) — 5	lit.
1925 „ — 8	„	2(1931) — 5	„
1926 „ — 5	„	1(1932) — 4	„
1927 „ — 7,50	„	2(1932) — 3,50	„
1928 „ — 9,50	„	1(1933) — 3	„
1929 „ —10	„	2(1933) — 4	„
1930 „ — 5	„	1(1934) —	

2. „Logos" (filosofijos žurnalas):

1922 m. — 5	lit.	1928 m. — 8,50	lit.
1923 „ — 5	„	1929 „ — 7,50	„
1924 „ — 5,50	„	1930 „ — 9	„
1925 „ — 7,50	„	1931 „ — 6	„
1926 „ —15	„	1932 „ — 7	„
1927 „ — 8	„	1933 „ — 5	„
		1(1934)	„

3. „Athenaeum" (kalbos, literatūros ir istorijos žurnalas):

1(1930) — 5 lit.	2(1931) — 4 lit.
2(1930) — 4 „	1932 — 8 „
1(1931) — 6 „	1933 — 6 „
	1934 —

Visų Teol.-Filosofijos Fakulteto leidinių komisijonierius yra Šv. Kazimiero Draugijos Centralinis Knygynas Kaune.